

ELTÁVOLÍTÓ RÍTUSOK

A halál beállta

Korábban ezzel a címmel egyszer már jeleztem egy fejezetet, amely a haldoklás egyéni és közösségi megélése meghosszabbításának leírását tartalmazta. Arra az időperiódusra leginkább a cselekvési tilalom volt a jellemző. Most viszont éppen ellenkezőleg a cselekvés: a halál beállta annak a rítussornak az elindítását is jelzi egyben, mellyel kezdetét veszi az egyén eltávolítása korábbi állapotából.

A halál élettani bekövetkezése minőségi fordulatot idéz elő az egyén és a közösség életében. Elsősorban véget vet a már nem (élő), még nem (halott) állapotnak. Kunt Ernő „élő élettelen”-je visszavonhatatlanul élettelen, így mostantól minden, és mindenki az eltávolítás hagyományos közösségi modelljéhez igazodik, aszerint cselekszik.

Míg az elváltás időszakában az események többnyire a haldokló körül zajlottak, a halál beálltával, az eltávolítás felfokozott napjaiban, óráiban több egyidejű, illetve párhuzamos cselekvésnek leszünk tanúi. Ezek színtere fokozatosan kitágul: a családi háztól kiindulva a szomszédság, az állami és egyházi hatóságok felé, majd innen az egész falura kiterjed. A halál eseményének térben való terjedése tulajdonképpen a közösség aktivizálódási fókát és annak arányait is jelzi. Ennek a rítusnak a kibontakozását követem az alábbiakban:

Amikor úgy látják, hogy a haldokló már nem él, hogyan közlik egymással az eseményt?

„Hát úgy, hogy meghalt. Elhunyt..., kimúlt..., elmúlt” (17); „Kimúlt a világból” (32); „Ebbe s ebbe az órába kimúlt” (28).

Milyen jelekből és hogyan állapítják meg a halál beálltát?

„Nem mozdul semmit. Megnézik a pulzust. Az az első. Tükröt es tartanak az orra s a szája elé” (17).

„Az látszik, hogy egészen lesz oda... lesz oda... Heába szól az ember hézza, má nem veszen igénybe. Akkor má lehet tudni, hogy vége” (32).

„A test hül ki, s mered meg” (15).

„Többet nem szusszan. A vérerek megállnak, nem működnek... úgyhogy meg van halva” (28).

„Régebb a községházán volt egy tapasztalt ember, aki ki kellett menjen, s megállapítsa, hogy meghalt-e. Mióta orvos van, az kell kimenjen” (34).

Tetszhalotról tudnak-e?

„Mondok egy olyant, aki most is él. Pedig szaggattak es neki. Kapott egy gútütést, úgylapizált. S na, meg van halva, és szaggattak neki. S megtért. Most is él. Pedig a 60-as évek elején történt” (15).

„Ha bizonyos idő után kihült a testye, biztos, hogy meghalt. Ezt megvárták akkor is, mikor még nem volt orvos. Szenttamáson (Szentdomokossal összetapadt falu) tudok egy olyant, hogy mondjuk mint máma meghalt – zavaros életet éltek! –, s úgy jelentették bé, hogy a tegnap halt meg, s hónap reggel má temették. S az ember, mikor 2-3 lapát földet reavettek, kezdte rúgni s döngetni a koporsót. S akkor az egyik gödörös hazafutott, s megmondta, s azt mondták neki: „Ne törődjenek, kenjék rea a földet. Hagyják rea. Rúgjon”. S úgy eltemették. Igen biza! Ez a másik románvilágba történt. Ott abba a családba nincs szerencse. A fiát es úgy akasztották fel. Olyan gonosz család. Pedig jó módos, de folyton zavarognak. Nem várták meg ugye, hogy meggyőződjenek róla, hogy meghal-e. El akarták minél hamarabb tenni a föld alá. De ugye nálunk, katolikusoknál akkor hánják rea a földet, mikor mindenki elment. S a döngésre magához tért, s hallatszott, hogy kiabál. Na ilyent!” (1).

„Hallottam, az újságból olvastam, hogy a csíkszeredai polgármester, még amikor temették el, akkor es rendesen hajlott a teste, mint az élő emberé. Minden porcikája. Csak azt tudom, hogy ő sajnálta, hogy ő meg kell haljon, s a Jóisten, nem es tudom elhinni, hogy elvette, hogy az egy milyen áldott jó ember vót. Olyan somlyai búcsúra nem jártam, hogy azt ne lássam székely ruhába felötözve, s hogy jaj... hogy sajnáltam Istenem! Na azt hallottam, hogy nem hült ki egyáltalán. Teljesen hajlott minden testrésze. Pedig az biztos, hogy nem úgy vót, hogy ma meghót, s hónap temették... El se kellett vóna azt az embert temessék, ha eccer hajlott a testye” (1).

A halott elkészítése

Mit csinálnak a halál beállta után? Kik végzik a halott elkészítését?

„Szedik le a ruhát, s ötöztetik fel, míg hajlik a test. Leveszik a földre, vagy ott, abba az ágyba, szedik le azt a ruhát, amelyikbe meghalt. Én má tizenegytem temettem erről az udvarról, s tudom mit kell csinálni. Mindent végigéltem. Nem a máséól beszélek. Az a kötelesség, ha meghalt valaki, hogy

megmossuk a testytit: tálba vizet tötünk, szappant elé, s tiszta ronggyal letöröljük végig, s aztán úgy kezdjük ötöztetni. Amíg hajlik a test, hogy fel tudunk adni inget, lábravalót. Aztán hol a pénz?! Me menni kell vásárolni. Legelső az kell legyen, amibe belétegyük: koporsó. Kezdik a házból a holmit kipakolni, hogy legyen hova felravatalozni. Ugye, itt falun a házba ravatalozzuk. Közben menni a néptanácsához, ott is ki kell töröltetni az élők közül, menni a paphoz, jelenteni bé, hogy meghalt. Ezek a teendők” (29).

„Felkötik az állát, ha leszakad (*ti. leereszkedik*), lenyomják a szemit, metirtózatot, ha úgy marad. S még csendbe vannak” (36).

„A szemire ügyeltem, hogy ragadjon le, mert az olyan rettenetes, amikor a halott szeme nyitva, s néz. Így lenyomtam jól (*mutatja a sajátján*), le is csukódott, s a fejit úgy emeltük, hogy a szeme lefelé „nézzen” (*ti. álljon*). S ott, hogy megmozdították, amikor tették fel a ravatalra, felpattant. S akkor újból lenyomták a szemit. Ha nem áll meg, szoktak tenni reá pénzt vagy valami kicsi súlyt. Egy olyant, amit megbír” (15).

„Le kell nyomni a szemit, me a halott erőst rosszul néz ki, ha nyitva van a szeme. Aki nincs erőst lesoványodva, annak elég, ha lenyomjuk. De ha sovány, a szempillák nem akarnak esszeragadni. Sokat kell dolgozni vele, hogy a halott ne nézze a közönséget. Az pedig egy olyan rossz érzést kelt. Félnék reanézni. Pénzt tesznek reá. De nem ér semmit. Essze kell fogni a szempillákat, addig, amíg kezd hűlni a test. A két ujjbeggyel. Én elég félénk vagyok, de a szükség megkívánta, hogy ilyent es kellett csináljak. Aztán felkössük az ajkát kendővel. Jól esszehűzzük, hogy nyitva ne maradjon, me ez es egy borzasztó dolog” (17).

„Lenyomják a szemit, s az úgy leragad. S az állát felkötik, me hanem esik le az ajaka. De van olyan, amelyik kinyitja a száját, s úgy hal meg. Annak nem kell felkötni. De amelyiknek felkötik, annak es csak a temetés napjáig hagyják felkötve. Aki mosdassa s ötözteti a halottat, a temetés napján nem nyúl élelemhez, nem dolgozik étellel. Így szoktuk meg. Hogy ne utálja senki az enivalót. Az ötöztetést bár egy óra, másfél órán belül el kell végezni. Me aztán merevedik meg a test. Én ötöztettem olyant, hogy minden ruháját el kellett vágni, me meg vót má meredve” (30).

„Szomszédokul csinálunk mindent: megmosdassuk, felötöztessük, ravatalra tesszük. Leghamarőbb kötelező megmosni: a földi büntől le kell mosni (!). De ha előtte való napon megfürödik, megmosdik, s áldozik, akkor nem kell megmosni csak megtörölgetni. Mindenütt megmossák. Szappanyos meleg vízzel. Az csinálja, aki vállalja. Van úgy, hogy nő mossa a férfit, férfi mossa a nőt es. A halottat lenyújtják a födre, leszedik róla a ruhát – régen tekenyöbe tették, most nájlont tesznek alaja. Volt a faluba egy halott teke-

nyő, s abba mosták meg. Ezt hordták a halotthoz örökké. De most inkább mosdótálba mossák meg. Végigtörülük a testet szappanyos vizes ronggyal, s utána egy másikkal szárazra. Egy nem tudja csinálni: kettő kell emelgesse s forgassa” (15).

„A lemosást a családbeliek es csinálhassák, de inkább hínak a szomszéd-ból egy bátor asszonyt. Az megszappanyozja mindenhol, végigtöröli száraz-val. Azt mondjuk, hogy megmosdassuk a halottat. Ez kötelező. Ha halála előtt egy-két nappal megfürdött, akkor megmossuk az arcát” (29).

A hozzátartozója mosdassa, aki bátor. Vagy szomszéd is, amelyik olyan, hogy még szokta. Állandó személy erre nincs. Vizes ronggyal, hogy ne follyon a víz, szépen lemosódik egész végig. Teljesen meztelenre vetkezte-tik, mert tisztába kell öltöztetni. Ilyenkor csak tisztát húznak rea. Mindent, a nő személyeknél még azt a kicsi bugyit is felhujzuk, akkor alsó szoknyát, szép inget” (17).

„Ezelőtt féltek a halottól. Egy rossz cseréptál ha ott volt, a csűr alá bédugva, azt elévették, s abból mosdatták. Csak egy esetet mondok: Ángyomék rokonánál a kicsi lejánkát elvágta a vonat. Éltes doktor úr jött boncolni Karcfalváról. S küldték a gyermeket: »Eridj, a csűr alól azt a rossz tálat hozzd elé, hogy a doktor úrnak tötsünk a boncolás után vizet!« S aztán azt oda visszadugják. Nem használják semmire. Mikor meglátta Éltes dok-tor, Isten nyugtassa, hát jaj, úgy felharagudt: „Hát ebbe akartok nekem kézmosni vizet töteni?!« »Hát ebbe – mondja a háziasszony –, met ezt visz-zadugjuk a csűr alá, többet nem használjuk az ilyent, amibe eccer a halottat belémossák, vagy kezet mosnak utána!” Jaj, hogy felharagudt a doktor úr. Úgy kell mondjam, ahogy mondta: »Tudjátok meg, hogy abba az edénybe, nemhogy a kezemet belémosom s el kell dobni, hanem szarjál belé, mosd ki, s ehetsz belőle!« Így mondta, így. A doktor úr.”Nekem tötsetek rendes tálba, met én a kezemet nem dobhatom el azért, met a halottal dolgoztam”. Aztán a gyermek úgy pucolt vissza a tállal a csűr alá, hogy.... Nahát ezelőtt így volt: tartottak egy rossz edényt, inkább cserép dolgokat. De most nem. Most ren-desen, én es vettem elé egy tiszta új mosdótálat, s vizet belé. Bár az uram azelőtt fürdött meg, méges úgy szokás, hogy amikor kimúlik, hát tiszta fe-hér gyócs ronggyal, mint az Úrjézust ahogy lemosták, úgy törülgettük le szép vizes ronggyal. Olyan benti vízzel; Nem kell ahhoz meleg víz” (1)

„Megmossák a halottat. Van örökké egy olyan, aki nem irtózik egy halottól. Megmossa teljesen, s felötözteti tiszta ruhába, s úgy teszik a ravatalra” (33).

„Édesanyámat én mosdattam meg, met sebes vót a teste, s ne irtójonz tőle senki. Aki irtózik a saját halottjától, akkor van egy asszony, aki avval foglalkozik, hogy megmossa a halottat. Azt elhíjják, s azért neki adnak egy

rend ruhát. A halottnak a szép ruháiból valamit. A férfi halottat férfi mossa, s a nőit nő. Fordítva nem szabad. Ugye, mindenhol meg kell mosni. Valahogy szégyen, hogy egy férfit nő kezeljen, vagy egy nőt egy férfi.⁶² Mindenhol meg kell mosni ügyesen” (36).

„Én például az én leányomat nem engedtem senkinek. Met addig is én kezeltem. Tele volt sebbel, sokat feküdt, le volt bénulva, s én azt mondtam, ne irtózzon tőle senki, eddig is én csináltam. Szépen lemostam, s a menyemmel felöltöttem”(12).

„Vannak akik félnek azt csinálni. Hát az es egy ember vót, éppen mint mi. Mit félünk tőle? Amíg nem hül ki, addig kell csinálni mindent: mosdatást, öltöztetést, beretválást. Me ha a test megmered, nem lehet hajtani, hogy öltöztessük. Erre nagyon kell ügyeljünk. Mikor má nem engednek a karok, nagyon nehéz” (17).

Szokás a férfi halottat megborotválni? Ki végzi el ezt a műveletet?

„Szokás. Valaki a legközelebbi rokonságból. Férfi. A mosdatást csak asszonyok végzik. Mindegy, hogy ember-e vagy fehérnép a halott. A szeméremtestet es... A halottnál ez má semmit se ér. Nincs. Annyi mint a többi testrésze!” (32).

„Az uram es sokat megberetvált. A halott beretvájával. S azt a beretvát úgy el es vetik” (36).

„A halottat megborotválják. Met még a ravatalon es, úgy mondják, amíg nedv van a testbe, nő a szakáll. Ha olyan gyermeke van, az borotválja, s hanem valaki a szomszédból. Aki mégés bátrabb. A borotvát csak megmosás, s kifőzik, de nem vetik el” (17).

„A férfit megborotválják. Egy olyan, aki nem irtózik a halottól. Úgy rögtön, ahol kimúlik, mosdassák meg, s neki, s beretválják meg. Rögtön” (28).

Hogyan és mibe öltöztetik fel a holttestet? Történt-e változás az öltöztetés szokásában az utóbbi 60-70 évben?

„Mindenkit a saját viseletje szerint öltöztetnek: öregembert, öregasszonyt öregesen. A kora szerint” (17).

„Az ünneplő ruhájába öltöztetik, amelyik legtisztább ünneplő ruhája, azt adják rea. Ezt nincs es mét hagyakozja, met van egy rend tiszta ünneplő gúnyája, s azt adják mindenütt reája. Itt, paraszthelyen, mint mű es. Szennyest nem adnak rea. Amivel hétköznapi jár, azt nem adják sehol rea” (28).

„A férfiaknál van egy rend tiszta ruha. Nekem es, ha üt az óra, van egy tiszta harisnyám – ejisze még kétszer se járt reám –, azt húzzák fel nekem, a gyócs inget, lájbit, kalapot vagy sapkát – amilyen idő van –, s eriggy Árpád.

Ki vagy fizetve (*elégétellel kacag*). Ezét dolgoztál életedbe, ami rétađ van. Úgy ötoztetik fel az embert, mintha élne. Pontoson úgy tesznek mindent rea” (32).

Édesapámék idejibe (*a század elején, a két háború között*), boldoguljanak, a férfit alsónadrágba, ingbe, esetleg egy mellényt adtak rea, úgy temették. Akkor nem húztak nadrágot rea. Most má reá húzzák a nadrágját vagy harisnyáját, mellényt adnak rea, sapkát a fejibe, ha tél van, kalapot, ha nyár van. Használt ruhát nem adnak rea, sőt inkább újat. Ami ünneplő, olyan ruhát. A cipőt most kezdték húzni, néhány éve. Addig fehér zoknit húztak mindenkinek. Az asszonyokra, ha fiatal, azt a ruhát adják, amelyiket a legjobban szeretett. Az idősebbekre feketét adnak, de fehér kendőt a fejire. Ha az embernek megvan a völegényi ruha, azt adják rea. Ha viseltes, nem baj, az úgy es ünneplő. A menyasszonyi ruha fekete szövetruha volt. A menyecskét is má sötét kosztümbe temetik” (12).

„Az asszonyra régen a menyasszonyi ruháját adták, amibe megesküdt a templomba. Fekete, sötétzöld, vagy sötétbarna ruha volt akkor. Ez derékig érő szoknya. Akkor járt a vizitka (*ti. blúz, mellény*), ugyanabból az anyagból, mint a szoknya. A felső részt hívtuk vizitkának. Alól, a vizitka alá, fehér gyócsinget adunk az asszonyra. A fejire fehér kendőt. Van, aki azt hagyja hátra, neki kössenek fekete kendőt, met neki sok bánata vót. Alsó fehérnemű: bugyigót, kombinét, inget nem adtunk a halottra. Senkinek se. Csak fejjel inget, s alól ingaljat. A lábba fehér zoknit, 3/4-est. Cipőt nem húztak. Ha nem vót fehér zokni, akkor fehér gyócsból, használt ingujjból varrtak egy batuskát (*ti. papucsot*), s azt húzták fel. A férfit inget, fekete mellényt, ha tél volt sapkát a fejire, ha nyár, kalapot, gagyát s zoknit a lábára. Mi, az idősek, ma is azt tartjuk, hogy menyasszonyi ruhába ötoztessenek. S ha nincs meg, akkor ahhoz hasonlóba: setét ruhába. Most az öregasszonyra is húznak bugyigót, me van; mindenkinek húznak cipőt, amivel semmit se ér úgy se, de ráadjuk, pedig nem könnyű, s nem es áll meg a lábán, nem es szabad befűzni, s akkor esik ki a lábából, de úgy es odateszik” (29).

„Gagyába temették az embert. Csak egy idő óta ötoztetik ruhába. Úgy a 40-es évek végétől, a háború után. Most egészen felötoztetik. Az öregasszonyokat es: csakúgy. Hosszúinget adtak reik, nem adtak még mellényt se. Fehér kendőt a fejire s fekete főkötőt. Most kikövetelik, hogy »Bugyit es húzatos reám!«. Most elkezdtek, hogy mindenféle alsó-, felsőruhát adj rea, hogy húzad s cibáljad azt a halottat. Régen úgy követelte a haldokló, s az öregebbek most is, hogy azt a ruhát adják rea, amibe megesküdt. Ha kihízik a menyasszonyi ruhából, hátul felvágják, s úgy adják rea. Aztán kérik a kontykarikát, amivel békontyolták. Sokan az asszonyok közül kérik a fiata-

loktól, hogy mutassák meg (!), mibe fogják öltöztetni. Édesanyám megmutatta a kasztenba az esküvői ruháit, s megmondta »Ezt adjátok reám, ha meghalok«. Aztán főleg kéri a fejkendőt, amit az ura vett neki, hogy azt kössék fel» (36).

„Mi egymásról tudjuk (*férj-feleség*), hogy hol van a ruhánk. Én esszekötöztem mind a kettőnkét, hogy mikor meghalunk, tudják» (17).

„Ezelőtt csak alsónadrágot húztak a halottra, inget, mellényt sapkát vagy kalapot. Nem úgy, mint most. Rendruhába, cipőbe! Az én uram 1958-ba halt meg, s akkor már rendesen felöltöztették» (30).

„Az én uramnak vót egy fekete ruhája, tiszta új, csak háromszor vette fel, s azt mondta, hogy „a fekete ruhámot ne adjátok reám. Amibe szoktam járni, azt a sötét zödet, azt adjátok reám, met az a földnek jó. Ne adjátok az új ruhát! Add oda valakinek, istennibe. Vagy az es lehet, hogy reaszorulsz, nem lesz egy lejed se, akkor add el pénzért. Használd el, de a földnek ne! Az nem segít rajtam. »Én azt mondtam, ha a leányom meglássa, hogy nem adtam rea a legszebb ruhát, nem es tudom, hogy mi lesz akkor. Ő nem mert eléjőni, mikor az édesapja múlt ki. Hátul sírt. S aztán így adtam rea a legszebb fekete ruháját. A kabátba es, mint ahogy én szoktam életibe, mind a két zsebibe zsebkendőt tettem, kivasalva; zoknit, csizmát, mindent újat adtam rea, met most ez a szokás. Én azért gondolom, hogy ő biztos meg van elégedve velem, s azért nem zaklat álmomba, s nem kér» (1).

Milyen ruhába öltöztetik a csecsemő-, gyerek-, fiatal halottat?

„A csecsemőt, gyermeket fehérbe öltöztetik. Szép, tiszta fehérbe» (28).

„A kicsi gyermeket az ünneplő ruhájába. Mindegy, hogy milyen színű» (17).

„A gyermeket úgy, amilyen ruhája vót, abba felöltöztették. Ha fiúcska vót, mintha nagylegény lett vóna: virágot tettünk a kicsi sapkájába, s ha leányka, akkor koszorút a fejire. Úgy, mint a nagy leánynak. Például az enyéme: négy éves korában meghalt három. Ezeket mi úgy láttuk el, ahogy mondtam. Aztán a néhány hetest, hónapost csak szépen felöltöztették. Letakartuk gyolccsal. De ezeknek es rendesen misét végeztünk» (29).

„Ha már tizenéves, ha leány, koszorút tesznek neki, mint egy kicsi menyasszonynak. Már 11-12 éves kortól, mintha menyasszony lenne. Szőttest adnak rea. Ha fiú, arra fehérharisnyát adnak, fehér gyolcsinget, kalapot (nyáron) sapkát (télen). Csinálnak neki völegény mirtuszt vagy a kalapba, vagy a mellibe. Ezt a keresztanyák határozzák meg» (36).

„A fiatalokot völegény, menyasszony ruhába öltöztetik. A legszebbe» (28).

„A legényre nadrágot, harisnyát, lájbit, a sapkájára mirtuszt. Ez azt jelentette, hogy legény. A leányra, mikor én fiatal vótam, a legszebb setét ruháját adták rea, amibe menyasszony kellett vóna legyen. Koszorút tettek a fejire s slájert is” (29).

„A leány halottat most úgy öltöztetik rendesen, mint a menyasszonyt: fehér ruhát rea, koszorút a fejire, s mirtuszt. A völegénynek pedig mirtuszt a kalapjára vagy sapkájára, s hanem a mejibe *(ti. a mellére)*” (12).

„A menyasszonyt *(halott menyasszonyt)* menyasszonynak, s a völegényt völegénynek öltöztetik. Mintha mennének esküvőre”. (17)

Mire kell vigyázni az öltöztetéskor? Mi az, ami tiltott? Miért?

„A halotton nem gombolják bé a ruhákat. Még a nadrágot es, amit reaadnak, azt es békapcsolatlan hagyják. Nem szorítsák le. Megpemhed a legtöbb, s nem lehet bégombolni. Úgy megpemhed, hogy a ruhába nem es fér meg. Szorítsa a halottat. Amelyiket így látnak, a fedelet teszik rea, s a koporsót zárják le” (28).

„Amikor öltöztessük a halottat, nem gombolunk bé semmit se, nem kötünk meg semmit se. Csak úgy esszerakjuk. Azét, hogy ne legyen ő megköttve a túlvilágon. Ezt tartjuk. Sem az inget nem gomboljuk be, sem a szoknyát nem kössük meg. Sem a férfinak a nadrágot nem kell megkötni szíjuval. Aztán a test úgy reafekszik, hogy a nem menyen le róla; az ingujjat se gomboljuk bé. Így mondják: a halotton se ne varrj, se ne köss meg semmit. Mindent csak oda kell tenni” (29).

„Az öltöztetéskor nagyon kell vigyázni, s még csak varrogatni sem szabad. Valahogy úgy kell eszközölni, hogy ne varrjanak rajta. Ha kihül a halott, s nem tudják reaadni a ruhát, elvágják, s aztán úgy esszetevődik, de akkor se szabad varrni rajta. Nem tudom, miért. A menyasszonyi ruhán, völegényi ruhán se szabad varrni. Így fogták rea” (17).

„Én csak annyit tudok, hogy nem szabad bégombolni a holmiját. Nem gombolják bé a férfiaknak a mellényit; csak úgy esszehúzzák a blúzot az asszonyoknak; se mellényt, se inget. Én es varrtam magamnak egy nagy halottinget, hogyha meghalok, azt húzzák reám. De gombot se tettem rea, se lyukat. Csak van egy platni elől, egyszerű nyak, újj s ennyi. Ignác bácsinak es el van készítve a halotti holmi. Mind a ketten tudjuk: ez az enyém, s ez a tiéd. S a gyermekeknek es megmondtam. Hogy tudják, hogy honnat vegyék elé, s melyik ruhát adják reánk” (36).

„A halotton nem szabad bégombolni semmit, met ő megpemhed. Különösen, ha olyan szobába van, hogy hagyja a hideg levegőt, s a meleg levegőt. Az unokatestvéremen mindent bégomboltak, s amikor odamentem,

mondom nekik, hogy ti azt nem tudjátok, hogy a halotton nem gombolnak bé semmit?! S azt mondták, nekik azt nem mondta eddig senki. Mindent ki-gomboltam réta”(30).

Mit csinálnak a halott ruháival, ágyneműjével, a mosóedénnyel és rongyokkal, a mosdóvízzel, borotválkozó eszközeivel?

„A ruhákat odaadják istennébe. Van, aki elfogadja. Mindent odaadnak” (30).

„Ami jó, azt megmossák lobogó vízbe, s odaadják annak, aki rá van arra utalva, s ami viseltesebb, elégetik” (32).

„Az alsó ruhát, amit levesznek a halotról, leteszik *(ti. félreteszik)*. Aztán a temetés után a cigányoknak odaadják, vagy elégetik. Nem veszik fel” (28).

„Ezelőtt a ruhát, ami olyan vót, vagy elásták, vagy kimosták, s odaadták egy szegénynek. Na de máma nincs kinek adni, me nincs szegényember. A többi ruháit szétosztják a rokonoknak, barátok, szomszédok közt, akik szoktak egymáson segíteni. Nem illik visszautasítani, met jóindulatból adják” (17).

„Amit a család nem használ, el szokták osztani: ruhaneműt, cipőt, csizmákat. Szép csizmái voltak az uramnak, harisnyája, mellénye. Ezeket a testvére gyermekeinek mind odaadtam” (34).

„Ami olyan, azt pénzzé teszik, ami pedig olyan, inkább a ruhaneműt, a szegényeknek eladják. Például a csizmáját, bakkancsát eladják. Az ötözetből s a fehéreműből elajándékoznak” (25).

„Ami olyan, elégetik. A vasárnapi holmijait, amit má rég nem viselt, meghagyják, s eladják. Amibe meghalt, elégetik. Az udvaron vagy mezőn. Tesznek rea szalmát, forgácsot, aztán a hamut esszeseprik, s beléássák a ganyéba. A lepedőköt külön megforrájzák, megszapulják, megmossák; a szalmát elégetik, a szalmazsákot megmossák. A derekaljt is kétszer-háromszor átfőzik” (36).

„A szalmazsákot kiüresítik. Kipucolják az ágyat. Mindent, ami benne van az ágyba, kitakarítsák. A szalmát elégetik a szalmazsákot megmossák, úgy kerül újból használatra” (28). „A halál után az ágyneműt azonnal teszik ki szellőztetni, s a temetés után az első dolog: mindent kimosni.

Van eset, hogy kidobják a szalmát, s elégetik. Csak akkor, ha átjárja a beteg szaga. Ha tiszta beteg vót, akkor nem. Most különben is olyan világ van, hogy nájljon van, s az olyan beteg alá azt tesznek” (12).

„A szalmazsák-beli szalmát a kemencébe elégetik. Ott, hogy a reve *(ti. perje)* ne menjen széjjel. Ugye, a kemencébe, egy helyen ég el. A láng nem tudja széjjelhordani a szalmának a revét. A derekaljt, ha jó, azt es lobogó

vízbe megfőzik, odaadják valakinek, aki mégis jobban reá van utalva; s ha gyenge, teszem fel, foltos, megszakadozott, elégetik a szalmával együtt. Tehát sem a ruhát, sem a szalmazsákot, ha jó is, nem tartják meg a háznál. Az én időmben így volt. A szegényebbeknek adták oda” (32).

„A vizet egy olyan kert tövibe öntik, ahol nem járnak. Félreeső helyre” (17).

„A mosdóvizet olyan helyre öntik, ahol nem jár senki, s a rongyokat, amivel lemossák s letörlik, az én fiatal koromba is elégették” (15).

„A vizet kiöntik a kert tövibe. Aki bánik a halottal, utána lemossa mindenki a kezit, s csak azután nyúl egyebhez a házba” (29).

„A mosórongyokat a mosóedénybe belévetik, s azt az edényt úgy elvetik, elviszik, elássák, rongyostól mindenestől. Aki megmossa, annak töltenek egy edénybe külön szódás vizet, s akkor ecetes vízbe, s utoljára szesszel mossa ki a kezit. Azét kell edényt, vizet elvetni, met abba a halott bajai távoznak. Nem szabad belőle maradjon sehol. Azért ásnak el mindent” (36).

„A tálat belévetik az Olt vizibe, hogy vigye el, vagy elássák a szemétdombon. S olyan es van, hogy esszetöri, hogy ne kerüljön többet elé. Így örököltük” (12).

„Azt tartották örökké, hogy a mosdóvizet ki kell vinni olyan helyre, ahol nem járnak. Hogy ne tapossák még azt a helyet se. Mű a kert sarkába öntöttük, met ott van a ház sarka es, s kaszálni se lehet, s nem járnak rajta se. Met ebbe es tartanak valamit.”⁶³ (1).

„A vizet elviszik a háztól félre. Például itt nálunk a vasút felőli kert mellé. Ugye, hogy a halottnak a szennye ne maradjon közel a házhoz. Nem jó!” (32).

„Régebb olyan edényt adtak elé halott mosni, hogy utána elvették. Avval többet nem foglalkoztak. Most egy mosdótálból megmossák, s a tálat ecetvel kimossák” (28).

„A borotvaszert annak adják, aki megborotválta a halottat” (30,28).

A halott kiterítése, koporsóba tétele

Mire vagy hova terítik ki a halottat, ha elkészítették? Milyen helyzetbe?

„Van olyan, hogy a halottat nem teszik fel a ravatalra. Hanem a földön (*ti. padlón*) hagyják, nájlónon, amíg meghozzák a koporsót. Felötöztetik ügyesen, a kezit esszeteszik, az olvasót reá, s mikor a koporsó megérkezik, akkor a férfiak megmeredve (*ti. a halott*) beléteszik, s úgy fel a ravatalra. A

kezeit esszekulcsolják, s az olvasót reatekerik. Az olvasóját mindenki elviszi” (15).

„A földre teszik, pokrócra vagy lepedőre. Az kell, ugye, hogy a test egyenesen hüljön meg. Sehol nincs előre a koporsó. Egy-egy öregről mondják, hogy a koporsót megcsináltatták, s a padlásra feltették” (30).

„Vagy az ágyon hagyják, vagy a nyújtópadra, vagy a földre teszik. De itt komámasszony, kitől átvettem én a társulat vezetését s az imádkozás tudományát, örökké úgy mondta, „Komámasszony, én ha meghalok,átkozottak legyetek, ha engem a földre letesztek!” Tudja meg, tanár úr, hogy úgy a lelkemen vót, hogy haldoklott, s kellett menjek takarni, s hátrahagytam a szomszédasszonynak, hogy az istenért, minden órába nézz le Albert Mártonnéhoz, met nézd meg, hogy mit mondott. S nehogy a földre letegyék, míg én hazakerülök. Hátrahagyta, ugye, s engem bántana, amíg élek, hogy én annyit nem tudtam teljesíteni” (17).

„A halottat, ha felötöztetik, amíg meghozzák a koporsót, egy deszkára nyújtják ki” (36).

„Amíg a koporsót hozzák, a földre teszik le a halottat, s letakarják. Az alatt a nyújtópad má elé van készítve, s teszik fel arra. A nyújtópad, az a ravatal. Nálunk úgy es mondják nyújtópad” (28).

„Most nem teszik fel a testet a ravatalra, amíg a koporsóba belé nem teszik. Ezelőtt úgy volt, hogy meghalt, s felötöztették, s abba a helybe megcsinálták a ravatalt, s tették fel rea. S amikor a koporsót hozták, akkorra csinálták a koporsóba tételt, szertartással. Addig úgy volt a ravatalra hosszan felfektetve” (1).

Milyen egy nyújtópad vagy ravatal? Ki állítja össze? Kinél található?

„A ravatalhoz kell két kecske (*ti. bakk*), s arra egy tetődeszka. Fából két kecske, s arra reatesznek két esszeszegezett deszkát, amilyen a szekéren a fenékeszka. Azt behúzzák feketével, utána fehérrel körbe. Ez van minden körzetnek, met adtunk esze pénzt, s abból csináltuk a ravatalt. Ezeket másfelé, másra nem szabad használni. Ez ott áll egy háznál, onnat hozzák el, s oda viszik vissza. Ahhoz vannak (*ti. a ravatalhoz*) gyertyatartók, 6 darab, s egy kicsike asztal, amelyiken a pap végzi a szertartást. Minden társulatnak van ilyen felszerelése. Ha úgy történik, hogy egy társulatnak két halottja van eccerre, a másiktól elkölcsönzi” (30).

A rózsafüzér társulat vásárolt szép ravatal takarót: fekete az alap rojtokkal, s rea fehér csipkézett széllel. A tetején hosszan esszegombolódik, s úgy tevődik rea a koporsó” (36).

„Mikor a ravatal megvan, akkor a fekete függönyt az ajtóra es felteszik, a feje felől a falra, egy másikat, s a halottat fel a ravatalra, a nyújtópadra. Mikor meghozzák a koporsót, akkor a férfiak leveszik onnat, s beléteszik a koporsóba. Két kendőt behúznak a halott alá: egyiket a derekánál, a másikat lennebb, megfogják két felől, s a lábánál, s úgy beemelik a koporsóba. A kendőket kihúzzák” (17).

Ki végzi a koporsóba tételt? Mikor kerül erre sor? Lezárják-e a koporsót vagy nyitva marad?

„Azok végzik akik a testet megmosták s öltöztették. Azoknak kötelező ott lenni. Törülközőt tesznek a válla alá s a lábai alá, s két felől négyen emelik fel, s úgy teszik belé a koporsóba. Hogy ne hajoljon meg a test. Azokat a törülközőket es félreteszik mosásra. Addig nem használják. Ezelőtt vót koporsóba szentelés, de most nincs. A népek esszegyültünk sokan, s jött a pap. De azért most is imádkozunk a koporsóba tételkor a halottért. S azonkívül, amíg nincs eltemetve, minden déli órába gyűjtsák meg a gyertyát, s imádkoznak mellette. Az Úrangyalát, Miatyánkot. Azok imádkoznak, akik segítenek ott a háznál, s még mások es erre az órára odagyűlnek. Gyertyát csak addig égetnek, amíg imádkoznak” (30).

„Este történik, mihelyt megérkezik a koporsó, abba a helybe teszik belé. Akik hozzák, s a szomszédok, me ha meghal valaki a szomszédságból örök-ké ott vannak: »Na, mit kell csinálni, fát vágni, asztalt esszehordani, bútorokot elmozgatni, helyet csinálni az imádkozásra?« A koporsót nyitva hagyják végig, addig amíg a pap el nem jő s a szertartást el nem végzi. S amikor a temetési szertartást elvégezte, akkor zárják le” (32)

„Most úgy kezdték el, hogy ahogy a koporsót viszik, rögtön teszik belé. A régi időbe, mikor temetődött, aznap hajnalkor, amikor a harang megkondult, akkor tettük belé a koporsóba. Harmadik napjáig csak a ravatalon vót. Mikor belétették, egy Miatyánkot s egy Üdvözetet elmondtak. S ennyi vót. Amíg a harang szólott” (25).

„Nem egyet tettem belé én es. Egy kendőt keresztül dugtunk a fenekinéél, s esment egyet a válla alatt; két ember túl, s két ember innét felemeltük, s tettük a koporsóba szépen. S belé vót téve” (25)

„Régebb vót szertartása: vagy hajnalharangszókor, vagy déli harangszókor vagy este tették belé a testet a koporsóba. S azután jött a pap délután, s végezte a koporsóba szentelést. De most ki van véve. A koporsó nyitva marad, ha a test olyan, hogy nem szagos” (15).

Hogyan rendezik, készítik be a koporsót?

„Már ott, ahol csinálják a koporsót, gyaluforgácsot tesznek belé egy arasznyit s egy papírpárnát, gyaluforgáccsal megtötve. A gyaluforgácsot el-egyengessük, s arra terítsük a gyolcsot. Régebb vásznat tartottunk erre a cél-ra. Arra a párnát, s akkor a halottat. Rea ismét gyolcsot, s azt meghasítottuk 50 centire. Azon a hasításon ki vót a halott feje bújtatva. Ez a gyolcs nem ért ki a koporsóból. Akkor tették a dúrt: gyócsból s fátyolból. Ezeket arányosan terítették, mint az abroszt az asztalra. S na, hogy legyen szabad az arca a halottnak, visszahajtsák a mellire, amíg le nem zárják a koporsót. Ez most csak abba van másként, hogy a gyócsdúrt a halott alá teszik, hogy a felötözése látszodjon. Csak régen vót a hasított dúr” (29).

„Dúr? Az a szemfödél. De mű nem es mondjuk szemfödélnek, az olyan úri szó. Megnézték örökké, kire mekkora dúrt tettek. Mondták: »Szép dúr, ilyen dúr, olyan dúr, kicsi dúr, nagy dúr... hogy na, ennek milyen kicsi dúr vót, s annak milyen szép nagy!« Megvitatták, mint a menyasszonyi ruhát” (29).

„A halott alá tettek két méter sárgavásznat, s a halottra szintén két métert, s az orránál megvágták. Amíg a szertartás folyt, a felső sárgavásznat (a takarót) félrehúzták, hogy látszodjon a halott egészen. Amikor tették rea a fedelet, visszarendezték” (36).

„Úgy rakják *(ti. úgy rendezik)* bé a koporsót, amilyen a test. Hogy folyik-e vagy nem. Ha nem folyik, akkor csak gyaluforgácsot tesznek s egykét méteres gyolcsot, s az eltartja a forgácsot. Ha a test folyik, akkor legalól hamuval feltöltik a koporsót, s úgy rea a forgácsot, hogy azt a nedvet igya fel, fogja fel, ami a halottból kifolyik. Volt olyan, hogy a véres lé a temetőig folyt a koporsóból. Nincs egy éve annak (1990). Most nájlont tesznek, s úgy a gyaluforgácsot. Ha erőst folyik, feltűrik a lábához” (35).

„Az egészséges test koporsójában nagyon sok hammat tesznek, s forgácsot, hogy ne folyon. Az ilyen, ugye, teli van ételvel s mindenvel. Hirtelen halt meg! Most nájlonnal es béterítik. Olyan es vót, hozták a testet, s a lé locsogott a koporsóba. S annak ugye, szaga van. Úgy irtózott mindenki, hogy... Nem sokan mentek a torba” (30).

„A koporsóba háromféle dúrt teszünk: egyet legalól a forgácsra, s kettőt a halottra. Ez a kettő kiér a koporsóból egész körbe. A legelső gyönyörű szép kell legyen. Ez most inkább nájlomból van” (17).

Tesznek-e különleges dolgokat, tárgyakat a halott mellé? Mit?

„A nőknek rózsafüzérrel esszekötik a kezeket, s amelyik gyertyával megkerítettük, azt belétezzük a koporsóba. Azt többet egyebre nem hasz-

náljuk. Az a lélek! Azt a rongyot es, amivel a lábát esszekötik, hogy ne essen szét, azt es a koporsóba tegyük” (29).

„Én a koporsó négy sarkába szentelt gyertyát tettem. Így mondta a nagynéném, me nekem nem vót halottam addig soha” (15).

A koporsóba van ahol a két pácát beléteszik, s máshejt csórén kiviszik. Két pácát a test mellé, a halott mellé bétesznek, egyebet nem. Ilyen a szokás. Ez arra kell, amíg a Jordán vizén átmegy vele. A Jordán folyón átmegy a pácákval. Két cándradarab (*ti. két léc*), egy-egy méteres, meghegyezve az egyik végik, s róvás a másik felől. Ezt mindenkinek teszik: asszonynak, embernek, fiatalnak, öregnek (*bővebben lásd a hiedelem fejezetben*)” (28).

„Régen es, mint most, sok részeg ember s részeg asszon vót, most még több részeg asszon. Ez, mikor meghal, vesznek pálinkát, ha nincs a háznál poharat s pénzt, s teszik a fejihez: »Ittál eleget, idd meg ezt utoljára.« Egy félliter pálinkát tesznek oda. Ezt most es csinálják” (36).

„A cigányoknál láttam, mikor meghalt az öreg cigány, hogy egy csutorás pipát tettek melléje, met pipált, s esment egy liter pálinkát. De azt magyaroknak nem szoktak tenni” (25).

„A szomszédasszonynak nem lehetett a fogait (*ti. protézisét*) bétenni a szájába, s azt bétették a koporsóba. Az az övé vót, s vigye magával. Van eset, hogy az ékszereit rajtahagyják. Ennivalót nem tesznek” (16).

„A koporsóba teszik például a szájpadlását. De vót egy kotyi szenttamási asszony, felhozta az ura szájpadlását, s itt hétfőn, a piacon árulta. Kiáltotta: »Jánosomnak a szájpadlása megvan... Tiszta jó, ki veszi meg?« Hát annyit kacagtunk, hogy... O, Istenem, bocsásd meg”(1).

Ravatalozás

Melyik szobában rendezik be a ravatalt? Hogyan rendezik be a szobát és a ravatalt?

„A tisztaszobába. A bútor jórészt kihordják, s oda. A tükört letakarják egy fekete kendővel, ahogy a halál békövetkezik. Azt hiszem azért, hogy ne tündököljön, ne csillogjon” (34).

„Nem jó, hogy a halottat a tükörbe lássad. A tükör, ugye, visszatükrözi a ravatalt, s rajta a halottat. Fekete anyaggal terítik le, vagy megfordítsák a falnak neki. Azt es mondjuk, hogy a halott ne lássa magát benne. Ilyen vót a felfogás”(29).

„Most néztem meg, szombaton (1994), Rózánál, hogy toalett tükör vót, kivették a helyiből, s megfordították”(31).

„A ravatalt nekiteszik a falnak. Ahogy a szoba engedi: fejfelé keletnek. De lábbal örökké az ajtó felé. A fejhez nem áll senki bent a házba. Hat gyertya van, s azokat egyik felől tesszük, met a siralmasok állnak másik felől. Oda tesznek hosszú padot, ha le akarnak ülni” (17).

„A gyertyatartóba a gyertyákat az öregeknek fekete szalaggal, a fiataloknak fehér szalaggal... Maga a gyertyatartó es különbözik: az idősöké fekete, a fiataloké fehér (*nem általános*). A pap is aszerint veszi a palástot, amilyen a halott. Az idősebbnek fekete palástot vesz, a fiatalabbnak violaszínt vagy feketét” (36).

„Amelyik erősen fel van dagadva, a ravatala alá hideg vizet tesznek egy tálba, tekenőbe vagy cseberbe, hogy hűzza le a víz. S nem fakad ki. Met amelyik olyan, félnek, nehogy kifakadjon. Met olyan es történt, elég sok”(1).

„Ha meghalt valaki, s evett haláláig, utolsó percig, akkor a ravatal alá egy cseber vizet tesznek. Mer az lehűzza, hogy nem dagad fel. Me hanem akkora lesz, hogy nem fér a koporsóba. Úgy feldagad”(36).

„Ha borzasztóan dagadt volt a halott, vízzel tele, akkor cseberbe vizet tesznek a ravatal alá, hogy inkább a víz lehűzza, hogy nehogy megfakadjon. Amúgyis most azt szokták csinálni, hogy nájlont szerelünk be, és azt tesszük a koporsóba, úgy, hogy oldalt is felér s bütübe es, hogy bármi is történjék, de az úton szégyen ne legyen, vagy a templomba. Öröjz meg, Atyám! Met csúf. A szomszédba, itt megtörtént, hogy nem is olyan koros, de vízzel teli volt, s meg vót nagyon dagadva, s a család nem rendezte úgy, ahogy kell, s mikor aztán az uccára kiértünk, akkor szépen úgy kezdett folyni, hogy én elé kellett menjek, s a kántor úrt megkértem, hogy ne menjünk a templomba, hanem egyenesen a temetőbe. Végig, ahogy mentünk, az aszfalton látszott. Borzasztó volt. Ezért muszáj a nájlont a koporsóba. Me bármilyen cifrák is kívül, de nem nagyon vannak esszerendezve a koporsók, úgy, hogy megtartsák, amit meg kell. Tesznek gyaluforgácsot, fűrészkorpát, közibe hammat, de ez mind nem elég. Régen csak azt tettek, de akkor a koporsók jól esze voltak gyalulva. A mostaniak kívül nagyon szépek, de elég hogy a belik olyan, hogy kiláthatsz réta. Ezért van olyan, ha van neki anyagja, asztalossal csináltat koporsót, met biztos. Az megfogja, ha csak hammat s gyaluforgácsot tesznek, akkor is”(17).

„A ravatal felső végire, a koporsó alá tesznek két párnát, fehér huzattal, azért, hogy a halott magasan, szembe lássa a népet. A feje felől teszik. Ahogy a testet elviszik a ravatalról, azokról a párnákról azonnal hűzzék le a huzatot, s megmossák, s a beleket kiteszik szellőzni”(15).

„A koporsó alá, a fej felől két párnát tesznek. Hogy emelje a koporsót, hogy a halott nézzen szembe a néppel, lássa mindenki az arcát. Pláne, ha rendesen hal meg” (31).

Mikor szerzik be a koporsót és honnan? Csináltatják vagy vásárolják? Volt-e olyan, akinek már életében beszerezték, vagy olyan, aki saját magának beszerezte a koporsót?

„A koporsót a család veszi meg. Az az első: mennek koporsóé s gyertyáé. A szervező fuvart keres, s mennek. Ott veszik a dúrt es. Azt a fehér, csipkés, kivágott terítőt”(26).

„Akkor, ahogy meghal. Vagy veszik Szeredába, vagy Karcfalába, vagy vannak asztalosok, s jó deszka; két asztalos nekifog mondjuk ma délután, s hónap má kész van. Van olyan es, aki má életibe megcsináltatta. Keresztet s koporsót mindent megcsináltat. Csak veszik elé, s teszik belé. De nekünk, akik úgy gondolkozunk, nem esik jól, ha a hozzátartozók közül valaki előre megcsináltassa: »Há milyen az, hogy ilyen hamar a fazekét reám akarjátok adni?!«”(32).

„A koporsót, ha van miből, s kevesebbe kerüljön, akkor megcsinálják. Van asztalosmester, aki szokta csinálni. Megcsinálja 200-250 lejért (1989-ben). A másik pedig, ha úgy van módja, menyen, most van készen, s veszi meg. S ott adják a hézavalót, ami kell: gyertyát, s dúrt s mindent”(28).

„Ha van a rokonságban asztalos, az csinálja. Azt mondja: »Bár arra ne kötsetek, én megcsinálom.« A másik pedig megveszi. De a csinált az erős, nem omlik szét, met olyan es történt bóti koporsóval”(36).

„Most is legtöbben háznál csinálják. Van deszka, s egy-kettőre esszeütik, s feleárba kerül, mint a boltban. Attól függ, hogy a halottnak a hozzátartozója milyen összeggel rendelkezik, s hogy tudja rendezni a dolgokat. Színtelen laggal vagy barnára egy-kettőre lefestik. Az olyan magtalan, ahol nincsen gyermek, hogy ő es legyen rendbe, megcsináltassa előre. De a hozzátartozók nem csináltassák meg senkinek előre. Ilyen nincs, nem halottam”(30).

„Az egyiknek a fia addig várta az apja halálát, hogy meg es csináltatta a koporsót, minden dúrt megvett, gyertyát, csak hogy eccer imá hamar haljon meg. S aztán még es csak esztendő múlva halt meg, hogy esztendeig úgy volt minden a koporsóba belészerelve”(36).

Hogyan díszítik fel a ravatát? Ki vásárolja, vagy hozza el a hozzávalókat?

„Hát a ravatalra a gyászleplelt, a csipkés gyócslepedőt, s melléje a 6 gyertyát, azt mindenkinek egyformán veszik. Koszorút? Ezelőtt nem vettek

ennyit. Olyan halott es van, 30-40 koszorút vesznek neki. Annyit visznek, hogy nincs hova tenni. Halmot raknak a sír tetejire. Például én nem vettem még egyet se. Én a koszorúnak az árát megpótolom 20-25 lejjel, hogy legyen 100 lej, me van 60-70-75 lejes koszorú, s odaadom a halott hozzátartozójának. Ő avval többet ért, mint ha én vittem volna akármilyen drága koszorút. Én azért adom így, hogy ő tegye oda, hol szükség. A költségekre. S jobban is örvendtek annak, amit én így adtam; s még ha tíz ember így csinálta véle szembe, mint én, tíz koszorú odaki hiányzott *(ti. a temetőben)*, de 1000 leje vót. Az szent. S avval ő má tudott fizetni. Met odaki a temetőbe a koszorú semmit se ér. Sokan veszik a koszorút csak azért, hogy lássák, hogy koszorút vettem”(32).

„Ravataldíszeket elsőbben a család vásárol. Van családi koszorú. Már a koporsóval megrendelik, ha nincs készen. Aztán a keresztgyermek, komák, bérmakeresztgyermek – azok es visznek. Ez így ment régen es. A temetés nem ment ekkorába, hogy ennyi koszorút vigyenek. Nagy, gazdag helyeken ment, de kisebbeken nem, mint most”(28).

„A hozzátartozó háziak csináltatnak egy gyászkoszorút, fekete szalaggal. Akkor a rokonság mind fehér szalaggal csináltassa, a komák ugyanígy, a keresztgyermek szintén. Annyi van sokszor, hogy mondom, miért nem adják ennek az árát annak a szegény hátramaradottnak. Három-négy koszorú elég volna, ugyanis csak ott elromolnak, elmocskolódnak, a sok pénzt csak érte adják, de avval a szegényt segíthetnék. Mü úgy szoktuk csinálni: mondom Ignácnak, koszorú lesz elég, mü odaadjuk a pénzt. A halottért veszik. Azt mondják, megérdemli, hogy vegyek neki koszorút, met ilyen volt hozzám, vagy olyan volt. A keresztgyermek tiszteletből”(36).

„A koporsóra egy nagy koszorút tesznek, ami végig éri, körbe. Ezt szokta kötni a társulat. Fenyőágból, s amikor van élő virág, azt tesznek minden tíz centire, s ha nincs, csinálunk papírból”(30).

A temetés szervezője; segítségek

Ki a temetés szervezője, vezetője? Melyek az ő tennivalói? Kik segítenek még?

„Akit felkérnek. Ez jár el a községházánál, ez a papnál, az iratokat mind ő viszi. Nem a családtag. Van úgy, hogy ez nem es rokon. Ha van a rokonságban, azt kérik fel, s ha nincs, akkor van a szomszédságban. Csak megbízható legyen. Ez.vátig ember *(ti. csak férfi)* szokott lenni” (32).

„A temetés szervezője egy bátrabb szomszéd vagy rokon. S az intéz mindent. Az dirigálja, hogy ezt s ezt kell csinálni. Mindig akad egy olyan férfi, hogy az intézi” (28).

„A gazda, így híjják, aki a rokonságból való, közvetlen közeli. Mindent ő intéz. Fennjáró gazda. Ő szerez be mindent a temetéshez, torhoz”(36).

„A temetést tudja mindenki, hogy mibe kerül (*ti. a szertartás*): 250 lej misével együtt. A szervező menyen a temetés után bé a paphoz, s fizeti meg” (28).

„Kiválasztanak egy olyan embert, akibe bízhatnak: pénzt adnak a kezire, bevásárol mindent, italt. Egy megbízott férfi. Mindent ő intéz, s meg kell állja a helyét. Mikor az italt ki kell osztani, akkor még megbíznak egy embert”(16).

„Ott van az egész szomszédság: fát vágnak, takarítsák az udvart, a házat. Rendezik az asztalokat, padokat az alamizsnához, kiüresítik a házat. Aztán vannak az asszonyok, akik segítenek a húst, zöldséget előkészíteni, takarítani. Szóval, sorra az egész szomszédság ott van, hol evvel, hol avval. Mikor mi kell, s melyik mit tud” (36).

„A szervezés hivatalos felit egy hozzátartozó vagy egy szomszéd intézi. Van, ahol felkérnek erre valakit, s van, ahol jelenkeznek, hogy »ne, én elmenyek ide vagy oda, elintézem ezt vagy azt.« Az egész temetést 3-4 ren-dezi, de van egy megbízott gazda” (30).

A halál hírüladása

Kiket kell elsőnek értesíteni?

„Mennek a néptanácshoz, paphoz, de legelőbb az orvoshoz. Az orvos papírával mennek a néptanács-hoz, s a plébániára. Ezt a gazda járja el. Az-tán harangoznak. Ha kórházba hal meg, mennek utána. A pappal megbeszéli, hogy mikor temetik el”(36).

„Legelőször is jelentik az orvosnak. Valaki a rokonságból vagy egy szomszéd, met a háziaknak má nincs esze arra. Az orvos kijő, s megvizsgálja, utána a paphoz, s attól számítva a következő délbe harangoznak” (12).

„Mikor a megkerítést befejeztem, futtam a fiam után, szóltunk a szomszédoknak”(15).

„A legközelebbi rokont értesítik elsőnek: fiát, leányát s a legtávolabb lakókat. Me aztán a hír hamar menyen a faluba”(32).

„A testvéreket, gyerekeket. A faluba egymásnak hírt adunk. A rokonságból egynek-kettőnek adnak hírt, s az aztán kötelezően szól a többinek. A ke-

resztgyermeknek vagy bérmagyermeknek. Ezeknek mind szólnak aznap”(30).

Hogyan tudatják a faluval? Szokás temetésre hívni az embereket?

„Harangoznak, s akkor ki az úton van, má kérdezi a másikat: Ki halt meg? – s egy hopra szájról-szájra má tudják, ki a halott. A harangszóból má tudják, hogy asszony-e vagy ember. Nem hínak senkit, ki-ki maga dönti el, hogy elmenyen-e. »Elmenyek, me tisztességes ember vót.« – mondják. A másokra azt mondják »egyed se lépek, met rosszféle vót életibe.« Amikor meghal valaki, akkor meg is ítélik. Akkor ítélik meg a legjobban. Sok mindent felrónak neki, amit életibe elkövetett”(36).

Mikor harangoznak először a halottnak? A harangszó után meg lehet-e tudni, hogy férfi, nő, gyermek vagy fiatal a halott?

„Legelőbbször délkor harangoznak. A nagyharanggal kezdik, ha férfi a halott. Akkor megállnak. Kicsi szünet. S akkor meghúzzák a középsőt, me három harang van, s a középsővel es egy darabig harangoznak. S akkor az es megáll. Esment egy kicsi szünet. Néhány másodperc. S akkor egyszerre meghúzzák mind a hármat. S ezt úgy híjják, hogy szaggatnak. Kinek szaggatnak? – kérdezik. Nagy férfiúnak! Met a nagyharangot húzzák meg elsőben. Szaggatásra. Ha nő van meghalva, akkor a középsőt húzzák meg elsőben, s másodszor a nagyot, s akkor eccerre a hármat. S ebből tudjuk, hogy fehérnép van meghalva, s nagy fehérnép. Ha gyermek van meghalva, akkor a kicsit húzzák meg elsőbbnek, s utána a középsőt, s legutoljára a nagyot. Ha legény, akkor es úgy, mint a férfinak, ha leány, mint a fehérnépnek. Akármelyik órába hal meg, nálunk csak délkor szaggatnak”(32).

„Ha délelőtt megtörtént a béjelentés, akkor rögtön a déli harangszó végivel szaggatnak. A nép üsmeri, amikor melyik harangot húzzák, tudják, hogy férfiúnak vagy fehérnépnek szaggatnak. Ez a harangszó hírül adja a faluközt, s akkor az egyik ha nem, a másik tudja, hogy e halt meg, vagy a halt meg. Így értesül a nép”(28).

„Ha délután hal meg, akkor azon a nap nem harangoznak neki. Csak másnap délbe szaggatnak”(25).

„Ha elsőáldozást végzett a gyermek, úgy harangoznak neki is, mint a felnőttnek. Ha nem, a legkisebbel kezdnek harangozni. Örökké meg lehet tudni, hogy kinek harangoznak. Férfi – a verset a nagy haranggal húzzák előre, akkor a második harangot egyedül, s aztán a kicsi harangot egyedül. S akkor aztán húzzák össze mind a hármat. A fehérnépnek a középső haranggal kezdik, egyedül, utána a nagyot, aztán a kicsikét, s akkor össze a hármat”(29).

„Azt nevezik versnek, mikor egyedül húzzák a harangot”(28).

„Nálunk nem hívnak a temetésre senkit. Nem es híttak. A harangszó hívja a temetésre az embereket. Mindig is így volt”(29).

Még mikor harangoznak a halottnak? Mikor harangoznak utójára?

„Utojára? Mikor viszik ki a temetőbe, s teszik belé a sírba. Addig minden délbe meghúzzák a déli harangszó után”(36).

„Szaggatnak a halál bejelentése után az első délbe. S aztán minden délbe, a temetés napjáig meghúzzák a harangot. Utojára akkor, mikor viszik ki a temetőbe”(1).

„Utojára a temetés reggelén harangoznak. Nyolc órakor esszehúzzák a három harangot, s a végivel, ha férfi a halott, – a nagyval, ha fehérmép –, a középsővel verset húznak. Fél kilenckor a középsővel. Akkor indul a pap. S harmadikszor, mikor hojzák a testet. Úgy 400-500 méterrel a templomtól, amíg béviszik a templomba. S ha pedig nem viszik bé, de mostanába béviszik, akkor addig húzzák, amíg kiviszik a temetőbe, s a sír partjára érnek. A toronyból lássa a harangozó, hogy na, most kiértek, s addig húzzák a harangot, mind a hármat esze. Ez az utolsó harangszó neki”(28).

Hogyan harangoznak, ha több halott van egyszerre?

„Há a múlt héten négy volt egyszerre. Ugye nagy a falu. Szaggatnak, megállnak egy percre, kezdik a másíknak. Annak a végivel is megállnak egy kicsit, kezdik a másíknak. S így... Éppen csak leállnak egy percre”(31).

Miért kell harangozni a halottnak?

„Nem tudom. Ha nem harangoznának, úgy véljük, mintha kutyát temetnének”(32).

„Ebben születünk, ez a vallásunk. A harangszó jelzi, hogy meghalt egy ember. S azt, hogy milyen”(28).

„Azért, hogy felhívják másoknak es a figyelmét, hogy temetünk. Ugye, azt mondják a búcsúztatóba es a sírnál: »Megszólal Csíkszentdomokos harangja, felsóhajt bennünk megint a lélek harangja, hogy újra van egy halott a falunkba. Vajon ki hiányzik? Ki menyen a sírba?«”(17).

Milyen fizetség jár a harangozónak?

„Havi fizetése van. A család nem köteles fizetni. Ha valami csúszót ad neki, jó, s ha nem, annyi. A pap azt mondja, ennyi a temetés, s ebbe benne van a kántor es, s a harangozó es”(32).

„A kántor fele fizetése. Aztán még csúsztat a nép valamit. Met ő dolgozik a legtöbbet”(36).

„A harangozónak rendes fix-fizetése van. Fizeti az egyház. Régen es kepe vót kivette. Úgy hívtuk, papbér. Az fel volt osztva, hogy melyiknek mennyi a fizetése, s azt a néptől felhajtották. A kántor es a paptól kapta s a harangozó es a fizetést. Most es úgy van. Az esperes úr fizeti, s a családpótlást es adja, mint egy más cég. Aztán van úgy, hogy »egy kicsit hosszabban húzza meg!« a harangozó, s egy 20-25 lejt vetnek neki”(28).

Szokás gyászjelentést nyomtatni?

„Régebb nem csináltak gyászjelentőt. Hívtak az imádkozóra, de temetésre nem. Arra jő mindenki. Szólnak a harangok, s a nép egyik a másiknak adja át a temetés napját, s az óra nem változik: reggel 9-kor. A nép ugye jár-kál, s viszi a hírt”(32).

„Most má szokássá váltott. Mostanig nem volt. A toron osszák szét, a temetés után. Hanem kezdték az újságba es hirdetni. Kapjuk az újságot, s nekem a halottak a legelső, amit elolvasok, s az időjárás...”(36).

„Egy idő óta az újságba kiteszik a halottat, s így értesülnek a távoliak. Alkalmaztak gyászjelentést is, de újabban az újságba lett a divat. Mondjuk úgy jó tíz éve *(ti. 1980 körül)*. Megmondom azt, hogy nekünk magyaroknak most nehéz kitalálni, hogy ki hol hal meg, úgy el vannak a falunevek írva. Meghalhat rokonom is, például Szentivánlaborfalván, nem tudom meg, mert nem értem a román nevet *(ti. helységnevet)*, hogy van lefordítva.⁶⁴ Itt a miénket még értsük, me ugye bennelakunk: Szüandominik, Kürca, Tomesti. Pontosan a fiam is mondta, hogy lehetne rokonunk, s eltemethetik, nem tudjuk, pedig ír s olvas románul, de olyan elnevezések vannak, hogy nem jó rea az ember”(17).

„Gyászjelentő nincs, a legtöbbnek az újságba se szokás hirdetni, csak hébe-hóba, csak az olyan híresebbet. Ugye pénzbe kerül, s nagyon drága”(31).

A ház külsején vagy a kapun jelzik-e valamivel, hogy ott halott van?

„A háznak a tokjára *(ti. a bejárati ajtó fölé)* fel van téve a fekete függöny. Ez megvan minden társulatnak. Most mióta kezdtek gyászjelentőt nyomtatni, van aki a kapura azt teszen”(15).

„Az ajtóra jő felszegezve a fekete gyász, fehér rojttal. Rajta van egy fehér kereszt. Ha nincs gyászjelentő, a kapura nem tesznek semmit”(16).

„Újabban azt is csinálják, hogy a kapura kiszegezik a halottnak egy szép képít (*ti. fényképét*), és melléje tesznek valami gyászarabot: fekete kendőt, terítőt” (36).

Mikor öltenek gyászruhát a halott közvetlen hozzátartozói?

„Attól a pillanattól, ahogy meghal, ötöznek át rögtön az asszonyok. Abba a helybe a fekete fejkendőket kötik fel, s teszik le a tarka vagy fehér ruhát. Tiszta feketébe kezdenek járkalni. A férfiak csak a rendes (*ti. megszokott, addig is viselt*) öltözetbe maradnak, de szalagot tesznek a mellikre vagy a karjára. A lejánkák fekete fejkendőbe kezdenek járkalni, s a fiúgyermekek fekete szalaggal a karjikon. Mü, férfiak, nincs amibe ötöjzünk. Így maradunk, ahogy vagyunk. Tesznek a bal karra egy fekete szalagot. A család többi tagjának is”(28).

„Az első perctől. Ahogy megtudta, hogy lehunyta a szemit a halott, attól a perctől. Például, jöttünk a papilakról a leányomval, s jött a hír, hogy a vejem lehunyta a szemit. S akkor lekaptam a fejemről a fejkendőmöt, me világos kendőbe vót a leányom, s átadtam neki. Me megszólták vóna, hogy a férje meg van halva, s ő világos kendőbe jár. Nekem sötét kendőm vót, én mindig abba járok. Gyermekkorom óta megkaptam úgy a fekete ruhát, hogy azóta abba járok. Úgy jöttek a halálesetek egymás után”(17).

„A gyermek ruhája nem vátozik. Nekik tesznek egy kicsi feketét a ruhájukra. A lejánkának kötnek egy kicsi fekete nájlön kendőt a fejikre”(36).

Gödörásás

Mikor ássák a sírgödört? Kik? Milyen méretű a gödör?

„A temetés előtt való nap. Most három évig el (*kb. 1985.*) volt egy sánta ember, hogy ő állandóan ásta. Volt annak egy félkótyás fia. Jó erős volt amúgy, de nem volt normális. Hatalmas étkes volt. De úgy hányta a földet ki, hogy kettő se úgy. De meg es evett annyit, hogy három se annyit. S annak megfizették. De akkor elhalt, s nem került olyan, aki vállalja állandóan. Így a szomszédokat mozgósítsák, s pálinkával megtisztelik. Vacsorát adnak nekik, a végvacsorán ott vannak. Amikor a temetés megvan, akkor is jól megétetik, s megittassák, met ök takarják el es (*ti. elhantolják*), s evvel bé van fejezve. De a sánta ember 200, s aztán 500 lejért ásta ki” (32).

„Volt régebb egy öreg, aki megásta. Ezelőtt vagy három esztendővel meghót. Máté Jánosnak hitták. Egy darabig a fiával ő volt a sírásó. Pénzért. Szegény család volt. Most a rokonság ássa segítségbe, s a szomszédáság” (25).

„Volt régebb egy öreg, aki megásta. De most a rokonyok s szomszédok. Fiatal emberek ötön-haton essze, s azok... Ha nincs olyan hezzatartozója, akkor kell fogadni” (28).

Mennyibe kerül a gödörösás?

„Semmibe. Istennevibe dolgoznak. Megkértem én es azokat, akik az emberemnek megásták, hogyha meghalok, nekem es ássák meg. Mindegyiknek adtam egy-egy liter pálinkát, alamizsnát adtam nekik, s megkértem még akkor (*elérzékenyülten*): ha meghalok, nekem es ássátok meg. Nem kell nekik fizetni... Vótak régebb, akik pénzért ásták. Szegények vótak. Rá vótak szorulva. De szívesen megadta mindenki nekik, ami kellett. Elhaltak, s azóta így van” (1).

„A gödör, az egy méter széjes, két méter hosszú, két méter méj. Ennyi vót ezelőtt mindenkinek a része. Igen, de most nyolcvan centi a széjessége, száznyolcvan a hossza. Aztán vannak hosszabb emberek, amelyiknek ki kell nyújtani két méterre” (25).

Valakinek be kell-e jelenteni a gödörösást?

„A halottnak a hozzátartozóiból menyen valaki, s van a templom mellett egy nő, aki a temetőt gondojza, az menyen ki vele a temetőbe. S megnezik, hogy hova akarja a család ásatni a gödröt. S nezik a kereszten a feliratot, hogy mikor lett az eltemetve. Ha 25-30 éve, oda má lehet új sírt ásni” (32).

Végvacsora

Mi a végvacsora? Ki vesz ezen részt?

„Estefelé, az imádkozó előtt, mielőtt bé nem gyül az imádkozó, megcsinálják a végvacsorát azoknak, akik egész nap segítettek: a rokonságnak, s akiket a háziak meg akarnak kínálni a végvacsorával” (15).

„Estefelé csinálják a temetés előtt való nap. Régebb koporsótételt végeztek: a házhoz ment a pap, harangoztak rendesen, s olyanforma szertartás volt, mint a temetéskor. Koporsótétel végivel vót a végvacsora. Főztek káposztát, hanem pedig adtak levest, húst, kenyeret, s pálinkát. Most esszegyűjtik mind, akik segítettek rendezni a temetést, főzni, met ugye a háziak nem csinálhassák, s azoknak adják a végvacsorát. A végvacsora után kezdődik az imádkozó” (29).

Imádkozó

Szokás virrasztani?

„A virrasztás nálunk nem szokás. Helyette az imádkozó van. Esszehívják a szomszédokat, van egy társulat, s azok imádkoznak ahhoz való imádságokat *(ti. a halotthoz illő)*. Ez nálunk a virrasztás. S annak a végivel adnak egy kicsi alamizsnát” (28).

„Esszehívjuk a szomszédsgot. Kijelölünk egy házat lefelé s egy másikat felfelé, ameddig gondolja az ember, hogy na ennyi elfér a házamban. »Ettől a háztól eddig híjhatok meg mindenkit!« Este 7-8-ra gyűlünk össze, s akkor aztán imádkozunk két-három óra hosszat a halott mellett. S ezt hívjuk mi imádkozónak. Ez nálunk a virrasztás” (29).

„Nálunk, Domokoson virrasztás nincs. Helyette van az imádkozó. Imádkozó est a neve. Csak egyet szerveznek” (32).

Mikor van a hagyományos ideje az imádkozónak?

„Örökké a temetés előtti este. A halottat két-három nap tartják, s ez a temetést megelőző este van” (28).

„Nyári időszakban későn gyűl bé a nép: úgy este fél kilenckor, de különben 8 órakor má megkezdődik, s tart 11-ig legalább” (17).

„A temetés előtti este, éjszaka. Kezdődik 8-9-kor, s tart, amíg elvégzik azt a szertartást, 12 feléig” (15).

„Aztán eltart éjjel egy óra feléig, amíg az alamizsnát szétojszák: kenyér, pálinka, kalács. Kinek, hogy van módja. Az es úgy van, hogy az egyik vezető gyorsan s ügyesen, a másik lassabban, s hanyagabbul vezeti le, s azért tovább tart. A másik gyorsan, s ügyesen, csinoson, egy-kettőre levezeti az imádkozót, nem tárgyal egyebről, csak ami a kötelessége” (32).

„Éjfél előtt bé kell fejezni az imádkozást. Nem lehet átnyújtani másnapra” (1).

Ki vesz részt az imádkozón? Hogyan?

„A társulat *(ti. rózsafüzér társulat)* s a szomszédsg, amelyiknek a körzetéből kihalt a halott. De azon kívül jó a rokonság hivatlan, s a komaság” (12).

„Akit meghívják ettől a háztól vagy utcától addig a házig vagy utcáig. Sorba mindenkit, nem válogatnak. A haragost es meghívják, s ha akar, elmenyen, s ha nem akar, nem menyen. Sokszor vannak bizony még 80-an, 100-an es. Megférnek a két házba, vagy a három házba, mint itt es, ahogy van” (28).

„Erre meg kell hívni az embereket. Éppen a rokonokat nem, nekik kötelességük, de a körzetet, ahol lakik, azokat kell híni az imádkozóba” (17).

„Asszonyok es, emberek es részt vesznek. Végig imádkoznak a férfiak es. A gyermekek csak úgy 10 évtől felfelé” (36).

„A férfiak es ott vannak, de ők ritkábban imádkoznak. Külön szobába vannak, s egy asszony odamenyen, s elmondassa velek a rózsafüzért. Volt olyan eset, hogy a Szent Kereszt Útját es elvégezték. De amúgy nem nagyon vesznek részt a férfiak az imádkozásban” (1).

„Annyit hívnak, kinek mennyire van felbírása, hogy alamizsnát tud adni. Ha szegényebben tudja intézni, akkor kevesebbet, ha pedig... nálunk, például, a két szoba úgy teli volt, hogy alig fértek. Férfiak, nők egyformán részt vesznek. A gyermekek ritkábban” (15).

„Az imádkozóba férfiak es vannak. Ők es imádkoznak. A fehérnépek közt vannak, s azok vezetik” (28).

Ki hívja meg a résztvevőket és mit mond, amikor bemegy a házba?

„Egy szomszédasszonyt kérnek meg a mozgósításra. Megkérlik, hogy legyen szíves innétől-idáig, le, fel híjja meg ma estére az imádkozóba. Az elmenyen, s mondja, hogy ne, ez s ez meghalt, ma lesz az imádkozó, s legyen szíves jöjjön el, az imádságot segítsen elvégezni” (32).

„Egy asszony, akit megkérnek, hogy légy szíves, hívd meg: Az elmenyen a házhoz, s béköszön: »Dicsértessék a Jézus Krisztus! Azét küldtek a halottas háztól, hogy ha nem sajnálja a fáradságot, este legyen szíves jöjjön el az imádkozóra»” (12).

„Egy szomszédasszony. Dicsértesséket köszön a háznál, s azt mondja: »Azét jöttem, hogy ez s ez hívassa estére az imádkozóra, ha nem sajnálja a fáradságot»» (30).

„Ha nem sajnálják a fáradságot, este szívesen lássák az imádkozóba, ha meg tud jelenni 8 órára” (28).

„Akit felkérek, béjő, köszön: D. a J. Kr., s ezt mondta régebb: »Búsítsák ettől a halottas háztól, hogy szívesen lássák este az imádkozóra.« Úgy is mondják: »Megbúsítsák ettől a halottas háztól...« Most úgy mondják: »Szívesen lássák az imádkozóba.« Mét mondják így, nem tudom, azét-e, hogy búsulva menjen oda, nem tudom. Ez csak most, egy pár éve maradt ki” (1).

„A háznál megmondják, hogy elmennek-e, vagy nem tudnak, me ez vagy az a baj van, s köszönöm a fáradságát. Megköszönik, ha tudnak menni, ha nem” (17).

A résztvevők, amikor érkeznek az imádkozóra, köszöntik-e a halottat? Hogy viselkednek?

„Mikor bémennék a házba, elmennek a koporsó végéhez, megállnak, keresztet vetnek s imádkoznak egy kicsit, s leülnek a helyikre, ahol van hely. A lábánál állnak meg. S aki virágot visz, odateszi, vagy cserépbe. Így köszöntik, hogy imádkoznak előtte: Miatyánk, Üdvözet, s egy kérés, hogy Könyörüljön meg rajta a Jóisten, a bűneit bocsássa meg” (36).

„Amikor jönnek bé az imádkozóra, megállnak a halott lábánál, s elmondnak egy Miatyánkot, s aztán beszélgetnek a hézartartozókkal. Köszönnek azoknak es, s kezet fognak. Részvételt van mindenki” (28).

„Dicsértesséket köszön mindenki. A háziaknak részvétet kívánnak. Van olyan, aki megáll a halott mellett, magába egy fohászt elmond a halottért: »Adj Uram örök nyugodalmat neki, s az örök világosság fényeskedjék neki«” (12).

„A koporsó előtt fejet hajt, keresztet vet magára, s azt mondja:«A Jóisten adjon neked örök nyugodalmat, boldog feltámadást az örök életre.« Aki akar, elmond egy Miatyánkot s egy Üdvözlégy Máriát. »Szabadítsa meg a Jóisten a lelkit.« – ilyeneket mondunk. Sajnos, ahol én jártam, ott Láposon, katolikusok vótak, de ott csak ment mindenki, csak részvétet köszöntek, senki még keresztet se vetett! Ott két nap terítve asztal, pálinka s tészta rajta, de imádság semmi! A halott lelkiért” (29).

„Amikor érkeznek, pláne ha rokon, odamennek a koporsó mellé, elmond magába egy Miatyánkot, egy Üdvözlégyet. Van, aki megérinti, van, aki nem. Van, aki irtózik, a másik nem; van, aki virágot viszen, reateszi... Mikor mennek haza, akkor elköszönnek a halottól: » Isten veled!«” (15).

Ki hol foglal helyet, a halotthoz viszonyítva, az imádkozó ideje alatt?

„A hozzátartozók állnak a halotton belül, le végig a lábáig. Az asztalnál, ami férőbb van, ott végzik az imádkozást. A halott másik felén ül vagy áll, de inkább áll a közeli rokonság. Külön ülnek az asszonyok, külön a férfiak, külön szobába, de az imádság által hallik” (36).

„Ha a szoba akkora, ahol a halott van, hogy oda is férnek, akkor a halott körül is állnak. Odatesznek egy asztalt, azon a könyvek, s körül ülik a főimádkozók, s azok vezetik felváltva. Tovább, mellette hosszú padokat hordanak bé, s azokra ülnek. A többi a szomszéd szobába s a másikba. Nyitva van az ajtó, s így egymást hallják. Egyformán imádkoznak” (15).

„A ravatal elé, a lába felől teszik a kicsi asztalt. Ha úgy nem fér, akkor minnyá úgy melléje. De ha csak fér, a halott lábához. Hanem pedig egyik felől, met a másik felől ülnek a siralmasok, a közvetlen hozzátartozók. Azt

mondjuk, abba a szobába, ahol a halott van, ott üres szék vagy pad ne maradjon. Mind el kell foglalni” (17).

„Oda menyünk a halott mellé imádkozni. Egy asztalt elkészítenek, fehér terítővel leterítik, gyertyát reá, a halott mellett még él a hat gyertya *(ti. ég)*. Amikor kimúlik a halott, attól kezdve egy szál gyertyát égve hagyunk, amíg eltemetik. Az a lélek” (29).

(Itt megjegyzem, hogy a koporsó előtti asztalra helyezett gyertyát, a fenti állítással ellentétben, csak déli, illetve az esti harangszó idejére gyújtják meg.)

Ki vezeti az imádkozót?

„A rózsafüzér társulat vezetője kezdi el. Mikor begyültek többen. Ugye, a templomba se várnak meg mindenkit” (17).

„A rózsafüzér társulat vezetője. Például, ebbe a társulatba én. A tudásomat ingyen kaptam s ingyen adom tovább. Nem írtam semmit se le, a fejembe vannak ezek. A templomba s az imádkozókba tanultam mindent” (29).

„Én magam társulatvezető vagyok, van nekem minden könyvem, ami ide kell” (38).

„A társulatba 43-an vagyunk. Én vezetem. Amikor férjhez jöttem, volt itt egy öreg néni. S az vezette az imát. S az az idős néni azt mondja eccer nekem: gyere te is, segíts, fiatal vagy, tanuljál, me, aszongya, mű meghalunk, s kell, aki folytassa. Akkor én odaültem melléje, segítettem az imába. Aztán ő meghalt. Volt itt egy másik idősebb néni. Kaszap Gergelyné. Ő kellett volna átvegye a társulatot. De, anélkül, hogy megkérdezett volna, feliratott a plébános úrnál, hogy legyek én a társulat vezetője, met ő má idős. Na, azóta én vagyok. Hogyha így valami imádkozó van, me nemcsak így a halottnál, ha valaki alamizsnát ad, akkor is csinál imádkozót, s akkor is esszegyűjti a szomszédokat, vagyis a társulatot, akkor is vezetem. Az asztalt körbe fonjuk, mert egy nem tudja teljesen végezni. Van a főimádkoztató, van kisegítő, ahány az asztalhoz fér” (12).

„Az imádkoztatáshoz is olyan tehetség kell, mint a színészethez. Ha nincs tehetsége, nem is áll jól. Hiába erőlteti, hogy én szép színésznő vagyok, de nincs tehetségem” (36).

Az imádkozóra érkezők mit hoznak magukkal?

„Imakönyvet s olvasót. Egyebet nem” (32).

„Koszorút s virágot. Ki mit akar” (17).

Miért kell ilyenkor imádkozni a halottért, a halott mellett?

„Ejtsze azért, mert ez az utolsó találkozás vele” (35).

„Azért, mert a vallásunk úgy tartsa, hogy imával fel kell segítsük a halottat, a halottnak a büntől való szabadulását” (15).

„A halott mellé azért menyünk, hogy ott imádkozjunk. Nem azért, hogy ez a dolgom, s az a dolgom, s pletykáljunk... A halottnak a lelkiért kell imádkozni. S a gyászoló családért, hogy a gyászt könnyebben viselhesse” (29).

„Elmentünk Szatmárra temetésre. Az onokabátyja volt a férjemnek meghalva. Katolikusok voltak. Mentünk innét, a rokonság. Részvételünk. Ott például a szoba egész körbe tiszta feketével bé volt húzva. Csak a halott volt a szobába, se egy darab bútor, se semmi. Na, de ott senki egy keresztet nem vetett (!), egy szót nem imádkoztak (!), katolikusok voltak pedig. Semmit se! Mondom, nem törődünk mű ezekkel. Imádkozunk! S mondták, itt nem szokás, itt nem divat! S mondom, az imádság nem divatra menyen! Egyáltalán! Jöjjenek, üjjenek ide ne, mondtam. Végezzük el. Imádkozunk! De tudja-e, tanár úr, hogy unták azok. »Jól van na, többet ne mondja!« Hát egy Rózsa-füzért el kellett bár mondani, ha nekifogunk. Na aztán, ott éjjel es, nefé virasztás (*megbontránkozva*). Ott kártyáztak s ittak, reggelre megrészegedtek. Az a halotton mit segít?! Cigarettaztak, ittak, kártyáztak, használták az élvezeti cikkeket! – hát ez egyáltalán a lelken nem segít. De semmit! De hogy zúgolódtak arra, hogy mi egy kicsit imádkoztunk!!! Nekünk ez úgy fáj! Mikor kitették a ravatalt másnap az udvarra, jaj, mondom, Istenem, senki de senki keresztet nem vet. A pap, ahogy jött, ő imádkozott csak. Úgy megvótunk botránkozva. Hát az a halott csak annyit érdemel, hogy elmenyünk a temetésre? A lelkiért nem mondunk semmit?! (1).

Milyen az imádkozó hangulata? Beszélnek-e az est folyamán a halott-ról? Kinek illő ez?

„Csendbe, imára kulcsolt kézzel, szomorú arccal, lesújtva ülünk. Ki kell tűnjön, hogy egy életet kell eltemetni” (15).

„Ugye, a háziak szomorkodnak, búslakodnak; a többiek, ugye nem eppeg annyira. Dehát nem menyen vigasság semmibe se. Csak szomorúság van, komolyság s részvét. A közelieknek a szívfájdalom” (32).

„Bánatos. De ki hogy veszi. Aki rendes részvéttel van, annak az imádsága hathatós, az a halottér esik, s a másik csak mondja, mert mondják a többiek is. Közbe aluszik, s felébred, s mondja... Az olyan csak a létszámot szaporítsa. Úgy haragszok az ilyenekre. Jaj, azt mondta az én emberem, hogy »Csak azt szeretném, hogy a Jóisten azt a kegyelmet adná meg, hogy mikor az imádkozó est van, tudnék felülni s megvigyázkodni, hogy hányan

szundítanak.« Hogy nem szerette az ilyent, boldoguljon. Mikor mi elmentünk valahova imádkozóba, hogy haragudt azokra, akik alusznak. Itt egy szomszédasszony meg es járta anyósomnak az imádkozóján. Aludt, szunnyodott... s szunnyogott, s eccer hát felkapta a fejét nagy ijedten, s asszonya: »Jaj, Anna néni!« Met azt álmodta, hogy a halott egy nagyot tappantott előtte, s azt mondta, »Ne szunnyodjatok, met én senkinél se aludtam!« De ezt annyiszor elmondta ez a szomszédasszony mindenhol, ahol imádkozóba vótunk, hogy ő hogy megijedt, mikor anyósom tappantott előtte... Az én férjem ezt kívánta, hogy ne aludjanak, s elmondta mások előtt, a beteg ágyán. Az asszonyok úgy féltek az imádkozó estéjén... hogy vajon nem ül-e fel?» (1).

„A siralmasok nem szólnak. Akármilyen jó tudós egy asszony, teszem fel, hogy a férje meghal, ő egy szót se szól az imádkozó alatt. Ő csak magába imádkozik; ahogy a többiek mondják ő is mondja, de nem szól belé, hogy ne, így csináljátok, vagy úgy csináljátok, vagy ezt imádkozjátok” (32).

„Ahol a halott fel van ravatalozva, ott nincs helye a beszédnek. Külön szobába beszélhetnek a hozzátartozókkal, s maga a család, a rokonság es. Elmondják, hogy hogy élt, milyen volt” (28).

„A férfiak, ha bent vannak egy házba az asszonyokkal, ők es mondják az imádságot. Ha másokban vannak, csak hallgatóznak. Magába, amelyik akarja, mondja, a másik hallgatózik (*ti. hallgat*). Ha messzebb vannak a halottól, még beszélgetnek es: a halotról, hogy »Komám es ezt többet nem csinálja.«; »Na, István bával es megtörténe.«; »Még elért vóna, még élhetett vóna a korától.«; »Elért vóna a halállal, de elszólították, behívót kapott... Nem lehet tenni róla.« – s így tovább” (32).

Mit imádkoznak?

„Van a fő imádkoztató, vannak a kisegítők, met egy nem tudja végezni. Felváltva vezessük. Így mindenki belékapcsolódik. Mindenki tudja, mikor kell átvegye s folytassa. A társulat vezetője a főimádkoztató. Keresztet vet s elmond előre három Miatyánkot s három Üdvözetet s egy Hiszekegyet. S utána jő egy szent ének, halotti ének, utána kezdődik a rózsafüzér, aztán az Örökimádás könyvből a halott melletti imádság, aztán a Keresztútja, a Halottak zsolozsmája, közbe még énekeket veszünk be, egészen addig, míg elvégződik mindenféle. S akkor bevégeződik, s kezdődik az alamizna”(12).

„Az imádságok sorrend szerint: Bekezdésre három Miatyánkot, de néha előtte az Úrangyalát, a halott lelke üdvéért; Rózsafüzér, de előtte, utána énekelnek; Szent Kereszt útja s egy ének; A halottak litániája s egy ének; Befejző ima: Adj uram örök nyugodalmat neki. S akkor: »Most pedig imád-

kozunk x. y. testvérünk lelkiért!« Három Miatyánkot, vagy annyit, ahány lélek onnat a háztól távozott, s a neveket beléfoglalják. Mondjuk, hogy »Ezt ajánljuk Áron bácsi, Juliska néni lelke üdvéért.« Ezt előre mondjuk, hogy mindenki előre tudja. A Rózsafüzérkor örökké kell mondani a titkot az első három Üdvözlégy-re: »Hogy aki könyörüljön az elhunytnak a lelkin«; »Aki legyen irgalmas neki«; »Bocsássa meg minden földi gyarlóságát.«(1).

„Elmondják a Keresztútját, Rózsafüzért, litániákat, közimádságokat, énekelnek közbe... úgyhogy úgy eltelik (*ti. elnyúlik*), hogy sokszor má éreztem, hogy unalommé válik. Nem szabad annyit imádkozni, mert az imádság se jó, ha sok. Nem vezet jóra. Kicsit csak, s jót, s odaadással. Ha nem jószívvel mondom, az Isten előtt semmit se ér”(36).

„Mikor leülünk, keresztet vetünk s avval kezdjük, hogy: »Szent és üdvösséges dolog a halottakért imádkozni, hogy a bűneiktől feloldoztassanak. Adj uram örök nyugalmat neki, és az örök világosság fényeskedjék neki. Imádkozunk x.y. halottunkért, az ő lelke üdvösségéért! Nyisd meg uram ajkainkat szent neved dicséretére, tisztítsd meg sziveinket minden hiú és vétkes gondolattól, hogy tisztelettel, figyelemmel és áhítattal tarthassuk meg az imádási órát, hogy meghallgatásra találjunk szent színed előtt. Imádságunkat egybe kapcsoljuk azon isteni szándékkal, mellyel te mennyei atyádnak dicséretet és magasztalást bemutattál. (*Sic*). A legméltóságosabb oltári szentségbe most is bemutatasz azon szándékkal, mellyel Szeplőtlen Szentséges Szűzanyád, Mária, imádott Téged. A pápa szándékával az oltári szentségről nevezett atyáknak és a zárdaszüzeknek, az örökimádás társulatának szándékával minden búcsút meg akarunk nyerni, ami megnyerhető saját magunk bűneinek bocsánatára, s ezen elhunyt testvérünk szabadulásáért.« Ezzel kezdem bé. Elmondunk három Miatyánkot, három Üdvözlégyet, azt ajánljuk a halott lelkiért. Az ajánlásokat az Üdvözlégy Máriába mondjuk belé: »...áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus, aki bocsássa meg neki minden elkövetett bűneit ...aki könyörüljön az ő lelkin ...aki fogadja bé szent országába az ő lelkit.« Ezeket örökké azután mondjuk, hogy »...gyümölcse Jézus...« Az Üdvözlés végén mondjuk, hogy »Adj Uram örök nyugalmat neki, az örök világosság fényeskedjék neki.« Mikor elvégezzük, énekelünk egy halottas éneket. Utána kezdjük az Örökimádás imakönyvből a Huszadik órát. Ez a halottak imája, halottak órája. Jó a Rózsafüzér. Ha asszony a halott, s társulati tag, előtte elénekeljük a társulati éneket:

*»Szent olvasó társulat. Mária kertje,
Abba terem a szép rózsá, tiszteletére.
El nem hervad virágja,*

*Ki naponta ápolja,
Egy Miatyánk s két Üdvözet,
Hogyha elmondja.*

*

*Nincs kedvesebb Isten előtt, mint az olvasó,
Máriának ezen készül a szép koszorú,
Mely soha el nem hervad, mindörökre zöld marad,
Szűz Mária fején egykor mennybe meglátod.*

*

*Vegyük fel a szent olvasót és imádkozunk,
Máriának, Szűzanyánknak koszorút fonjunk.
Ez legyen a fegyverünk, akkor soha nem félünk,
Győzedelmet nem vesz rajtunk az ellenségünk.*

*

*Halálunknak végórája ha elérkezik,
Kezünket az olvasóval átkötözik.
Úgy induljunk mennyekbe, Jézus színe elébe,
Az ítéletre.*

*

*Ott a rózsák szép rózsája, Szép Szűzmária,
Siess akkor oltalmunkra, Jézus Szent Anyja.
Mutass bé szent fiadnak, az ítélő bírónak,
Mondjad bimbójai vagyunk szép koszorúdnak.»*

Ezt énekeljük tehát, a társulati asszonyhalottaknak; mikor azt mondom, most vegyük a rózsafüzért, akkor a szájunkhoz vesszük, s megcsókoljuk a keresztjét, s úgy kezdjük a Rózsafüzért imádkozni. Mikor befejezzük, akkor elajánljuk: »Szentséges szűz, Isten anyja, Mária, fogadd kegyesen imádságunkot, amellyel anyai oltalmad alá menekülünk. Végy hatalmas pártfogásodba és támogass áldásoddal, hogy a Szentolvasó fönséges titkait megfontolva, amire oktatnak, kövessük, és amit ígérnek, elnyerjük, Szent Fiad, a mi Urunk, Jézus Krisztus által, ámen.« Ezután énekelünk megint az imádságos könyvből: Induljunk testvérek a Golgota hegyére című éneket. Ekkor fogunk a Keresztútjának. Az a halottakért a legfontosabb ima. Könyvből. A szent kereszt útjába van tizennégy stáció: tizennégy helyt *(ti. annyisszor)* állunk fel, s énekelünk. A Szent Kereszt útja után következik a Zsolozsma a halottakért. 1860-ból való ez a könyv *(kézírással datált, címlap nélkül)*. Nincs má ugye fedele, met sok kézbe járt. Ebbe olyan furcsa betűk vannak s kifejezések, aki nem érti, nem es tudja olvasni. Olyan régi. Ebbe vannak a

búcsúztatók, amivel az édesapát elbúcsúztassák s az édesanyát. Ezt elolvassuk végig:

*»Véletlen az embernek utossó órája,
Megvizsgálhatatlan, senki azt nem tudja.
Isten határozta valamikor, s tartsa,
Sem idős, sem ifjú átal nem hághatja.
Arany, ezüst szépség, drágakő, ékesség,
Nem szabadíthat meg semmi nagy erősség.
Lesben, szerénységgel csak az órát várja,
Ember életének határát nyomozja,
Hirtelenül mindjárt csak torkon ragadja,
Ásóval, kapával jószágától fosztja,
Erős kővárakból urakat kivonja,
Teli tárházukat velük elhagyatja.
Királynak, koldusnak ilyen kemény sorsa!*

*

*Semmi szerzetbeli magát nem óvhatja.
Nekem is órámot nyilván közel hozta,
A halál illatja testemet átjárta.
Nehéz betegségem bizonynal mutatta,
Hogy lelkemnek el kell testemtől válnia.
Már éntőlem elmarad én minden jószágom,
Tovább életemet én már nem nyújthatom.
Édes árvámtól noha meg kell válnom,
De nem soká utánam őket is elvárom.
Jertek azért hozzám fiaim s lányaim,
Akikre éltemben néztemek szemeim.
Halljátok meg most utossó beszédim,
Míg meg nem hidegülnek fájdalmas tetemim.*

*

*Nekem el kell menni, látjátok, oly útra,
Melyről immár többet nem térhetek vissza.
Ez léssen fiaim végső búcsúzásom,
Édesapátoknak megszűnik szólása.
Vajon életemet, hogyha eléhozom,
Búbánat, fáradtság s számtalan fájdalom,
Kereszt s sok háború bántotta vígságom,
Hogyne kívánnám immá nyugovásom.*

*Vége szakad immá minden kínjaimnak,
Setét koporsóba tetemim nyugusznak,
Izenként egymástól noha szakadoznak,
De ítélet napján helyükre állanak.
Számptalan barátik tőlem elmaradnak,
Számos nyavalyáim engem elhagytanak.
Többé immá rajtam nem uralkodhatnak.
Örökségül rólam reátok szállanak.*

*

*Fiaim azért ti Istent szolgáljátok,
Ő ellene, kérlek, ne zúgolódjatok,
Segítségét tőle mindenbe várjátok.
Nem hagy el, met irgalmas mennyei atyátok,
Azét híven neki szovát fogadjátok,
És parancsolatait mind jól megtartsátok.
Az ő szent igéit gyakran hallgassátok,
Miképpen aztot éntőlem láttátok.
Éhezők, szomjuzók, bénák,
Akkik tőletek kérnek alamizsnát,
Meg ne utáljátok kórbeteget s némát,
Krisztusnak viselik azok ábrázatját.
Szerencsés leszen eképpen dolgotok,
A mennybeli Isten leszen gyámolotok,
És a szent angyalok oltalmazóitok.
Ne féljeteK semmit, legyetek bátorok.*

*

*Anyátoknak szavát ti meghallgassátok,
És mindenben neki híven szolgáljatok,
Akarata ellen meg ne mozduljatok,
Kegyess intésére fejeket hajtsátok.
Tudom őneki is élete, mint pára,
Ha ma vagyon, hónap szárad koporsóban.*

*

*Ti magatok között egyezők legyetek,
Amit nem értetek, mástól megkérdejték;
Kevélységet, patvart ti elkerüljeteK,
Engedelmességbe Krisztust kövesséteK,
Senkit megcsúfolván ki ne nevésetek.*

*A hitben erősek mindvégig legyetek,
Idegen tudományt ti bé ne vegyetek.
Semmibe serényebb soha ne legyetek,
Minthogy lelketekre gondot viseljétek.
Józanságban élvén az Istent féljétek,
Hogy dicsekedhessem Előtte veletek.*

*

*Tudom, ha ezeket bételjesítitek,
Istennek mennyekben ti kedvesek lesztek,
Az emberek előtt becsületet nyertek,
A seregek ura ezt teszi veletek.*

*

*Szentséges lelkével vezéreljen bennetek,
Mint szép szál fenyő, növekedhessetek,*

*

*Mennybéli nagy Isten, neked hálát adok,
Te szent fölségednek dicséretet mondok,
Örök boldogságba, míg Hozzád fel nem jutok,
Mire segítséget Uram, Tőled várok.
Engemet eddiglen, hogy megtartottál,
Amiért szent jobboldal gyakran sújtottál,
De sírásom láttán kegyesen megszántál,
Bízzál fiam, ne félj, ismét így szólaltál,
Ezért nagy örömmel, vígan menyek kebledre,
Jóreménység vagy on elszálló lelkembe.
Szenvedésim után örök dicsőségben,
Részessé tész engem szentek örömeiben.*

*

*Végbúcsúmat veszem e világi hívságtól,
A nagy harcoktól s fájdalmas kínoktól,
Immárom megválok minden nyavalyáktól,
Melyek gyötörték testemet nyomorultul.*

*

*Mostan lelkem kiment, mint fogoly tömleciből,
Immár megszabadul a sok inségtől,
Búbánat, fájdalom, és sok kísértéstől.
És noha föld alá tétetel, verembe,
Lehendesz ugyan férgek eledele,*

*De ismét lelkemmel eresztetek egybe,
Nagy jóreménységbe, nagy-nagy dicsőségbe.*

*

*Ítéletkor, mikor el fog jönni Isten napja,
Akkor megszólal az ő trombitája,
Melynek harsogását minden test meghallja.
A mi urunk Jézusnak bételik mondása.*

*

*Legyen má békesség, kívánom tinektek,
Kik még több ideig e világon éltek.
Az Úristen legyen, fiaim, segíségetek,
Vigyázás, józanság legyen életeitek.
Immáron énnekem mind megbocsássatok,
Mind kisdetek, mind nagyok, kik még élők vagytok.
Az én halálomon semmit ne sírjatok,
Isten nyugosztaljon, immá azt mondjátok.*

*

*Istennek szent fia, te kezedbe ajánlom lelkemet,
Végy hozzád kedvedbe, vigy be, uram, kérlek, atyád elejébe,
Helyeztess engem is szentek seregébe.*

*

*Így búcsúzik tőlünk kedves atyánkfia,
Neki megbocsássunk, tőlünk azt kívánja,
S hogy könnyörgéseink által segítsük őt útjába,
Hogy őt az Úristen nyugosztalja, ámen.»*

A halott nevibe mondjuk ezt. Ez olyan régi. Utána énekelünk egy búcsúztató éneket is az imakönyvből. Én kezdem el, s aztán az egész éneklí. Akkor mondunk három Miatyánkot s három Üdvözlégyet, belétoldva egy-egy zárót: »A Jóisten fogadja kedvesen ezen elhunyt N. N. testvérünkért az imánkat, melyet érte felajánlottuk; A Jóisten könnyörüljön meg rajta, bocsássa meg minden bűneit, amit emberi gyarlóságból elkövetett; A Jóisten fogadja bé szent országába az ő lelkét.« Imádkozunk a halott szüleiért s aztán a hitvestárs szüleiért is. Úgy ajánljuk, hogy: »Fogadja kedvesen a Jóisten ezen halott szüleiért; vagy, Fogadja kedvesen a Jóisten az idetartozó szülők lelkiért.« Na, evvel fejezzük bé. Akkor keresztet vetünk, felállunk s elénekeljük a Magasztalját az asszony halottnál, a férfiaknak pedig Jézusomnak kegyelméből már elértem végemet. Evvel így befejeződik. S akkor alamizsnát osztanak mindenhol”(29).

Hogyan térnek át az alamizsna osztásra? Mi az alamizsna? Miért osztják?

„Amikor az imádkozásnak vége van, s jőne az alamizsna, akkor szoktam mondani az Esti imá-t, s az bezáró ima is egyben: »Teljes Szentháromság, elédbe borulok, Ő nagy irgalmasság neked hálát adok. Kegyesen tekints le rám, teremtésed vagyok! Buzgó szívvel, könyörgéssel hálát adunk neked összetett kezekkel azokért, amelyeket a mai napon tettél velünk, s egész életünkbe. Ó, öröj meg, védelmezz meg hirtelen haláltól, kárvallástól ments meg, hogy a holnapi napra es szépen felvirradjunk, gondviselésedért neked hálát adjunk; új szívvel s lélekkel neked dicséretet mondjunk. Ó, öröj őrző szent angyalunk, mert testünk megnyugszik, de lelkünk minden lélekzetben áldja Felségedet: szent, szent, szent vagy Uram, dicsérem nevedet, most és mindörökkön örökké, ámen. Még csak annyit: Fogadd, kegyelmes Úristen a Boldogságos Szűzmária és minden szentek könyörgése által a mi kedves imádságunkot.« Aztán erre kezdik osztani az alamizsnát”(12).

„Ki hol ül, ott marad a helyén. Csendben. S akkor aztán kiojszák az alamizsnát, azt ott mindenki elhasználja, s akkor ugyancsak imádkozunk az alamizsnáért. Kenyeret adnak, egy-egy darab kalácsot, s tötnek két vagy három pohár pálinkát. Ez az alamizsna. S ezt a halottért adják. A pálinkára falunk, s a többit el kell hozni, met azt azért osztották”(29).

„Alamizsna, az egy jó szelet kenyér, ha van módja, s két pohár pálinka vagy három. Ha hézajut *(ti. a hozzátartozók ha be tudják szerezni)*, egy szeletecske kalácsot es adnak”(28).

„Megkínálják az embert. Pálinkával s kenyérral. Akinek módjába áll, túró es veszen elé; kekszet, kalácsot; adnak három pohár pálinkát. Amikor megették s megitták, erre elmondnak külön egy imádságot. Megköszönik azt az alamizsnát”(36).

„Kinek mibe módja van: fuszujka levest, vagy ha nem péntek, s valahonnan hús kerül, ha valahonnan bé tudják szerezni *(1988!)*, akkor húsos ételt, s ha nem, hát mikor mi van. A káposzta is viszi a szerepet”(17).

„Pálinkát adnak, s egy jó szelet kenyeret. A kenyérnek az elfogyasztására es imádkoznak. Mikor lássák, hogy készülnek, s akarják osztani az alamizsnát, s a pálinkát es szerelik elé má mondják az imádságot. Inkább mind a Miatyánkot mondják”(32).

„Az alamizsna? Pálinka s kenyér. Vannak olyan alamizsnák, hogy egy kenyeret négyfelé vágnak, vagy ha házikenyeret sütnek, hat vagy nyolc felé, s akkor tötnek 2-3 pohár pálinkát. Olyan es van, hogy az alamizsnára főznek tötöttkáposztát. De akkor nem terítnek asztalt külön, hanem egy kicsi tányérba kitesznek két tötéléket s a kalánt melléje, s mindenki a térdéről megeszi” (12).

„Én úgy tanultam, hogy három pohár pálinkát szabad elvenni férfinak s mindekinek, aki meg tudja inni: az Atya, Fiú s Szentlélek nevibe. Mind-egyikre egy pohárral. Az ennél több má nem esik alamizsnába. Az má nem tisztességes. A három a rendes”(1).

„A halottnak nem terítnek asztalt, a helyit sem tartásák üresen. Há nincs mét! Ó má ott van a ravatalon. Minek?”(28).

Milyen a hangulat az alamizsna elfogyasztása alatt?

„Ugye, pálinkát adnak, s az embereknek feljö *(ti. feloldódik)* a nyelvek. Akkor aztán kezdenek mondani, de akkor es különösen a halotról nem, csak annyit, hogy »Nyugodjék békével, jó ember vót.« Még ha nem vót jó ember, akkor es azt mondják jó vót. A tetteit a többség előtt nem idézik fel. Csak egy-két ember, ahogy kicsi csoportokba egymás közt beszélgetnek”(32).

„A siralmasok, me úgy nevezik a hezzatartozókat, azok csak hallgatnak, sírnak, nem szólnak senkinek sem. S a többi pedig ilyent mond s olyant mond: hogy ilyen vót az élete, olyan vót az élete, vagy így szenvedett, úgy szenvedett. Vagy másról beszélnek, amit az a 2-3 pohár pálinka kihoz. Míkor béfejeződött, mindenki megette, amit kapott, akkor imádkoznak az alamizsnáért. Egy Miatyánkot s egy Zsolozsmát. Azt a füzetből olvassák”(15).

„Előre elénekelünk egy Mária-éneket, hogy csenedesdjenek le, met ugye pálinkát se adnak, s kezdnek mást es beszélni, s akkor ezekvel a szavakval, hogy »Fizesd meg Uram minden velünk jótevőknek, a Te szent nevedért az örök étellel!« – kezdem mondani: »Imádkojzunk az alamizsnáért!« – s akkor keresztet vetek, s három Miatyánkot s három Üdvözlégyet elvégzünk az alamizsnáért, s megköszönjük: »Isten rendeljen mást helyibe. Virágoztassa meg az elhunyt előtt, amit érette felajánlottak!«”(29).

„Amikor az alamizsnázásnak vége van, újra keresztet vetünk, s imádkozunk az alamizsnáért: három Miatyánkot, három Üdvözlétyet, s abba mind-egyikbe egy bétoldást: »Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes... és áldott a Te méhednek gyümölcse, Jézus, aki virágoztassa meg ezt az alamizsnát x. y. halott előtt, asszonyunk Szűz Mária...; ...aki segítse meg a hátramaradott özvegyet, adjon neki erőt, egészséget, hogy tovább tudja viselni a terhet...; ...aki részeltesse ebből az alamizsnából azokat a lelkeket, akik erről a jószágról *(ti. udvarról)* elhunytak...« Ha már korábban elhalt a férfi, például, akkor így mondjuk: »...aki az elhalt férjét is részeltesse ebből az alamizsnából.«”(12).

„Mikor jövünk el, a háziakkal kezét fogunk, s úgy köszönünk: »Isten fizesse az alamizsnát. A Jóisten virágoztassa meg Édesanyád (hitvestársad stb.) előtt az alamizsnát«”(29).

Milyen alkalommal imádkoznak még a halottért?

„Déli harangszókor, akik közelebb vagyunk, menyünk oda s imádkozunk. Ezalatt gyertyát gyújtunk. Mikor befejezzük, akkor kioltják”(1).

„A Rózsafüzért imádkozják akkor is, amíg jő a pap a temetési szertartásra, hogy ne üljön hiába a nép. Egy-egy szenténeket, halotti éneket elénekelnek. Amíg viszik a testet, azalatt is hátul az asszonyok rendesen keresztet vetnek, s a Rózsafüzérrel kísérik a halottat”(12).

„Menet közben Rózsafüzért mondnak. Az az asszony mondatja, aki vezet az imádságot. Két-három asszony is, ha hosszú a menet. A férfiakot pedig a kántor imádkoztassa elől”(34).

Miből imádkoznak?

„A vezető imádkoztat, könyvekből. Neki minden le van írva. Azokból a régi imakönyvekből, amibe le vannak írva a temetési szertartási imák: Rózsák kertje, Litániák, Szent Kereszt útja”(15).

„Régi könyvekből imádkozunk. Itt van a Halottak zsolozsmája, 1876-ból való. Kurkó Marcelláé volt, aki 1810-ben született”(12).

„Ezekből az imakönyvekből: Örökimádás. A legméltóságosabb Oltáriszentség Imakönyve, Budapesten nyomták 1937-ben, a Szent István Társulat nyomatta; Zsoltárok. Halottas énekek temetések alkalmára és a jó halálra való elékészületre. Nyomtatták Budapesten, 1904-ben.”(29).

„Az imádkoztató asszonyok ülnek az asztal mellett, s ők vezetik felváltva. Amit ők kezdnek, mi mondjuk. Imakönyvből, de vannak más imák es. Egyikbe es mondanak, s a másikba es. S akkor ezek ott vannak, s megtetszik nekik, akkor kérik el egymástól. Leírják egymástól”(30).

Az imádkozó után magára marad-e a halott, ha már nincs virrasztó, mint máshol?

„Nem. Kinek van gyermeke, azok fennülnek egész éjjel. A közeli rokonok es. Nem imádkoznak, de ott vannak. Nem feküsznek le”(29).

„Éjjel egy óráig tart az imádkozó, amíg az alamizsnát elhasználják. S akkor elmenyen a nép, a rokonságból ott marad valaki reggelig. Hogy a háziak es tudjanak vaegy órát lepihenni. Ott maradnak 4-5-ön a másik szobában, a halott szobája mellettiben”(15).

„Egész éjszaka ott vagyunk a halott mellett. Egymást váltjuk. Mondjuk, holnap reggel temetik, mi azelőtt való estétől virrasztunk mellette egész reggelig. Azelőtt való éjjel is, ez az első éjjel, a rokonság váltsa egymást, de a családot nem hagyják ott magára a halottal. Imádkozgatunk egész éjszaka. Most is így csinálják, de ahol mostohább a család, behujzák az ajtót, égetnek

egy gyertyát vagy villanyt, s egymagába van a halott. Setétbe azért ugye nem hagyják egyáltalán. Két éjszaka világítanak. A temetés ugye az elhalálozástól a harmadik reggel van. A virrasztáson a rokonság váltsa egymást, s még vannak szomszédok is, akik jönnek, segítenek. Kinek milyen a rokoni s baráti köre”(17).

„Csak a közvetlen rokonok s szomszédok vannak éjjelre. A háziakat hagyják pihenni: ugye, ki vannak merülve. Ülnek, imádkoznak, s beszélgetnek. A halottaknak az élete lejárásáról: hogy élte le az életit, hogy beteges volt, nem volt, hogy nagy családja volt, hogy dolgozott, ilyen vagy olyan ember volt. Például édesapámról itt hallottam nálunk, a koporsója mellett, hogy milyen ember volt. Ha meglátott egy katonát jöni haza szabadságra, nyúlt a zsebibe: »Tudod-e fiam, én es voltam katona, s ha adtak, jólesett.« – s adta oda az 50 lejt neki, a régi román pénzből. S milyen jólesett annak a gyereknek! Mikor hazajött a katonaságból, akkor eljött »Márton bácsinak«, s egy napot kaszált. Így emlegetik fel az elmúltakat” (36).

Elsiratás

Szokás a siratás?

„Nálunk sírni szokás. Nem úgy, mint máshol, hogy hallom, verset mondanak. A koporsó lezárása előtt kell sírni, s akkor mondani egy búcsút, egy köszönetmondást annak a halottnak. Addig nem zárják le a koporsót, előbb, a közvetlen hozzátartozó megölelgeti még azt a halottat, megtapogassa, s az alatt sirassa es. Szóval, amelyik úgy tehetségesebb ezen a téren, megköszöni a férjinek, apjának az együttlétet. Bocsánatot kér tőle. Például, anyósom mikor meghalt, mi menyecskékül esszeszerveződünk, sorra bocsánatot kértünk tőle: »Bocsásson meg, drága jó anyámasszony, huszonnyolc évig éltünk együtt, soha egymás előtt keresztül se léptünk. Köszönöm a sok jó tanácsot, köszönöm, hogy jó gyermeket nevelt nekem.« Ezt akkor mondják, amikor a koporsó mellett áll a nép, mielőtt felvinnék a tetet, s vinnék el végleg. A pap szertartása után. De nem bírja ki csak szóval. Elsírja magát az ember. S ilyenkor mondják, hogy milyen szépen megköszönte valamelyik menyecske az anyósának az életjét. A gyermekek is megköszönik. Ignác bácsi is szépen megköszönte az édesanyjának a nevelést: »Drága jó édesanyám! Isten fizesse meg, hogy felnövelt, sok jó tanácsot adott, sokat imádkozott érettem a messze távollétemben. Isten fizesse. A Jóisten adjon magának örök nyugalmat, bocsássa meg minden bűneit. Dicsértessék a Jézus Krisztus!«” (36).

„Szóval ehhez is egy kicsi bátorság kell. Me vannak egyesek, hogy inkább magába elmondja. Hangosan fél elmondani, me ha elakad, megszólják, hogy „Minek áll oda, ha nem tudja elmondani?!« Ha az asszony menyen el előbb, akkor a férj es megsirassa. Amelyik olyan! Mint Ignác bácsi!? (*gúnyral és kézlegyintéssel*). Ő is megköszöni, hogy jó vótam héza. Csak várjam (*kacag*). Az asszony elmondja, hogy milyen volt héza, hogy nem kézzel, hanem szép szóval szelidítette meg. Köszöni a tiszta életit, amelyik az volt, met ugye, mindenki tudja a másikat; megköszöni a keze munkáját. Úgy sírás közbe mondja ezeket a szavakat, úgylahogy nem lehet úgyesen esszekötni. A másik pedig azt mondja, hogy »Jót tett az Isten veled, jó helyt vagy, met ilyen vótál hézám« –, mondja az asszony, ott a temetésen, úgylahogy olyan izét csinál ott a rokonság közt, hogy borzadoznak. Ezért aztán a menetből ki-kiválnak, még fel sincs víve a halott a temetőbe, s úgy menegtenek el, haragjikba... Máskor az asszonyra mondnak ilyent” (36).

„A háziak, a legközelebbieek, tehát a halottnak a gyermekei, azok megsirassák: »Drága jó édesapám! A maga fáradsága után felnöttünk, drága kezeivel kereste a kenyeret, éltetett, nevelt, jóra tanított... Bocsásson meg, ha nem tettünk a kötelességünknek eleget, me a sorsunk nem engedte.« Ezt a koporsó mellett mondják. Mire a pap jőne, végeznek vele. Nem sokat beszélnek. Aztán kint a temetőbe, akiknek a legjobban fáj, az aztán a sír martján es elsirassa” (32).

„A feleség megsirassa a férjít. Még az imádkozó végivel. Ilyen-olyan szavakat ő beléfüz, s mond sírás közbe. Úgy, ahogy feltör belőle. De verset nem mond. Megköszöni a férjének, hogy megbecsülte, hogy éltek együtt” (28).

„Vannak olyan fehérmépek, hogy na, kisírja, hogy milyen vótál. De hát, amikor meghal, mét sírja ki, hogy milyen vótál? De mét?!” (25).

„A közeli rokon: élettárs, gyermek, testvér hangosan sírnak, s úgy elbúcsúznak a halottól. Mikor szegeznek le a koporsót, akkor még a legjobban sírnak. A feleség a férjének köszöni a jóságát: »A Jóisten fizesse meg, hogy jó vótál hozzám... milyen jó vótál... mét vett el a Jóisten?!« Az édesanyának: »Drága jó édesanyám!...« Egyebet nem es tudnak mondani csak ennyit: »Édesanyám!... édesanyám!« Itt fogadott sirató nincs. Itt ez a sirató. Met itt mindenkinek, a közeli hézatartozójának fáj a halott. Nem kell külön sirató. Ki hogy tud, úgy sír. Ami eszibe jut. Nem kell külön sirató, hogy ott mindenfélit eszehordjanak. Met az olyan: a fogadott sirató” (29).

„Nálunk fogadott siratás nincs. Hogy megfizetem, s sirasd meg anyámat vagy apámat?! Ilyen nincs. A hozzátartozó sirat, kinek hogy fáj a halott. A fiúk s a férfiak nem sírnak hangosan, csak a leányok s az asszonyok. A férfiak mégis csak egy erősebb izével... erővel rendelkeznek. Ők sírnak úgy,

magikba, s törölik a szemiket, de nem lehet hallani a hangjukat. De a leánygyermek hangosan mondja, hogy hogy sajnálja az édesanyját, apját, köszöni a felnövelést” (30).

„A siratás csak a csángóknál szokás. Nálunk úgy sirva mondják, hogy a Jóisten fizesse meg a jóságát. Szóval, valamit így megköszönnek. Itt a szomszédba, András férje, a férje Zitát megsiratta: »A Jóisten fizesse meg a jóságodot, hogy mennyit kímilgettél engemet.« Én azt mondtam az uram koporsója mellett: »A Jóisten fizesse meg jóságodot, met olyan csendbe viselted el a betegségedet mint az Úrjézus. Egy jaj-szavadot nem hallottam a szájadból.« Én ezt a jóságát köszöntem meg. Úgy mondtam: »Drága jó társam, a Jóisten fizesse meg a jóságodot, s bocsáss meg nekem, ha nem tudtam jó gondodot viselni, met úgy szenvedtél, mint az Úrjézus: némán, csendben, szó nélkül.«” (1).

„Szokták, hogy megköszönik a jó élettársat. Akkor, amikor minnyá má szegzik le a koporsót. A temetés reggelén, a papi szertartás előtt. A szertartás alatt hallgat mindenki, még a siralmasok is. Odamegy a koporsóhoz, s megköszöni: »Jó élettársam, köszönöm, hogy jó gondomot viselted, jó voltál mindig hozzám.» Ezalatt zokog, akár férfi, akár nő. A kezit reateszi a halott kezire, ahogy esze van téve, vagy a koporsó szélire, s mondja tovább: »Drága munkás kezek, mennyit fáradoztak, fáradságot nem ismerve mennyit dolgoztak.« Ilyenkor a család má mind ott áll a test mellett. Siratóasszonyt nálunk nem hívnak. Ez mégis csak a hozzátartozónak illik. Ezt a búcsút mindenki saját magától mondja, ahogy jó neki. Ami egy életen át megtörtént, ugye. S akkor má mindegy, hogy hogy éltek, akkor mégis csak a jobbik felit kell mondja az ember azokban a percekben. Mikor viszik ki az ajtón, azt mondja: »Jó élettársam, drága élettársam, Isten veled.« (17).

„Sírnak a közvetlen hozzátartozók: gyermek, férj, feleség, testvér, mikor bé van gyűlve a nép az imádkozóra, mikor fedik le a koporsót, mikor leeresztik a gödörbe. Fogadott siratót nem tudunk elképzelni, mert annak belülről nem fáj az a halott. Mindenki a saját lelke szerint sír. Van, aki zokog, nem tudja visszafojtani azt a fájdalmat, hanem kisírja. Én például így sirattam el az uramot: *(sírni kezd)* »Drága jó társam! Mennyit szenvedtünk együtt! *(Teljesen elérzékenyül, mintegy két perc eltelte után tudja folytatni.)* Mennyit dolgoztunk! S most el kell váljunk... Hol kerejselek? Nem talállak többet soha... Nem tudok többet segíteni rajtad. Bocsáss meg nekem, ha esetleg nem jól gondoztalak. Má meg is szoktam, hogy beteg vagy.« A gyermek pedig ilyesmit mond: »Édesapám! Bocsássa meg, ha vétettem... nem fogadtam szót... valami rosszat csináltam... ha nem jól tettem valamit...« A férj nem igen szokott hangosan sírni, csak zokog. Például Mihály

bácsi, itt a szomszédba, megcsókolta a feleségét, mikor felötöztették. Megölelte, s megcsókolta, s mind mondta: »Drága jó feleségem, mennyit dolgoztunk együtt, s mennyit küzdöttünk, s most itt hagytál...«, (15).

„Vannak olyanok, hogy hangosan sírnak. Saját magától mondja, hogy »A Jóisten fizessen meg neked, segíjjen meg erre a hosszú útra... milyen jó voltál...« Vagy a testvér a testvérnek: »Milyen jó testvérek voltunk. Isten nyugtasson, adjon örök nyugalommal. Most má többet nem vagy! Hol keresselek?! Hova menjek, hogy megtaláljalak?«” (12).

Szokták figyelni, ki hogy sír?

„Megfigyelik. Ugye, szerényebb háznál mindent eszebeszélnek, de a' se illik. Aki gyengén sirassa meg, azt megszólják: »Úgy látszik, hogy nem sajnálta« – mondják, vagy »Látszik, hogy nem jó életet éltek« (17).

„Azt figyelik! Az aztán nagy érdek!... Nagy! Me ha nem sírnak, mikor eltemették, utána mondják: »Na, jól megsíratá!« (*gúnyosan*). »Ezét tehetett ennyit! Ezét dolgozhatott annyit!« Így, ezek a vélemények aztán mennek, ha nem sírtak eléggé. Ki minél jobban jajgat, annál jobb, met az »Megsíratta!« Erősen figyelik, ki hogy sír, ki mit mond. A véleményt levonják mindenkiről.” (29).

Mikor siratják utoljára a halottat?

„Amikor beléeresztették a gödörbe. A közvetlen hozzátartozók felváltva: »Jaj, jaj, drága társam (édesapám, édesanyám) itt kell hagyjunk, ebbe a mély gödörbe, ahonnan nem jöhetsz ki.« Na, ilyeneket mondunk sorba. Zokogva, jajgatva” (15).

A temetés napján...

Mikor van a temetés napja?

„Harminchat órán belül nem temetik el. Ennyit kell tartani” (28).

Az elhalálozástól a harmadik napon” (16).

„...ha távoli rokonok vannak, akkor elmaradhat esetleg négy napig. Ha ma meghalt, hónap nem temetik, de hónapután igen” (32).

„Attól is függ, hogy hogy vannak a háziak elkészülve, hogy tudják az ételeket előkészíteni. A kötelező eltemetési nap, például, ha ma meghal, harmadnapra. Ha pedig nem tudnak elkészülni, akkor úgy jelenti bé, hogy déli tizenkét óra után halt meg. S akkor negyedik napra jó a temetés” (15).

Meddig marad nyitva a koporsó? Milyen esetben zárják le hamarabb, mint szokták?

„Végig nyitva marad, amíg a pap a szertartást elmondja. Akkor ő inti, hogy zárhassátok le. A három nap alatt végig nyitva van” (25).

„Nyitva marad végig, amíg a pap elmondja a szertartást. Aztán énekelnek, s azalatt szegződik le. De én nem szeretem ezt hallani” (36).

„Ha valaki balesettel hal meg, s esze van roncsolódva, vagy a kórházba halt meg olyan betegségbe, hogy nem szabad, hogy erőst nézzék, akkor nem nyissák ki. De ha a családba hal meg, addig nyitva van, amíg indítsák a temető felé” (17).

„Ha szagos, megbomlik, akkor nem hagyják nyitva. Van úgy, hogy jól lakik, s akkor hal meg, mint az öcsémnek az apósa es. Ugye, jól vacsorázott, s felköt, s kettőt lépett az ágyig, s az ágyba leült, hanyatán vágta magát, s a pisije ment el, s meg vót halva. A gyomra, ugye, bomlatlan étellel teli vót. S az az étel azután fejlesztette a gázt s felfűtta, s akkor könnyen kirepedt. S a száján es nyomta ki” (32).

Milyen irányba helyezik a koporsót a szertartás előtt? Miért így?

„Lábbal az ajtó felé, a kijárat felé. Mindegy, hogy milyen a háznak a fekvése. Mikor kiteszik az udvarra, akkor is lábbal a kapu felé. Az nem számít, hogy a nap hol kel fel, s hol nyugszik le. Így szokták. Odakinn a temetőbe, ott mind lábbal teszik keletre” (25).

„Bent a házba lábbal örökké az ajtó felé teszik a halottat. Az udvaron pedig csak így. Ahogy menyen ki lábbal, a lába örökké elé felé van. A kapu felé, indulatba” (28).

„Lábbal a kapu felé, hogy arccal menjen ki a kapun, ne háttal” (12).

„A ház is hozza, hogy hogy vannak a szobák. A temetőben van úgy, hogy nyugatnak van a fej, s keletnek a láb. A papok fordítva vannak. Evvel van megkülönböztetve, hogy az más ember, mint mi. Itthon az udvarba lábbal a kapu felé teszik, az elmenetel felé” (36).

„A lakásnak a belseje mondja meg, hogy hogy lehet elhelyezni a ravatalt. Nem törvény, hogy fejjel örökké keletre legyen. Csak a temetőbe vannak egyfelé. Az udvaron lábbal a kapu felé teszik. Amerre viszik, lábbal arrafelé. A templomba is helybe megtérülnek, s amerre kihozzák, lábbal úgy teszik le” (17).

Hol zajlik le a papi szertartás? Hova helyezik ilyenkor a ravatalt?

„Ha az idő engedi, akkor kinn tartás. A ház elé van egy asztal kitéve, fehér abrosszal leterítve, azon gyertya, s van egy kicsi koszorú es kötve,

zöldből, hogy a pap a keresztre, amit a kezibe hoz, akajszja rea. Mikor érkezik meg a pap, akkor gyűjtsuk meg a gyertyát az asztalon. Az asztal elé szék is van téve a papnak s a kántornak. Ha az idő szép, a halottat es teljesen kikötöztetik a ház elejibe” (32).

„A ravatal a házba, a szertartás az udvaron, a fehérrel leterített az asztal mellett. Ha eröst hideg van, az asztalt béteszik az előszobába. De a pap előbb bémenyen s megszenteli a halottat, s akkor kimenyen, s úgy a kántorral végzik. Ha eröst szük a lakás, a ravatalt es kiteszik az udvarra” (29).

„Ha szép az idő vagy kicsike a szoba, kiteszik a ravatalt. De inkább bent hagyják a házban. Itt, ennek a Domokos bácsinak a fiát, például, kitették. Decemberben volt, s úgy kezdett havazni, hogy nájlont kellett tegyenek rea” (1.)

„Mikor harangoznak elsöt a gyűlőre, akkor rakják ki a ravatalt, ha olyan az idő, vagy nincs hely a házban. A lábával viszik előre, örökké: a házból ki s az udvarból ki, s úgy es teszik le: a kapu felé” (15).

„Régebb nem igen tették ki a halottat az udvarra, bent tartották a szertartást is” (36).

„A testet ha nem tudják kitenni, met például esik az eső, a pap a szertartást akkor is kint végzi el. Bémenyen s megszenteli, de neki kint van az asztal” (25).

„A halott ha bent van felravatalozva, kint az udvaron van az asztal, s ott csinálja a pap a szertartást. A ház előtt. Azért, hogy a közönség hallja szóról szóra, hogy a pap mit végez. Ha csak az idő engedi, bent nem foglalokzik. Csak kint a ház előtt. Ott az asztal, mindenütt kitéve, s a gyertya réta, meggyújtva, s ott végzi. Nyári időbe kiteszik a halottat es. A ravatalval együtt kipakolják úgy, ahogy bent volt, s a siralmasok egyik felől s a gyertyák a másik felől” (28).

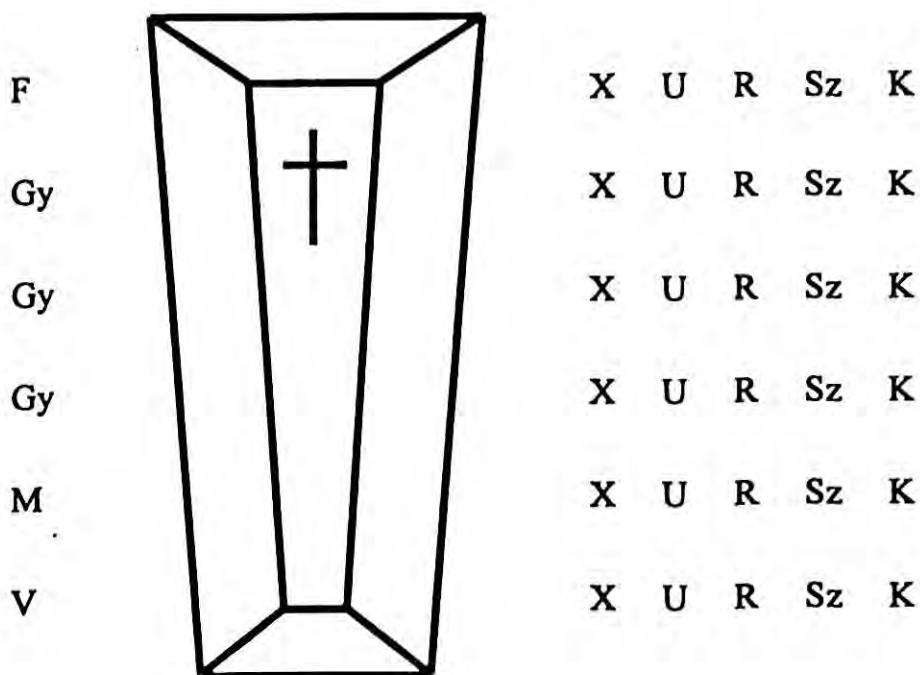
A halott – koporsó – melyik oldalához állnak a gyászoló hozzátartozók? Merről a férfiak s merről a nők?

„A halott jobb keze mellett állnak a siralmasok vagy szívfájdalmasok. Ezek a közeli hozzátartozók. Szék es van ott nekik, amíg az imádkozás van le es ülhetnek” (30, 32).

„Jobbról állnak a siralmasok. Férfi-fehérmép – egyhelyt állnak. A fejhez áll a legközelebbi, s utána tovább. Például én a feleségemnek vagy ő nekem, utána a gyermekeim, s aztán az unokák. A fejhez áll, amelyik a legnagyobb siralmas. Kint az udvaron. A házba, ugye, a koporsó fel van téve a falnak, ott nincs ki álljon” (25).

„A fejinél áll a közvetlen hozzátartozója. Ha például az apa hal meg, s fia van, s akkora, ő áll legfelül, a felesége utána, a leánya, ha van, utána. A vejek s a menyecskék, ha van hely, s hanem a túlsó felén. Jobb felől állnak a siralmasok. A rokonság másik felől áll. A szomszédság pedig a harmadik, negyedik rendbe áll” (15).

A koporsó körüli felállás egyik modellje

Jelmagyarázat:

X – gyertyák

F – feleség

Gy – gyermekek

M – menyecskék

V – vők

U – unokák

R – rokonok

Sz – szomszédok

K – komák

„Közvetlen a koporsó mellé csak a család áll. A siralmasok. A sógorság, komaság közelebb, de nem a test mellé” (26).

Mi történik, amíg megérkezik a pap?

„A rózsafüzér társulat vezetője elkezd az imádságot. A fájdalmas rózsafüzért legalább” (29).

„Mihelyt annyira gyűlnek, a társulatbeli fehérnépek kezdik a rózsafüzért. S abba mindenki belékapcsolódik. Ők es ott vannak a test közelibe” (25).

Számon tartják-e, számba vészik-e, hogy ki megy el a temetésre és ki nem? Megjegyzik-e azokat, akik késve érkeznek?

„Van olyan, hogy ott kéne legyen, s még nincs ott. Azt számon tartják »Hogy nem jött el, mi lehet az oka« – tűnődnek felőle”(32).

„A rokonokat elvárja a család, de aztán az idegenséget nem bírják számon tartani, de még a falubelieket sem, met rengetegen szoktak menni. A falu borzasztóan meg van szaporodva. Hanem azt csinálják, hogy 2-3 férfi előre megy a család részről, s vissza, s úgy számba veszik, hogy mégis mennyien vannak” (36).

„Azt nézik a hozzátartozók, a halott mellett állók nézik: ne, az itt van, s az itt van-e? Megjegyzik, de harag nincs belőle, ha valaki nem megy el” (25).

„Egy-egy olyankor menyen a temetésre, hogy a kapun má hojzák ki a halottat. Az olyan nem ér semmit. Az nem veszen részt a temetésen. Bár egy imádságot sem mondott el közösen!” (1).

Milyen a temetésen való részvétel, ha a halott nem katolikus, ha idegenből való? És milyen akkor, ha nem pappal temetik?

„Elmennek szépen annak is a temetésire. Ők hívnak olyan papot. Például a református pap egyszer szépen megköszönte a szentdomokosiaknak, hogy hajlandók voltak befogadni, s helyet adni egy református hívőnek, s ilyen szépen elkísérték az utossó útjára” (34).

„Volt egy pártszervező, Sándor András, akinek a párt nem engedte, hogy pappal temessék. Hát nem volt a temetésin senki. Csak a rokonok voltak, s akik jöttek a megyétől. S kocsira feltették, kivitték a temetőbe, s ennyi volt az egész”(34).

A papi szertartás végeztével hogyan indul el a gyászmenet? Ki szervezi, ki irányítja? Milyen sorrendben állnak fel a résztvevők?

„Leginkább az az ember szervezi ezt es, aki a községházánál s a papnál járkált a család nevébe, hogy rendezze el a temetést. De az emberek es tudják, mi a kötelességük: hogy kell felállni. A férfiak mind elől mennek, akkor es ha a halott fehérnép. Ezt mindenki tudja”(32).

„A menetet má tudja mindenki. A két kicsi kereszt *(ti. lobogó)* elől áll, s akkor négyes sorba a férfiak sorakoznak fel, s ott senki nem kell szervejze, met má tudja mindenki az ő dolgát. Akármilyen halott van, a férfiak elől mennek. A háromágú nagy kereszt a férfiak után, aztán a koszorúk, s utána a pap. Akkor a test. A pap a test előtt menyen! A test után mennek a siralmasok, aztán a nép hátul *(ti. asszonyok, leányok)*, hármás-négyes sorba”(28).

„A koporsó után előbb mennek a siralmasok: férje, felesége, gyermekei; utánuk ezeknek a gyermekei, távolabbi rokonok, szomszédság s úgy a többi”(36).

„Mindenki a szomszédjával menyen a sorba. Fogjuk karon egymást, négyes vagy hármás sorba. De ahogy menyünk, mind szomszéd vagy mind rokon. Az udvarba es úgy állunk”(29).

Kik viszik a koporsót és milyen eszközzel? Hogyan vannak felöltözve a koporsó vivők?

„Az asszonyt asszonyok, az embert emberek, a leányt leányok, a legényt legények. S a gyertyákat is úgy. A hat szál gyertyát”(1).

„A férfiat férfi viszi, a fehérmépet fehérmép viszi. S mind vátig így szokott lenni, hogy például én es ha meghalok, a keresztgyermekeim visznek. S van esment úgy, hogy, ha a férfi meghal s van neki négy fiúgyermeke, akkor ők maguk viszik. Nem engedik másnak. Van az asszonynak négy leánya, azok es azt mondják: »Mű vigyük!« S kettőt még melléjük tesznek, met most haton viszik. A további menet pedig az, hogy három gyertya erről s három túl. A férfiúnak férfi, s a fehérmépnek fehérmép viszi. Ezeket ott, a temetés-kor kéri fel”(28).

„Van úgy, hogy kézbe viszik a testet. A keresztfiai, s ha nincsenek keresztfiai, akkor ügyes fiatalemberek vagy onokák. Van olyan öreg, hogy annyi onokája van..., s azt pótolják a keresztgyermekeivel”(32).

„Az asszonyt, különösen, ha rózsafüzér társulatból esik ki, akkor fehér kendőt kötünk s haton visszük. Vannak széles vállszíjak, azokat beléhúzzuk a koporsót tartó fába, s visszük. Nem engedjük, hogy gyászekeret hojzanak. Met szeretttük azt az asszonyt, met olyan vót, hogy érdemes erre tölünk”(36).

„A rózsafüzér társulat tagok, mű élők, fehér kendősön kísérik a koporsót, ha közülünk halt ki. Ezek közül viszik a koporsót s a gyertyát a koporsó mellett, s a többi a koporsó után, a siralmasok mögött. Ez jelzi azt, hogy ő, a halott, ebből a társulatból távozik”(12).

„A koporsót rudakon viszik. A távoliakat gyászkocsin. Helybe nekünk, az egyháznak van. Akinek az az óhaja, közelről is kivihetik kocsival. Van

egy névsor, abba le van írva, kik fizettek, mikor megvevődött a gyászkocsi: az csak fuvart fogad – lovat –, de a kocsiért nem fizet. De aki nem fizetett, a gyászkocsiba nincs része, akkor megfizeti a használatot, s annak es odaadják”(28).

„Van, akit gyászkocsin visznek. Nekem könyvem es van arról, hogy hozzájárultam a vételhez s a garázsépítéshez. Az egyház (*ti. a plébánia*) csináltatta, s adta a könyveket (*ti. tagsági könyvecske*), s annak nem kell fizetni a gyászkocsit. Aki pedig nem járult hézza, de gyászkocsit akar, kell fizessen 200 lejt. A lovat úgy fogadják minden alkalomra. Bé vannak a mostani lovak tanuló: szépen lépnek a nép után, csak éppe ne zavarják őket”(25).

„Aki tűzoltó egyesületi tag volt, leszerelik a vízpuska tetejét, s annak a talpára teszik a koporsóját, s reateszik az egyenruhát s a sapkáját a koporsó tetejire”(35).

Mióta használnak gyászkocsit a faluban? Kinek a tulajdonában van? Milyen más koporsó vivő eszközöket használnak még?

„Gyászkocsi egy van, s az ott van a papilakon. A színben. Azt a nép vette. 1978-tól van meg. A lovak kikerülnek a tízesből. Alkalmiak. De csendes lovak kell legyenek. Aki nem fizetett, amikor a gyászkocsira gyűjtöttek, az használatot fizet”(30).

„Volt itt egy ügyes asszony: Borosné asszony, aki sok mindent béhozott a faluba, s megcsináltatott. Habár segítségire vótunk mi is pénzzel s mindénvel. A gyászkocsi is úgy vevődött, hogy pénzt gyűjtöttünk esze rózsafüzér társulatokul és aztán abból sikerült Gyergyóból megvenni. S ezeket a vivő rudakat is ő csináltatta. Most má négy rend van belőlük, mert van eset, hogy négy halott van egyszerre. Akkor jó kemény szíjakat. Ha nőszemély a halott, akkor nők viszik vállszíjúval, át a vállon. Hat személy: elől kettő, hátul kettő s közbül kettő. Hat szíjú van s hat rúd. Akik messze vannak, mindenkit kocsival visznek, de aki a templom vagy temető közelibe, azokat nem. Azokat viszik rúdon. Akkor nem kell a Szent Mihály lova sem, mert a rudakkal kiviszik végig. A gyászkocsi ott áll a templom mögött. Van építve neki egy garázs. Az uram es segített az építésin. Én pedig gyűjtöttem a pénzt. Vagy 1000 lejt. Nem mondom, met a környezetem bélátó: az ilyen dolgokba segítenek. Ez olyan tíz éve, hogy megvan. Azelőtt hordószekéren vitték a koporsót”(17).

Mit neveznek Szent Mihály lovának?

„Erre teszik a koporsót, amikor a templomba béviszik. Lehúzzák a koporsót a gyászkocsiról, s erre teszik. Van neki négy lába, két fogórúdja, s

evvel viszik bé a templomba misére a koporsót, vagy a temetőkapuból a gödör szélire”(16).

„Koporsóvivő eszköz. Egy keret. Négy lába van. A koporsó belé tud süllyedni. Négyen viszik. Avval viszik a koporsót a templomba s a temetőbe. A gyászkocsival viszik a templom elejibe, ha az illető templomba járt rendesen, s ha meggyónt. De ha nem volt olyan ember, hogy gyónjon, akkor nem viszik bé. Nem kell neki a Szent Mihály lova”(33).

Mióta viszik be a halottat a templomba? Miért? Mi ennek a feltétele?

„Bálint Lajos, a jelenlegi püspök (*megj.: 1993-ig gyulafehérvári érsek*), mikor itt volt esperes, azért rendelte, met azt mondta, ha viszik egyenest a temetőbe úgy es van, hogy onnat még egy negyed része se menyen bé a szentmisére. Na de: ha valaki hit nélkül élt, férj s feleség (*ti. nem voltak egyházilag megesküdvé*), vagy nem gyónt meg halála előtt, azt nem viszik bé. Azt tiltsa az egyház. De ha időközbe szokott gyónni, azt béviszik. Örökké hirdetik a papok, hogy a kórházba menetel előtt a szentgyónást mindenki végejze el. Ugye, rendesen, idejébe. Mikor a papoknak nem volt szabad bémenni a kórházba, biza sokan haltak meg gyónás nélkül. Vót úgy, uram, hogy ott száz méterre a plebániától, s mégpedig a Márton Áron püspökötya leszármazottja, Isten nyugtassa meg (*ti. a püspök atyát*), M. F., futtak akkor előbb az orvoshoz, meg se gyónt, s akkor baj volt érte. Úgy felverték a port, hogy »Jaj, Mártonfi, s nem vitték bé a templomba!« Igen, de hányszor meg volt mondva, hogy előbb ne az orvoshoz fussanak ilyenkor. Há menjenek oda es, de valaki menjen a paphoz es. Jöjjön a lelki orvos es, ne csak a másik... Akkora baj volt, hogy nem engedték bé a templomba. Ki tudja, mikor gyónt azelőtt es?! Nála nem volt olyan, hogy hónap első péntek, s rendesen gyónt vóna. Így aztán akkora baj lett belőle a rokonságba, hogy... (1).

Menet közbe énekelnek-e, imádkoznak-e? Illik-e beszélgetni?

„Elöl a kántor imádkoztat, hátul pedig a társulat vezető asszonyok mondassák az olvasót. Ha hosszú a menet, akkor még kettő es mondassa, még három es. Szakaszonként”(17).

„A rózsafüzér társulatok adnak 5-10 lejt a kántor úrnak, s megkérlik, hogy végejze a rózsafüzért addig, amíg a halottat leteszik a sírba”(35).

„Imádkoznak. A kántor mondassa a rózsafüzért. Másról nem illik beszélni menet közbe, de beszélgetnek eleget. A pap hányszor mondja, hogy legalább azalatt az idő alatt ne beszélgessünk egyebet. Ha nem imádkozunk es, legalább ne beszélgessünk”(25).

„Nem volna illő, de elől a férfiak beszélgetnek. Ha a kántor ott van, s mondassa az imát, akkor nem beszélgetnek, de ha nem mondassa, beszélgetnek. Az asszonyok, azok ott hátul imádkoznak”(32).

„Beszélgetni nem illik, de azért beszélgetünk asszonyokul. Pedig nem tartozik oda, de vannak egyesek, hogy fel se veszik az imádságot. Az ilyen csak elmenyen, s ott van”(17).

„Nem szabad, habár beszélgetnek. Elég sokan. Főleg a férfiak. Pedig ha elment a temetésre, kellene adózzon annak a halottnak csenddel. Amíg elkíséri. Van, aki megszólítja a beszélgetőket: »Hallgassatok, ha már nem akartok imádkozni! Bár legyetek csendbe!«”(34).

„A siralmasnak nem szabad énekelni. Pedig, ugye, gyászénekeket énekelünk. De nem szabad. Nem illik. Anyámasszony, Isten vigasztalja, apámuram koporsaja mellett el kezdett énekelni. Igen, met annyit szenvedett életibe miánna! S aztán meghúztam a kabátját, s súgtam: »Hagyja máskorra az éneklést. Itt magától nem való.« Szegény, ugye, megfélekedezett magáról”(33).

Hogyan viselkednek azok, akik szembetalálkoznak a temetési menettel?

„Félrehúzódik egy hídra, leveszi a kalapját, sapkáját s megáll, mikor a halottal odáig érnek, keresztet vet. A motorok *(ti. az autók)* pedig világítanak. Úgy tisztelegnek. S akkor, amikor érnek essze a halottal, akkor leáll a motoros. Ha idevalósi”(32).

„Amíg elmegy a menet, félre áll egy kapu mellé, vagy utca szádába, s a kalapját leveszi”(28).

„Nem szabad szembejöni. Félreállnak az út szélire, s megvárják, amíg elhalad a menet. Leveszik a sapkát”(36).

„A szembejövők megállnak, főleg a férfiak, ha szekérrel jönnek, s leveszik a kalapot vagy sapkát. A gyalogosok szintén s keresztet vetnek, s gondolnak egy fohászra: Isten adjon örök nyugalmat. Legalább ennyit mond magába, még a legtávolabbi is”(34).

Van-e olyan halott, amelyiket zenével búcsúztatják? Milyen zenekart hívnak ilyenkor? Hol muzsikálnak?

„Zenélni csak annak szoktak, aki a rezesbandába vagy tűzoltóegyletbe volt. Mozsikálnak az udvarba es s az úton es egy-egy darabot. Aztán állnak, s megin reáfúnak. Aztán a temetőbe a búcsúztatót ők fújják”(32).

„Szoktak. Annak, aki Balánbányán dolgozott s fiatal. Met idősnek nem. Ha félkorban van, a zenekar jön. De hát az egy olyan szívre ható, hogy ejjsze még rosszabb a siralmasok részire. Megállnak az udvarba, s ott egy

szép induló szent éneket fújnak, s mikor a kapun kiindítsák, akkor is egy darabig, s akkor csak a sírnál, mikor a pap befejezte a beszentelést, s elköszönt. Akkor esment egy szép siralmas éneket. Bálint Lajos, az es olyan jobb családbeli ember volt, hátrahagyta volt Sándornak, hogy mit hújzon el a sír szélén. Ő egyedül muzsikált, Sándor”(16).

„Fiatalt, bányászt, amelyik a bányalikba járt sokat, azt vátig (*ti. mindig*) rézbandával temetik. Az udvaron, amikor indulnak el, akkor a búcsúztatót elfűjják. Szép a búcsúztató a rézbandával! Olyant fújnak, hogy az embernek a lelke dobog. Kint a temetőbe, mikor a pap eljő a gödörtől, akkor megint elfűjják”(25).

„Fiataloknak, s a tűzoltóknak. Végig kíséri őket a banda. Kint a temetőbe három zenét csinálnak. Rendesen elsirassák. De gyönyörű szépen. Az idős tűzoltóknak azt, hogy Ó, halál, ó, halál, ó, szomorú halál... A fiataloknak pedig azt fűjják, hogy Learatták má a rétet, nem maradt má virág se. Az udvarban is zenélnék, a papi szertartás után. S zenével végig kísérik. Ez alatt nem tudnak imádkozni”(36).

„Csak a fiataloknak, vagy ha valaki kéri, hogy muzsikálják el a nótáját. Ha zenész van meghalva, akkor a zenész kollégái, mikor a koporsó födelet teszük reá, akkor a háznál zenélnék, s utána a temetőbe, a szertartás után. A kedvenc nótáit elzenélik”(34).

„A fiataloknak muzsikálnak, de attól függ, milyen a szülő. Met olyan nagy a bánatik, hogy nem engedik meg, hogy zeneszót halljon”(7).

„Az én fiamnak rézbanda es vót s vonós es vót. Azokat a halottas énekeket zenélték, hogy Új sír van a temetőbe s rajta virág s koszorú; Arra jár egy barna kislány, szive mindég szomorú; Ne sírj, ne sírj, barna kislány, ne hullasd a könnyedet; Hisz jól tudod, hogy a sírból visszajöni nem lehet. Vagy azt, hogy Lekaszálták már a rétet; S nem maradt egy virág sem; Olyan kopár, mint a szívem; Mit lekaszált a bánat”(29).

„A faluba van rézbanda, s megfogadják. Elöl megy a rézbanda, ha a pap es elfogadja, me ő is beleszól. Szent éneket, szent nótát kell zenéljenek. Világi nóta nincs! A temetőbe van egy világi nóta, azt mondja, hogy Új sír van a temetőbe. De ezt es csak fiatalnak! Ezt elfűjják, mikor a nép vonul vissza a temetőből, a pap má, ugye, elment. Ezt a nótát, de csak fiataloknak”(28).

Visznek-e már ilyenkor sírjelt: fejfát, keresztet? Ki viszi? Hol viszik a gyászmenetben?

„Már a menet viszi a keresztet. A nép, ahogy elment a testtel, egy ember vagy kettő veszi a hátára, s viszi ki a temetőbe, s mikor elhantolták, állítsák es fel. Vaskeresztet raknak most. Az végleges. Nem rothad el. Ott csinálják

Balánbányán. Annyi mester van erre. Meghót valaki, egy órán belül készen van a kereszt. Csak a felirat kell reá”(25).

„A keresztet a sor végén viszik, s nem es közel hezza. Valakiket felkérnek erre”(33).

„A keresztet megszegődik má első pillanattól, ha olyan rokon nincs, hogy megcsinálná. Most rengeteg a csöskereszt. Ha később újat csinálnak, vagy síremléket javítanak, akkor beszenteltetik halottak napján. A menetnek a legvégén viszik. Most azt kezdték el, hogy felteszik egy biciklire, s egy személy taszítja, s viszi a temetőbe, s állítsa neki a boncolóháznak. Aztán a gödörösök kiviszik”(17).

A sírnál, a papon kívül, valaki még elbúcsúztatja-e a halottat az élőkötől? Ki kéri fel erre? Vannak-e ebben jártas emberek? Mindenkit elbúcsúztatnak-e?

„A halottnak van egy búcsúztatója. Amikor a pap belészentelte s elvégezte az ő szertartását, s ott hagyja a népet, akkor áll oda a búcsúztató, s mondja el a búcsúztatót a halottér. Elmondja, hogy milyen ember vót. Ezt, aki Sárosúton (*ti. falurész*) a leges legjobban tudja, Török Emrének híjják. A legtöbbször őt híjják meg. Van még Nagy János, odabé a községházánál. Elmondják, ki vót ez az ember, milyen ember vót, hogy viselkedett, a családját hogy rendezte, s a nép közt milyen viseletű vót. Hogy becsülte s tisztelte a másik embereket”(32).

„Vannak olyan emberek, akik erre ügyesek. Képesek elmondani, hogy a halott életibe mit tett, a gyermekeit hogy növelte, s hogy iskoláztatta, s hogy élte az életit: tisztán vagy zordul. Elbúcsúztassa. Olyan ügyesek. Kettő-három is van ilyen. Nagy János bácsi az egyik, Török Áron a másik. Csak az akadt, felizgatta magát. Csak a férfiakot búcsúztassák. A nőket nem. A fiatal leányt a leány- s legénybarátok szépen elbúcsúztassák. Szóbelileg es, s gyönyörű éneket fogalmaznak, s azt éneklik el a sírnál, amikor a pap elmegy”(36).

„Egy embert megkérnek, aki szokta az ilyeneket mondani, hogy köszönje meg, hogy szíveskedtek megjelenni, s szép imákkal felsegíteni, melyet a Jóisten fogadjon bé szent országába, s vigye a lelkit a menyekbe. Így tudom csak, darabolva. Nem bírja a tüdő, tudja? Kemény tüdő kell az ilyent elmondani. Biza. S a másik az, hogy az idegeim annyira tönkre vannak menve, hogy mikor valaki kezd sírni, má zokog az én lelkem is. Pedig valamikor azt mondtam, hogy hitvány ember az es, aki sírni kezd. Itt jól csinálják: Nagy János, Török Áron, Dobos Albert. Nem esik meg a lelkek, s nem kezdnek

zokogni. Nyugodtan el tudják mondani. Bármilyen siralmas legyen a halott. Meğszokta”(25).

„Volt, amikor mentem, de most má nemigen menyek, met má megöregedtem. Míg fiatalabb vótam, meghíttak teljesen, de most má nemigen menyek. Itt most kötelességem vót búcsúztatni, met keresztomám vót a halott. Ilyenkor mentem hivatlan, met, ugye, kötelességem vót. Most es kérnek örökké, hogy legyen szíves csináljam meg, met nincs olyan más... Na... Hát így szoktam mondani: «Kedves atyámfiak! Keresztény testvéreim! A hátramaradott szomorú gyászoló család, s az egész gyászoló közösség s a jó rokonság nevibe istenfizessével megköszönöm, hogy nem sajnálták fáradságotok, s az ők kedves halottjukot az örökös nyugvóhelyre elkísérték, ez szép imáikkal felsegítették, melyet a mindenható Isten fogadjon bé Szent Országába, s ez elhunytak vigye fel a lelkét a magas mennybe. Bocsássa meg neki minden elkövetett bűneit, s magukat segítse meg, hogy mind ilyen, mind más szükségben, ahova ember kellek, megjelenhessenek. Istenfizessével köszönöm mindazoknak, akik idegenből bódorogtak ide, hogy lerójják kegyeletjüket s részvételt vannak. Köszönet érte! Most kedves atyámfiak! Elkísértünk egy jó édesapát, aki a mai nappal bevégezte a földi pályafutását. Éltibe küzdött, dolgozott, a szép családját növelte, oktatta, s tán még az onokákat es. Most, amikor még egy kicsit közöttünk élhetett vóna, ez a hónapos betegség megtámotta, s végül is a Jóisten magához szólította. Sajnos. Most első szavammal búcsúzik a szeretteitől, kedves feleségitől, gyermekeitől s vejeitől, menyeitől s onokáitól. Másodszor búcsúzik bérma- és keresztgyermekeitől, koma- és komasszonyaitól, de mű es búcsúzik tőled, kedves testvérünk. Lelked legyen áldott, tested nyugodalmas. Nyugodjál csendesen, béke poraidra. Köszönöm a szép türelmüköt D.a.J.Kr. Kedves atyámfiak! A hátramaradott gyászoló család megkéri szépen, ha nem sajnálják fáradságotok, visszafáradni az elhunytak a volt szállására egy kis alamizsnának az elhasználására”(28).

„Megkéri az ilyen embert, met ő, má a menet alatt kell gondolkojon, hogy kit foglal belé. Hogy gyermeke volt, hogy szép családot nevelt, hogy egy élni akaró ember volt. A köszönetbe ezt mind befoglalják. Szabó Ferin (szenttamási) úgy el van mindenki bámulva, hogy honnat jó ki egyszerű harisnyás emberből annyi minden. Ügyes terpe ember. Harisnyát hord s fekete kabátot. Senki se nézi ki belőle, hogy milyen feje van”(17).

„Van örökké egy, aki megköszöni a jelenlevőknek, hogy részt vettek a temetésen; pár szóban szokta méltatni a halottnak a múltját: ennyi gyermeket felnövelt, ilyen munkás ember volt, jó példát adott a gyermekeinek, ha olyan ember volt, hogy a társadalomnak többet tett, akkor azt is megemlíti, de csak

pár szóban. Erre örökké valakit felkérnek. Nagyjából Nagy János bácsi volt, Török Áron... Kurkó Albert bácsi, s édesapám is nagyon sokszor volt így, hogy megköszönte. Na még Szász Károly tanár úr is szokott ilyen beszédeket mondani. A szöveg úgy egyforma, állandó, csak befoglalják a személyt”(34).

„Olyanok kellenek oda, akiknek szóbőségük van, nem kapnak lámpalázat. A szöveg majdnem örökké ugyanaz, csak módosítsák a halott s a siralmasok szerint”(1).

„Az magától jön, hogy meg kell különböztetni a szöveget, met minden halottnál különbségek vannak. Ki fiatalabb, árvát hagy; a másik öreg. Úgy-hogy ebbe vannak változtatások. S meg kell változtassa az ember, belé kell szőjje az illő szavakat, vagy ki kell hagyja belőle. Ez így menyen. Aki magától csinálja, elé kell készüljön, hogy na, ezt mondom, de azt nem”(28).

„Régebb a kántor búcsúztatta s most nem vállalja. Na de vannak olyan szónokok parasztemberbe es, hogy szépen tudnak beszélni. A végivel megkéri a népet, hogy fáradjanak vissza a házhoz, alamizsnára”(15).

Szoktak-e énekelni a sírgödörnél? Ilyenkor ki a halott? Megvárják-e, amíg elföldelik a koporsót?

„A pap megszenteli a sírt, s elmenyen. Ha fehérnép a halott, akkor elénekelik a Magasztalja, magasztalja az én lelkem az Urat kezdetű éneket. Annak énekelik, aki a rózsafüzér társulat tagja. Aztán nem marad ott senki. Aki akar, vet egy marék földet: »Porból lettél, s porrá válsz.«”(25).

„Ha női halott van, elénekelik a Magasztalját, elmondnak egy Miatyánkot, s utána úgy eltávozik mindenki. Addig, amíg jelen vannak a gyászolók, nem hantolnak. A csángóknál láttam, hogy fenyőgallyal lerakják a koporsó tetejét, s ott azonnal elhantolják, addig nem jö el senki. Hidegségen láttam”(34).

„Csak azok maradnak ott, akik kiásták a gödröt. Amíg el nem menyen mindenki, addig nem kezdik takarni”(32).

„Nem. Én nem is szeretem hallani azt, amikor döng a föld a koporsóra. Mondták, hogy ott Udvarhelyt valahol, a reformátusoknál megvárják a takarást. De az szörnyű”(16).

Eltakarítás

Mi történik a halottas háznál, miután elvitték a testet?

„Ahogy elment a gyászmenet, gyorsan készítik elé az asztalokat alamizsnához. De a legelső dolog az, hogy amikor a halottat felveszik a ravatalról, a terítőket gyorsan esszevetik a tetején”(36).

„Ahogy a koporsót leveszik a ravatalról, s viszik ki a házból, azonnal, aki ott van, én es, ha ott vagyok, hamar hányom esze a terítőket, viszem el a párnát arról a helyről, hogy ne várjon más halottat, hogy hamar ne legyen halott annál a háznál. Hogy ne várjon a ravatal más halottat. Aztán, ezelőtt tornácos házak voltak, estig kint tartották. Abba is valamit tartottak”(31).

„Ami nem szükség a házba: ravatal stb., a halott után pucolják ki, takarítsák ki, a házat seprik ki, s az asztalokat helyezik bé, hogy a temetőből jönek vissza, ojszák az alamizsnát. Ritka, ahol nem főznek, ritka”(32).

„Otthon maradnak, kik meg vannak bízva, hogy csinálják az asztalt, hogyha jö vissza a nép, legyen hova leüljenek. A ravatalt kiteszik, bontsák széjjel, ahogy a halottat az udvarról kivitték, s párnák s egyéb ami alatta volt, teszik ki a ház elejibe szellőztetni. S a férfiak fognak neki az asztaloknak. Rendezik az udvaron, terítik meg”(28).

„Ahol a halott van, onnat mindenféle bútort kivisznek. S addig nem hordják vissza, míg a tornak es vége nem lesz. Mikor ennek vége van, elmosogatnak, az edényeket visszaviszik, honnat elhozták, asztalt, mindenfélit”(23).

„Abba a szobába, ahol a halott volt, nem tesznek semmit. Ki kell szelözzön, kiteszik a párnákat, ruhákat; ajtót, ablakot kinyitnak, szőnyeget fel s ki, s az *(ti. a szoba)* úgy van, tiszta üresen, amíg kipárol belőle a halott. Napokig, 2-3 napig úgy hagyják. Oda toros asztalt se tesznek bé. Volt úgy, hogy terítettek, s nem ültek bé a vendégek”(36).

„Mikor eresztik belé a testet a sírba, akkor akik honnmaradtak, pálinkát tötögetnek, kívánnak örök nyugodalmat. Onnat tudjuk, hogy addig harangoznak, ameddig a sírig érnek a testtel. Mikor a harangszó megszűnik, tudjuk, hogy ott vannak a gödörnél, s eresztik belé. A Hiszekeggyel. S ezt a honnvalók es figyelik, s akkor itthon es imádkoznak, s tötögetnek pálinkát”(29).

„Az alamizsnára általában feldarabolt húsokat főznek. Ki szokták szedni a nagyobb, csontosabb részeket, mikor meg vannak főve, s mikor harangoznak, hogy a testet má viszik ki a templomból a temetőbe, akkor a segítségek eszeülnek, eltötögetnek egy liter pálinkát, s megeszik ezeket a kiszedett csontos húsokat. A csontokat lepucolják. Ez szokás. Egyfajta alamizsna evés. Én főzök temetésekre, ezt kell csinálni, ez a szokás! Nem tudom, hogy az elfelejtett lelkekért szánják-e, de figyelik a harangszót, s akkor egykettőre: »Gyertek ezt meg kell enni a harangszó alatt!« Akik otthon maradnak, mind kell egyenek. »Isten adjon örök nyugodalmat a megholtaknak, s az élőköt segítse meg« – így köszönik el a pohárt, s nem koccintnak. Imádkozó estéjén s a toron sem koccintnak”(34).

Koraszülött temetése

Hogyan temetik a koraszülöttet?

„Legtöbbnyire egy közelebbi rokonnak a sírjára. Beléásták. Itt nálunk lehet látni a temetőbe, hogy a nagy keresztén van egy kicsi kereszt. Egyik ágán. S oda van temetve az ilyen gyermek. Egy méterre, mire leásnak. Egy kicsi koporsót csinálnak; de olyant es tudok, hogy így, egy cipős dobozba temették el. De inkább egy olyan egyszerűbb koporsót eszeütnek. Nem pappal temetik, hanem a rokonok páran kiviszik a temetőbe, a déli vagy esti harangszó alatt. Nem tudom, mi az, hogy időtlen”(6).

„A születés után meghalt gyermeket előbb megöntik szentelt vízzel, s akkor azt úgy veszik, hogy még a pap is eltemetheti. Ha van, aki bém bizonyítsa, hogy megöntötte. Tanú kell rea. Úgy kell csinálni, mint a pap, a megöntést, ugyanazokkal a szavakkal”(22).

Fiatal temetése

Miben tér el a fiatal temetése a meglett ember temetésétől?

„Ágat⁶⁵ tesznek a kapura, s a ház elejibe es ütnek, s le van a hegye törve; Feldíszítik fehér rózsával. Ugyanúgy tesznek, mint a lakadalmas házra. A fehér virág a halált jelenti. Nem a vidámságot, mint a piros a lakadalmas fáján”(34).

„A fiatal halottnak örökké ágakot vittek s visznek ma is. Tiszta fehérrel díszítik, s a fejit lehajtsák, lekötik, hogy nem felfelé áll, mint az élőknek. A felső ágát, a keresztjét lekötik, hogy jelelje, hogy ez halotti ág, s nem élőknek való. Ütnek az ajtóhoz is s a kapuhoz is. Mint lakodalomkor. Csak nem színessel díszítik. S még négyet visznek a temetőbe is”(29).

„Négy ágat visznek a sír négy sarkára azért, met ha megnősült volna, akkor is azt a négy ágat kapta volna, met akkor is kettőt ütnek a kapura, s kettőt a ház elé. Annak jeléül, hogy ő *(ti. a halott)* most völegény vagy menyasszony. Ez a megtiszteltetés nekik kijár. A fenyő hegyét letörik, azért, hogy ő nem él már. Egészen nem törik le, hanem csak úgy megtörik, s visszakötik, met ő már nem él. Az élete megtörött. Csak tiszta fehér pántlikával díszítik, met ha élne, mindenféle szín volna rajta”(12).

„A fiataloknak viszik a zöld ágakat is. Azok fehér szalaggal vannak díszítve s feketével visszakötik a hegyit. Azt jelenti, hogy az a fiatal már nem él, annak a zöld ág nem felfelé nő, hanem vége”(1).

„Mikor fiatal a halott, rendesen, mint a lakodalomkor ágat tesznek neki. Ugyanazok hozzák, mint az esküvőre. A barátok, s a barátnők feldíszítik fehérrel. Ez a szokás. Nem tud, ugye, megesküdni, s neki ez az esküvője. Ez a neki kijáró tisztelet” (7).

„A völegényt völegény címen temetik: virággal a mellén; s a menyasszonyt slájerral, koszorúval. Volt egy legény, ennek a Józefának az öccse, na, az meghalt az erdön, a fa megütötte. Mikor kitették a koporsót, fényképészt híttak, a leányt oda állították melléje, arra a felire, amerről a nők szoktak állni; a leány mirtuszt tett a halott legénynek s egy darab fálylat. S úgy fogta a kezével a mirtuszt s a fálylat, s úgy lefényképezték. A halottat s a leányt. Együtt. Úgy ők eszeházasodtak volna. Ilyenek történtek! Visznek fiatal fenyőt, s annak lehajtsák a tetejét, s megkötik fekete szalaggal. Az azt jelenti, hogy elhervadt a legény vagy a leány” (36).

„A fiatalok, jó pár éve má így kezdték, szöttesbe ötöznek s úgy kísérik a legény vagy leányhalottat” (23).

„A két meggyilkolt leánykát nyitott koporsóba vitték. Ilyen nem volt a faluba. Tiszta tüntetésből csinálták, hogy milyen szép menyasszonyok. Na volt es ezen mit nézni (*felháborodottan*). Nem csináltak ilyent a faluba senkinek, de senkinek. A románok úgy viszik, azt láttam Balánon es, de ez egyáltalán helytelen volt. A falu elítélte... hát mit gondol?!” (1).

Az egyházi temetést ellenző temetése

Hogyan temetik az olyan halottat, aki élteben hátrahagyta, hogy ne temessék pappal?

„Volt egy, amelyik má 1927-be belépett a pártba. Aztán üldözték, Kolozsváron be es vót tömlecezve, de megszabadult. 1928-ba má huszonnyolcan vótak komonisták. Na, ez meghagyta, hogy ne pappal temessék el. Vidáman temették el: hogy ne vigyék olyan hirtelen bé a temetőbe, meghordozták a utcákon. Kerültek egyet vele” (25).

„Volt ilyen is. Párttag volt, azt hagyta, hogy ne temesse pap, de a rokonság reahajtotta (*ti. rávette*) a papot, hogy temesse el” (36).

„Olyan volt, párttag, de a hátramaradottak addig mentek, hogy csak úgy temették el. Pappal. A beteggel es meggyőző munkát végeznek, halála előtt, hogy mégse, a falu előtt, a világ előtt ne legyen az, hogy ne, nem temette pap. Itt a szomszédba es volt egy idős komonista férfi. Elhalt a felesége hamarabb. Annak es én vótam az imádkoztatója. S akkor, de mikor gyűjtöttem a gyászokcsira, megállított: »Gyöszte ide, mondta, adok én es 100 lejt.« Ör-

vendtünk, hogy ne, komonista, de ő es adott gyászokocsira. Addig még soha se engedte a papot a házába. S hát a második halott ő volt, akit ki kellett vinni a gyászokocsival. S tudja, hogy halt meg! Szép halállal? Egy éjszaka. S pappal temettette el a leánya”(17).

„A komonista párt tiltotta pappal a temetést. S volt olyan, hogy be is tartotta. Diák Mihály nagy komonista volt, s vitték utána a piros zászlót. De a család hitta a papot es. S az azt mondta. »Maguk temetnek, vagy én? Ha maguk temetnek, akkor mű elmenyünk innét!« Azután úgy lett, hogy a piros zászlót elvitték onnat mellőle, s a pap eltemette”(1).

A fenti jelenséget teszik teljesebbé a hitéletet tagadó, ellenző temetésére vonatkozó adatok, melyeket az elvászto rítusok keretébe foglaltam be.

Az eltávolító rítusok összefoglalása

1. Az eltávolító rítusok hosszú, bonyolult, több síkon, szintéren zajló, de egyirányban haladó sorát a koporsónak a sírgödörbe való beeresztésével, a záró egyházi szertartással, a szertartást végző pap helyszínről való távozásával és végül a gyászoló közösség visszavonulásával tekintem befejezettek.⁶⁶

A halál beálltától számított két teljes nap eltelte alatt a halottnak kijáró végtisztesség megadásának tárgyi és lelki feltételeit készítették elő olyan-képpen, hogy azok egyfelől jelezzék az elhunyt megbecsülését családja és a közösség által, másfelől biztosítsa a hátramaradottak, „siralmasok” pozitív megítélését a faluközösség részéről. Ez idő alatt az egyén a közösség felfokozott érdeklődésének középpontjába került, felzaklatódott a közösség lelki egyensúlya, mely a temetésen való részvételben tetőzött, de ugyanakkor a visszafordíthatatlan eltávolítás közösségileg, hagyományosan megszervezett és lefolytatott szertartásain keresztül le is csillapodott.

A közösség egyértelműen tudomást szerzett egyik tagjának végleges távozásáról, kifejezte együttérzését az egyensúlyában megbomlott családdal, népes jelenlétével segítette a család lelki felépülését, emlékezetessé tette a gyászünnepeket.

Minden jel arra mutat: a helybéliek vélekedése, az imák, a szokásszövegek, el egészen a szellemi- és lelkivilág mélységeit vizsgáló következtetésekig, hogy a szentdomokosiak felfogása szerint az élet ciklikus folyamat, amely a földbe való visszatéréssel zárul le azért, hogy újakezdődhessen. E világnép egyértelműségére Mircea Eliade idetaláló megállapításait korábban

már idéztem. A rítustartalmak és rendeltetésük tartományairól vallott szemléletem újabb alátámasztásáért most ismét Öt idézem: „A születésnek és a halálnak, az élő családba és az ősök családjába való belépésnek (és a kilépésnek mind az egyikből, mind a másikkból) egyetlen közös küszöbe van, a hazai föld...”⁶⁷

Malinowski a halált a túlvilági lét kapujának tekinti és ennek földi megjelenése az inhumálás.⁶⁸

Az azonnali gyász holttest-centrikus: a felvonultatott példák sokasága igazolja, hogy viszonylag kevesen félnek tőle, másrészt, hogy kiemelt bánásmódban, de méginkább kegyeletben részesítik. Az kétségtelen, hogy a holttestet meghatározott időn belül, ami Szentdomokoson nem lehet több, mint 48 óra, el kell távolítani, és ennek, a falusi társadalomban mindig egyedüli formája az elhantolás.

A falu társadalmának szabályozottságát jelzi az, hogy a végleges eltávolítás időhatára meghatározott, a köztudatban hagyományosan rögzített. A kényszerhelyzetek kis időcsúsztatásokat erőszakolhatnak ki, de a szabály betartásának látszatát akkor is biztosítani kell: mint láttuk, később harangoznak egy nappal, mivel a közvélemény az első harangszótól számítja a holttestre fordítandó és fordítható meghatározott időt.

A halál beálltával beindult és az elhantolással lezárult idő a cselekvések rendeltetése szerint egységes időperiódusnak tekinthető. Az események logikája szerint ezért az eltávolító rítusok határát a sírgödörbe-eresztés mozzanatánál vonom meg.

Az előbbieken többször is szóba jött a kapu és a küszöb. Mind a kettő térelválasztó, illetve társadalmi mozgás-jelző elem. Ezeknek szociális tartalmat is hordozó jelentőségéről a lakodalom leírása során is meggyőződtem.⁶⁹ A küszöbön, a kapun rituálisan átlépni, illetve a küszöbön belül vagy kívül lenni adott esetben felfokozott hangulatú sorsfordulatot, esetleg egy más társadalmi státust jelent a szereplőknek.

Míg az előző időszakot, az elválasztó rítusokat a haldokló-centrikusság jellemezte, addig az eltávolítás rítusai a még élők közt levő holttestre irányulnak. Ezt a helyzetet, illetve állapotot is meghatározó tényezőnek tartom a rítusok elhatárolásában.

A kérdezve-válaszolva bemutatott szokások, események, cselekvések és hiedelmek sokasága, valamint mindezek változatai; a megítélések, vélekedések egybeesései és eltérései egyértelműen jelzik, hogy az eltávolító rítusok a „nagy átmenetel” legfontosabb időszakát jelentik. Itt jelentkezik egy lelki-leg, társadalmilag sajátosan összetett, Malinowski, de Kaj Birket-Smith szerint is „ellentmondásos kettős tendencia”⁷⁰ Egyrészt a holttest igényes

elkészítése, áhítatos imádsággal való megtisztelése, emberi és társadalmi értékeinek felbecsülése és rögzítése a köztudatban, másrészt pedig a tőle való megszabadulás, magyarán, az egyértelmű és visszavonhatatlan eltávolítás szándéka.

Az eltávolító rítusok eszmeiségét is a hiedelmek teszik teljessé. Ezeket viszont az elmúlásról kialakult világkép felvázolása kedvéért külön fejezetben tárgyalom.

Az eltávolításra vonatkozó néhány általános következtetést a jelek, események, vélekedések további összegezésével próbálom elmélyíteni.

2. Az előző állapotból az új állapotba való átmenetnek, a lét-nemlét kritikus pillanatának, gesztusainak szókészlete az eltávolítás első (szemiotikai, szemantikai) jelzése: „nem mozdul semmit”; „egészen lesz oda”; „lesz oda”; „heába szól az ember héza, má nem veszen igénybe (ti. már nem ért); „a test hül ki, mered meg”; „többet nem szusszan”; „elhunyt”; „kimúlt”; „kimúlt a világból” stb.

Az „elválás”, „út”, „útrairidulás” – hogy továbbra is az adott helyzet szóhasználatánál időzzünk –, melyek mind a lakodalom, mind a temetés esetében a „más”, „új”, „ismeretlen” jelzőkkel társulnak, és amelyek minduntalan előfordulnak a rituális és nem rituális szövegekben, szintén az eltávolítás jelzései. Annál is inkább, mivel minden eltávolodás pályája egyben, az „egembe”, a „túlvilágba” vezető út is, lezáró szakasza és így részszimbóluma annak, amit „életút”-nak szoktak nevezni. Mircea Eliade jelzi, hogy minden ilyen út és a rajta való járás „vallási érvényre tehet szert”, hogy „mindeniket cselekedet és szellemi aktus jelölhet.”⁷¹

3. Az „utazás”, „elutazás” cselekedeteit, szellemi aktusait – van Genep-i szóhasználatnál élve: az eltávolítás rítusegyüttesét – vélem megvalósulni a halott egész elkészítésében. Tulajdonképpen egy valós utazásnak tűnő eltávolítás tárgyi-lelki-szellemi körülményeinek előkészítése valósul meg a szervezők sokrétű és összehangolt cselekvése által.

A valós utazás képét sugallja pl. az elkészítés, a székely magyar azon igyekezete, mely szerint valahányszor elhagyja mindennapi mozgásterét, átlépve annak határait, előtte mindig tisztálkodik, másképpen öltözködik, mint otthonra a mindennapokon szokta és ha férfi, megborotválkozik.

A halott mosdatása, borotválása, ünnepibe, „tisztába” öltöztetése ugyan közismert, hisz épp Malinowski jegyzi meg, hogy a halott körüli „formaság”-ok meghökkentő hasonlóságot mutatnak az egész világon.⁷² Ennek ellenére elmondható az is, hogy Szentdomokoson a „tisztá test”, „tisztá ruha” szellemi tartalmakat is hordoz. Többről van szó, mint arról, hogy „Öltözz fel rendesen, mert megszólnak!” Kunt Ernő egy mátraderecskei adattal jelzi,

hogy a halott nem egyszerű higiéniai kezelésem esik át: „Megmosdatjuk, hogy tisztán menjen a másvilágra, ne azzal a szennyel, ami rajta van. Ne mondják, hogy mocskoson megy a másvilágra.”⁷³

Csikszentdomokoson nagyon sokak tudatában egyértelmű az összefüggés a tényleges tisztálkodás és a „szent” tisztálkodás között. Az ún. „lelki tisztába tétel” – gyónás, megbékélés stb. – és a testi tisztálkodás – mosdatás, borotválás – egymásnak természetes folytatásai. „Azt mondjuk, hogy megmossuk a halottat. Ez kötelező...”; „A földi büntől le kell mosni...”; „Bár az uram azelőtt fürdött meg (*ti. halála előtt*), mégis úgy szokás, hogy amikor kimúlik, hát tiszta fehér gyócs ronggyal, mint az Úrjézust ahogy lemosták, úgy törölgettük le szép vizes ronggyal.”

A szentdomokosi példával nem bizonyítani, csupán illusztrálni óhajtom az emberiség egyetemes kultúrájában majd mindenhol előforduló megtisztulás motívumát. Ez a motívum az átmenetek – születés, házasság, halál – rítusában törvényszerűen valósul meg: vízzel, vagy tűzzel.⁷⁴

Nem véletlenszerű, tehát, a mondhatni szinte kényszeresen visszatérő „tiszta” jelző: tiszta test, tiszta ruha, tiszta rongy, tiszta víz stb.

4. A ruha, mint minden átmenetben, úgy a temetés esetében is rendkívül fontos rituális kellék. Az eseménynek, társadalmi szempontból is, jelölő funkciója van. Éppen ezért fontossága az utóbbi időben nőtt. Tapasztalhatunk gondos, igényes előkészítést, és erről szinte minden eddigi, a könyvészeti jegyzékben szereplő közlés, szakcikk is tudósít... Itt azt emelném ki, a három sorsforduló összefüggésében, hogy az életforduló napján feladott ruha mindig egyedi öltözet, mivel az esemény is egyedi. Mindhárom esetben az előző állapotból való eltávolítás rituális elindításakor kerül használatba, jelzi és jelöli az esemény „főszereplőit”: csecsemő, menyasszony-völegény, halott stb. és egyben jelképe is viselőjének; mind a háromra *feladják*. És hogy az öltöztetés jelentéssel bíró szertartás, bizonyítja a menyasszony és völegény öltöztetése is, akikre igazán nem fogható rá a mozgásképtelenség.

A tiszta-, új-, „még egyszer sem volt rajta” – ruha tekintetében nem lehet engedményt tenni a halott végakarátának sem, bár ez félelmetes parancs a hátramaradottnak. Blága Juliánna megszegte férje végakarátát: »a fekete ruhámot ne adjátok reám..., amibe szoktam járni, azt a sötét zödet, azt adjátok reám, met az a földnek jó.« Megszegte, mert ebben az esetben a társadalmi ellenőrzés éppen olyan élénk és ítéletet mondó, mint a menyasszony pereferumának vitelekor. A közvélemény ítélete, súlyánál fogva felülkerekedik a halott végakarátán: a hátramaradott inkább vállalja a visszajáró lélek zaklatását, mint a közvélemény megróvásait. Hogy adatközlőmmel nem történt meg az első, az csak az alábbi, szerintem általános érvényű és a kuta-

tót egész sor következtetés alól mentesítő értelmezéssel magyarázható: „S aztán így adtam reá a legszebb fekete ruháját. A kabátba es, mint ahogy én szoktam életibe, mind a két zsebibe zsebkendőt tettem, kivasalva; zoknit, csizmát, mindent újat adtam reá, met most ez a szokás. Én azért gondolom, hogy ő biztos meg van elégedve velem, s azért nem zaklat álmomban, s nem kér.”

A szentdomokosi közítéletet nem lehet könnyűszerrel kijátszani (vagyis csak látszatra öltöztetni igényesen, szépen), mint máshonnan jelezték.⁷⁵ Erre vonatkozó kérdéseimet megütközve, visszatetszéssel fogadták.

Anélkül, hogy újra idézném adatközlőim vallomásait, jelzem, hogy a halott öltöztetése követi az utóbbi évek öltözködési divatjában bekövetkezett változásokat. Erre mi sem jobb példa, mégha enyhén derűt keltő is, mint az, hogy „most az öregasszonyra is húznak bugyigót” (29), bár, és ezt a házasetre vonatkozó kutatásaimból tudom, az utóbbi kb. 20 év során elhunyt öregasszonyok fiatalabb korukban egyáltalán nem viselték ezt a ruhadarabot.

Az eltávolító utazás valóságérzetét kelti és sugallja az is, hogy minden halottat kora, neme, társadalmi állapota szerint, illetve az évszaknak-akár úgy is mondhatnám – az időjárási viszonyoknak megfelelően öltöztetnek.

A fenti jelenségek, szerintem, a szentdomokosiak túlvilág – képére egyértelműen utalnak. Olyan kommunikációs eszköze együttes ez, mely az olykor szóban tétován megfogalmazott túlvilági életről meggyőző képet rajzol.

5. A halott öltöztetését, akárcsak a menyasszonyét, vőlegényét, szigorú előírások, tilalmak szerint végzik. Ennek indoklása egyrészt gyakorlati: a test esetleges dagadása, puffadása (pemhedése), másrészt pedig hiedelem-tartalmú: a túlvilági élet fogalomkörének egy újabb adaléka. „A halotton semmit, semmit nem kötünk meg, semmit nem gombolunk bé, azét, hogy ne legyen ő békötve a túlvilágon.” (29).

Pócs Éva ebben a szokásban „a halott megfelelő túlvilági ellátásának gondolatát” látja megnyilvánulni, vagyis azt, hogy a szabályszerű öltöztetéssel a földiek segítik a halott mozgását a túlvilágon.⁷⁶

A menyasszonyi, vőlegényi ruhán sem varrni, sem visszabontani, sem igazítani nem szabad. Nem szerencsés, elválnak, rosszul élnek – ezek a jóslatok. Az ilyen fajta műveleteket a halotti öltözeten sem szabad megejteni. Ugyan megengedett egy-egy ruharész felhasítása, hogy a felöltöztetés lehetővé váljon, „de akkor sem szabad varrni rajta.” Az ilyen ruhát úgy kell a testre adni, hogy az épség látszatát nyújtsa, semmiképpen nem a visszavarrottét, javítottét.

A tilalomban egyféle analógiás hit nyomait sejthetjük: minden, ami nem beszámított, az úton elindulót akadályozhatja, késleltetheti. A ruha felhasítása könnyítés, de a varrás visszatartás. Különböző értelmetlen volna a tiltás. Korábban már szoltam a halott körüli cselekvések kettős, ellentmondásos jellegéről. Ezt itt is érzem: egyrészt az öltöztetés hagyományainak betartását, az elhunyt tiszteletét, másrészt a tőle való szabadulás óhaját.

6. A halottól való teljes fizikai elválás szándékával magyarázható az az igyekezet is, hogy közvetlen javait, ruháit, személyes tárgyait elajándékozzák; a lemosó vizet, a mosdatás eszközeit eltüntetik, megsemmisítik, vagy olyan helyre rejtik ahol az élő nem ütközik beléjük. Ezen cselekvések higiénizáló szándéka nyilvánvaló, de misztikus tartalmuk is van: „Ami olyan, tehát jó minőségű, azt elajándékozzák a rokonoknak, szegényeknek, cigányoknak mondván, „Ez alamizna a halottért”, „nem illik visszautasítani, met jóindulatból adják.” Ami viszont nem olyan (benne halt meg, az ágyban alatta volt stb.), azt elássák, elégetik. Pócs Éva jelzi, hogy „a halott tartozékai... fontos mágikus tárgyszerepet töltenek be.”⁷⁷ Bizonyára ezért óvják attól is, hogy rosszszándékú ember kezébe kerüljenek.

Figyelemre méltó, hogy semmit sem ajándékoznak oda szennyes, tisztátalan, illetve rossz állapotban („A lepedőket külön megforrázzák... a derekaljat is kétszer, háromszor átfőzik.”) és, hogy nem csak a halottmosdató vizet, hanem a ruhamosó vizet is félre, nem járt helyre öntik; az elégetett ruhadarabok, szalmazsák szalmájának hamuját pedig összeseprik, elássák, vagy a szalmát kemencében égetik el.

Kunt Ernő tapasztalásai szerint a vizet pl. azért öntik „félreesőbb helyre... mert általános hit szerint, sárgaságot kap az, aki belelép.”⁷⁸

Ezzel az indoklással nem találkoztam Szentdomokoson. Találkoztam viszont a hagyomány kötelező végrehajtásának megokolásával, a halott tárgyaival szemben érzett viszolygással, és azzal, ami számunkra fontosabb, és eltér Pócs Éva értelmezésétől: „A vizet elviszik a háztól félre... hogy a halottaknak a szennye ne maradjon közel a házhoz. Nem jó!” (32); „Azért kell edényt, vizet elvetni, elásni, met abba a halott bajai távoznak. Nem szabad belőle maradjon sehol. Azért ásnak el mindent” (36); vagy „A tálat belévetik az Olt vizibe, hogy vigye el, vagy elássák a szemetdombon. S olyan es van, esszetöri, hogy ne kerüljön többet elé. Így örököltük” (12); „Azt tartották örökké, hogy a mosdóvizet ki kell vinni olyan helyre, ahol nem járnak. Hol nem tapossák még azt a helyet se. Mű a kert sarkába öntöttük, met ott van a ház sarka es, s kaszálni se lehet, s nem járnak rajta se. Met ebbe es tartanak valamit” (1).

Mindebben a halott érzékelhető valóságának gondos és tudatos eltüntetősi, eltávolítási szándékának jelenségeit tapasztaltam.

Ezt az igyekezetet egészíti ki a halott elkészítőinek tisztálkodási rítusa, mely a halott tapintásának utolsó nyomát is eltüntetni szándékszik: „annak töltenek egy edénybe külön vizet, s abba aztán szódás vízzel, utoljára szesz-szel mossa le a kezit” (36). A megtartott mosdató edényeket pedig ecettel mossák ki.

7. Az eltávolítás lépésről-lépésre haladó eseménysorában minőségi momentum a koporsóba helyezés, illetve a koporsónak a ravatalra való helyezése. Az utána következő események által a halottra való figyelés új koncentrikus köre alakul ki, melynek középpontjában immár az elhunyt végleges nyugóhelye áll.

A koporsóba helyezés általánosan ismert, leírt gyakorlatára nem térek ki, viszont ennek Szentdomokoson tapasztalt időzítését, tudomásom szerint, nem jelezték.

Igaz, hogy van olyan „újítás”, hogy „ahogy a koporsót viszik, rögtön teszik belé”, viszont ma is általános az a gyakorlat, hogy „vagy hajnali harangszókor, vagy esti harangszókor teszik belé a testet a koporsóba” (15).

A koporsóba helyezés tehát szent momentum. Az egyház elhagyta a korábban szokásban levő koporsóba-szentelést. Az így keletkezett „szent ür”-t, miképpen az élet sok más területén, az elkészítők, az ott levők töltötték ki a harangzás amúgy is áhítatot keltő hangulatával és rövid imával. Goethe egyik kultúrtörténeti tanulmányában olvastam, hogy az emberiség hosszú távon nem tűr üroket az életében. Ha valamit kivesznek, netán eltiltanak belőle, előbb-utóbb mással pótolja. A koporsóba-szentelés „úgy '63-ban maradt ki. Ejjsze így kapták rendeletbe a papok. De azért most is imádkozunk. A halottért! Amíg nincs eltemetve, minden déli órában gyújtsák meg a gyertyákat, s imádkoznak mellette... akik ott segítnek a háznál, s még mások eserre az órára odagyűlnek.” (30).

8. Mircea Eliade tudósít, hogy egyes kultúrákban, főleg keletiekben a temetkezési urnákat házformára képezik. Ugyancsak ő írja, hogy „az ember az előéletből az életbe és végül a halálba jut.”⁷⁹ Ha tehát a koporsó ház, „fekvőhely, lakhely”, akkor az elhunyt, akárcsak a menyasszony „lakást, házat, otthont, fészket” cserél. Mindezek a valahol, valamiben való lakás állandóságának szemantikai, szemiotikai jelzései. Nincs tudomásom a koporsók külalakjának, formájának sem leíró, sem összehasonlító vizsgálatáról. Alkalmi megfigyelések, filmek szolgáltatva képanyagok alapján mondhatom, hogy a szentdomokosi, székelyföldi koporsók formája leginkább a házhoz hasonlítható (Olaszország egyes vidékein, például, emberhez).

Jelkép vagy véletlenszerű divatforma? – nehéz eldönteni. Egy biztos csupán: a szóhasználat örökös lakásnak/háznak nevezi.

9. Viszonylag kevesen jelzik azokat a leleményes megoldásokat, melyeket, ahogy Kunt Ernő fogalmaz, a halott „biológiai változásának” késleltetéseért találtak ki hidegház hiányában. Kunt is csak a hidegvíz használatát említi. Szentdomokoson feljegyezhettem olyan megelőző munkákat – koporsódeszka összeillesztése, bőséges hamuréteg berakása, újabban a nájlón lepedők behelyezése melyek a biológiai változások következményeivel is számoltak és számolnak. Végül is a temetés kellemetlen és undorító esetlegességeit akarják megelőzni, elhárítani. Sajnálatos, hogy a kutatás, mivel nem illik be a szertartás konvencionális méltóságába, az ilyen természetű jelenségeknek nem szentelt kellő figyelmet és fontosságot.

10. A szentdomokosi temetés civilizációs szintjének jelzője, de egyben az önbecsülés fokmérője is, hogy a temetés fő tárgyi kellékei a ravatal, ravataldíszek, gyertyatartók stb. tízesenként, illetve rózsafüzér társulatonként biztosítottak, a falunak pedig gyászkozsit vásároltak. A közösségi szerveződés és önszerveződés ilyen irányú kezdeményezője, kivitelezője, az összefogásból szerzett javak kezelője egyértelműen a rózsafüzér társulat. Újabban az alamiznához (tor) szükséges evőeszközöket, edényeket szintén így szerzik be, és bámulatosan tiszta körülmények közt őrzik, kezelik.

11. Köztudott, hogy a koporsóba a szükséges kellékeken kívül más tárgyakat is tesznek. Ezt a gyűjtésem is példázza. Ezek a tárgyak Kunt Ernő következtetése szerint meglehetősen változatosak.⁸⁰ Mindenképpen az elhunyt személyes, kedvelt tárgyai részesülnek előnyben, amelyeket „magával visz”, abban a hitben, hogy a „túlvilágon azoknak hasznát veszi.” Ilyen példák Szentdomokoson is láthatók. Egy vonatkozásban viszont az itteni halott koporsói kelléktára eltér a másokétól: a halott két pálcát is kap, amivel átkel a Jordán vizén. Szentdomokoson a szokás ma is él, elmaradhatatlan, míg máshol vagy nem ismert, vagy még nem jegyezték fel. A pálcá a lélek túlvilági életének kelléke, eszköze. Részletesebben a hiedelemvilágnak szentelt fejezetben tárgyalom.

12. Az eddig összefoglalt rítusokban, cselekvésekben, ha rendszerben látjuk ezeket, felfedezhető egy következetes célirányosság: az élet folytatásának, fenntartásának illúzióját kelteni. A halott elkészítésének majd minden mozzanatában fellelni az erre irányuló törekvést. Ez a célirányosság az eltávolító rítusok alapvető tartalmi sajátosságának minősíthető.

13. Szemlélet-váltás, sőt ütközés, tapasztalható a koporsódíszek, koszorúk körül. Városi hatásra egyre több koszorút vásárolnak, illetve egyre többen úgy érzik, hogy csak koszorúval illik temetésre menni, hogy csak ezzel

fejezik ki láthatóan végtisztességüket az elhunyt iránt. „Sokan veszik a koszorút csak azért, hogy lássák, hogy koszorút vettem” – Szabó Árpád ítélete telitalálat a mostanság egyre inkább előretörő önmutogatásra, amelynek számtalan megnyilvánulását a lakodalomban is tapasztaltam.

Van, aki az új szokás kényszere szerint cselekszik, de zúgolódik ellene, van, aki megtagadja. Mind a két magatartásforma elsősorban a közép- és idősebb nemzedék körében jelentkezik és a hagyományos paraszti hasznosságelvől az értelmes, vagyis a nem fölöslegesen kiadott pénz elvi gyakorlataból fakad, ami viszont nem jelent fősvénységet. „...én nem vettem még egyet sem. Én a koszorúnak az árát megpótolom..., s odaadom a halott hozzátartozójának, ő avval többet ér... s jobban es örvend annak... Met odaki a temetőbe a koszorú semmit se ér” (32).

A koszorúvitel illeme, elvárása hagyományosan szabályozott volt: család, szűk rokonság, komák körére korlátozódott. Most „annyi van sokszor, hogy mondom, miért nem adják az árát annak a szegény hátramaradottnak?! Három-négy koszorú elég volna, úgyis csak ott elromolnak, elmocskolódnak, a sok pénzt csak érte adják, de avval a szegényt segíthetnék” (36).

A koporsódíszek együtteséből erkölcsi, társadalmi és szellemi jelentőséggel talán a koporsót körülfutó rózsafüzér koszorú emelkedik ki, mivel egy kisközösséghez való tartozás jelképe; nem vásárolják, a társulati tagok fonják együttes munkával a „sorukból kivált tag tiszteletére.”

14. A temetés előkészítése, megszervezése bizonyos arányeltolódásokkal a lakodalom szervezésének rendezői elve szerint történik. Vagyis: a közvetlen családtagok, „a siralmasok” elsősorban információkkal szolgálnak, óhajaikat fogalmazzák meg, de különben, főleg a rítusok végrehajtásában közvetlenül nem vesznek részt. Talán nem vétek az igazság ellen, ha azt mondom, hogy a halál beálltával azonnal kialakul a halott körül levők differenciálódása, melynek során a „siralmasok” bizonyos mértékben eltávolodnak halottjuktól. Nem ők vetköztetik, nem ők mosdatják, nem ők öltöztetik, nem ők helyezik a koporsóba stb. Ők csupán követik az eseményeket, nem annyira cselekvési, mint érzelmi síkon élik meg az eltávolítás majd minden rítusát.

A rokonság, de méginkább a szomszédság, mely a haldoklás ideje alatt, a halál végóráiban is a család mellett volt, vállalja fel, osztja el maga között az eltávolítás sokféle munkáját.

Mindenki fölött létezik egy szervező, rendező, irányító ember, aki a család óhaja, másrészt a hagyomány szerint elvégzi a hivatalos teendőket, a nagy bevásárlást, intézkedik és irányít, gyors létszám-felmérést végez vagy végeztet (pl. hány embert kell a toros asztal mellé leültetni), rendelkezik a

család temetésre szánt pénze és élelmiszerei, a lakás és udvar fölött. Az érzelmek impériuma alatt, ami a családot uralja, nem lehet körültekintően cselekedni, szervezni. A temetési gazdatisztságra felkért férfiszemély ugyanazokkal vagy majdnem azokkal a személyi és emberi tulajdonságokkal, képességekkel kell rendelkezzen, mint a lakodalmas gazda.⁸¹

15. A halál hírvél adása három irányba indul: -a) hivatalosságok felé: orvos, néptanács (polgármesteri hivatal); b) rokonság felé; c) a faluközösség felé.

Az első esetben a család felkértje, a temetést intéző gazda a közvetítő; a második esetben az üzenetvivők. Ha a halálesetben érdekelt és érintett rokon nem a helységben lakik, akkor az értesítés telefonálással, sürgönyözéssel történik. A faluközösség értesítése elsődlegesen a harangozással történik.⁸² A harangozás, mint láttuk, kompozíciója, „hangszerelése” révén pontos tájékoztatót nyújt a halott koráról, neméről. Társítása a déli harangszóval hatékony jelzőrendszernek bizonyul. Elindítja a szóbeli közlés mondhatni koncentrikus körökben való terjedését, aminek következtében a falu már az első napon tudomást szerez a halottra vonatkozó személyről is. A harangszónak mindenki által dekódolható jelzései így kiegészülnek az elhunyt konkrét adataival.

Az első harangszó ideje irányadó a temetés napjára és egyben az eseményhez méltó hangulatteremtő hang is. A harangszó a temetéshez tartozó szent eszköztár egyik meghatározó eleme, ha arra gondolunk, hogy a koporsóba helyezést reggeli, déli vagy esti harangszóhoz igazítják, hogy az öngyilkos és a csecsemő halott temetőbe vitelét a napi harangozások valamelyike idején ejtik meg.

A városi eredetű nyomtatott gyászjelentés,⁸³ csak a közelmúltban jelent meg, de Szentdomokoson csak divatjelenség maradt, nem lett belőle funkcionális közlési eszköz: többnyire az alamizsna (tor) alkalmával, tehát már a temetés lezajlása után osztják ki. Így inkább emléklapnak számítható, mint gyászjelentésnek. Elenyésző azoknak a családoknak a száma, amelyek gyászjelentést nyomtatnak. Úgyszintén jelentéktelen azoknak is a száma, akik újságban hirdetnek (bár egyre divatosabb). A harangszó és az általa elindított szóbeli közlés marad továbbra is a fő halálhírt terjesztő eszköz és mód. Ebből arra is következtethetünk, hogy a falu szintjén működik egy tartós közösségi együttérzés; a mindenki által ismert jelrendszer egységesen mozgósítja a közösség tagjait, elindítja érdeklődésüket az egyén iránt.

Az ajtóra, kapura felszegezett „fekete gyász” csak kiegészítő hírközlő eszköz, inkább a halottas ház díszítő kelléke. Ugyanilyen szerepet játszik a gyászruha azonnali felöltése is.

16. A végvacsora és imádkozó, úgy tűnik, sajátosan csíkszentdomokosi szokások, mind megnevezésükben, mind szervezési, tartalmi, rituális lefolyásuk szerint.

A végvacsora az eltávolítást előkészítő munkálatokat zárja le: egyrészt mindenkiben tudatosítja, hogy a hagyomány által szabályozott teendőket elvégezték – ez pedig az eltávolítás folyamatában, a beépítő rítusok felé az első lépés, ugyanakkor lelki megnyugvást is hozó pillanat –, másrészt a család jutalma, fizetsége mindazoknak, akik a válságos órákban mellette álltak, elvégezték az eltávolítás tárgyi, anyagi, személyi feltételeinek előkészítését.

Az imádkozó est a szervezési teendők lelki és vallásos betetőzése. A halállal és halottal szembeni magatartás sajátos megnyilvánulása, az eltávolítás folyamatában az egyházi szertartást megelőző és az egyházi segédlettől független, kiemelkedő áhítat-esemény.

Malinowski figyelmeztet, hogy a halál és annak ellenpárja, a halhatatlanság ütközésének időszakában a jövőbelátás kényszere akuttá válik és ez a válsághelyzet a vallásos megnyilvánulások erőteljes feltörését idézi elő.⁸⁴

Ezzel a jelenséggel talákoztunk már a haldoklás időszakában, a halál beálltának pillanatában is. Az imádkozó újabb tükröződése ennek a szemléletnek: az egyén múltját a maga módján lezárja és – a világkép, a lélekhit rendszeréhez igazodva – előkészíti a halott életének új körülmények közötti folytatását. Egyszóval: a halott túlvilági életét készíti elő.

Korábban már szoltam arról a szemléletről, hogy a halál a túlvilág kapuja, vagy küszöbe. És szoltam a halott iránti érzésvilág kettősségéről. Már az eddgiekből is kisejtlő szentdomokosi világkép feljogosít arra a következtetésre, hogy az említett határvonalakon való túljutásban a család, és a közösség egyaránt érdekelt. Ezt pedig felfokozott imádsággal vélik biztosítani. „Azért kell imádkozni... hogy imával fel kell segítsük a halottnak a büntől való szabadulását” (15). Hogy mennyire erős ennek a tudata és meggyőződése, kitűnik a helyiek önmagukat másokkal összehasonlító vallomásaiból, például Blága Juliánna (1) szatmári tapasztalatából. Mivelhogy ott nem imádkoztak a halott mellett, a halottért „Nekünk ez úgy fáj!... úgy megvótunk botránkozva” – mondja, majd mit sem törődve a helybéliekkel: „...nem törődünk mü ezekkel. Imádkozunk!” Mélységesen elítélte (és ezzel a megrovó hanggal gyakran találkoztam) más vidékek virrasztási szokásait: „Ott kártyáztak, s ittak, reggelre megrészegedtek. Az a halotton mit segít?!... Hát ez egyáltalán a lelken nem segít! De semmit... Hát a halott csak annyit érdemel, hogy elmenyünk a temetésire?! A lelkiért nem mondunk semmit?!” Ezt a felfogást egészíti ki Szabó Árpád (32) tájékoztatása, mely

egyben erkölcsi igazság is: „A halott mellett nincs helye a beszédnek, csak imádságnak!”

Úgy vélem, az imádkozó szervesen beletartozik egy tágabb és minden hasonló helyzetre érvényes hagyományba, ugyanis az egyén valahányszor a korábbi közösségből, állapotából eltávolodó helyzetbe kerül, Csíkszentdomokoson mindig imádkozót szerveznek. Imádkozóra gyűlnek össze a menyasszony szüleinél a lakodalom után 2-3 napra, vagy a katonavacsora utáni napok valamelyikén.

Fenti állításomat alátámasztja az is, hogy az imádkozó időzítése, lefolyása és szándéka szembetűnően hasonlít az ágsirató szokásához. Az ágsirató⁸⁵ nem imádkozó alkalom ugyan (ennek gyakorlását nem jelezték máshonnan), hanem búcsúest. Mind az imádkozóra, mind az ágsiratóra az átmeneti esemény előestéjén kerül sor, és céljuk: a menyasszony/elhunyt elbúcsúztatása szűkebb közösségtől, és mind a kettő csendes együttékezésével zárul. A menyasszony rituális szövegben elmondott kívánsága, hogy utolsó éjszakáját szülei házában aludhassa; a halott is utolsó éjszakáját tölti földi otthonában. Az imádkozó „az utolsó találkozó vele.”

Az imádkozónak hagyományosan kialakult dramaturgiája is van: személyre szabott szerepek szerint történik. Van főimádkoztató, segédimádkoztató és aktív szereplő közönség. Az imádkoztató asszonyok tudásukat, viselkedési modelljüket hagyományosan tanulják – belénevelődéssel –, és adják tovább ugyanúgy. A segédimádkoztató szerep tulajdonképpen beavató szerep. Nagy Lajosné például az imádkoztató személyiség kiváló képviselője: kitűnő memóriája van, pontosan tudja a hosszú imákat is, könnyedén rögtönöz és alakítja az adott helyzethez a szöveget. „A tudásomat ingyen kaptam, s ingyen adom tovább. Nem írtam semmit se le. A fejemben vannak ezek” – minősíti önmagát és egyben rávilágít az ilyen szerep hagyományozódásának folyamatára. Vallomásának további részében fellelni a folklór hagyományozódásának személyi feltételét is: „Az imádkozókban tanultam mindent. Hallásból. Olyan volt a természetem, hogy amit szerettem, éjjel es énekeltem, s mondtam. S most es. S így nem felejttem el. Felébredek, s imádkozom, míg beléalansom. S az énekeket is eldudorászom magamban”.

Az állandó szerepben élés jelenségének (a lakodalom tanulmányozása során is több hasonló jelenséget jegyeztem fel), köszönhetően a közösség latens egyéniségei bizonyos szempontból embertársaik fölé emelkednek, tudásuk és szerepalakításuk révén elfogadott és igényelt egyéniségekké (performerekké) válnak.

A több órányi imádkozás monotóniáját, amit többszöri tapasztalatom szerint igen nagy türelemmel ülnek végig és ami, úgy vélem a rítus hagyo-

mányosságát igazolja, a szereplőkre kiosztott szövegmondás, aztán maga a szöveg és az ének váltakoztatása teszi dinamikusabbá.

Az imák többnyire folklorizálódott imaszövegek, még akkor is, ha sokat közülük imakönyvekből olvasnak, mivel mindig egy adott helyzet szerint kombinálódnak. A szövegrészek összeillesztésében a főimádkoztatónak van döntő szerepe. Folklori ihletésű szövegeknek tartom a közimádságokat, a rögtönzött könyörgéseket, melyeket az alapimák – Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy – szövegébe szőnek bele, és ezáltal azokat az eseményre irányítják, aktualizálják. („A Jóisten könyörüljön meg rajta, bocsássa meg minden bűneit, amit emberi gyarlóságból elkövetett,” stb.)

Az imafolklorizáció másik változata az imádságos füzetek, papírlapok kézről-kézre járása, azok átmásolása, a szövegek egyéni ízlés szerinti módosítása. A kéziratos imádságos füzetek rendeltetése hasonló a lakodalomban használatos *Gazdakötelességek*-füzetekkel, vagyis a szövegek közt rövid „rendezői utasítások” is találhatók.

Az imarepertoár gyarapításának elég gyakori alkalmát a kórházi együttlét.

17. Az imádkozónak törvényszerű folytatása és befejezése az alamizna elfogyasztása. Még előfordul egy alkalommal (a torról van szó). A rituális étkezés illetve az étkek elfogyasztása, függetlenül attól, hogy hol mit kínálnak el (ez a beszerzési lehetőség függvénye, mely egyben a szent étkek – kenyér és bor – kategóriájának feloldásához vezetett), mindenki számára kötelező. Szociális tartalmakat hordoznak, és misztikus kötődést valósítanak meg, az élők-élők, élők-holtak világa között. Mindez az alamizna elfogyasztása előtt és után mondott imaszövegekből is kiderül.

Hasonló étkezésekkel zárulnak a lakodalom után (a menyasszonyért), vagy a katonának bevonult fiatalért szervezett imádkozók is.

18. A virrasztás a magyarság többségénél ismert formájában Szentdomokoson nem szokás. Ellenkezőleg, mint láttuk, a virrasztásnak máshol gyakorolt formáit többnyire elítélik.

19. Nem szokás a siratás sem, úgy, ahogyan máshol gyakorolják. Ezért a megnevezése (terminológiája) is bizonytalan. Jellemző, hogy a szokásról kérdezősködve mindenki a sírásra, hangos, jajgató könnyhullatásra gondolt. Az elválás válságos pillanataiban kitörő egyéni fájdalom hangját inkább el-siratásnak nevezik.

Az első és legszembeütőbb vonása a csíkszentdomokosi elsiratásnak az, hogy egyéni, egyszemélyi, a közvetlen családtag részéről megnyilvánuló fájdalom és az eltávolító ritussal két csomópontján – a koporsó leszegezése előtt, a háznál, valamint a sírgödörbe való beleeresztéskor, a temetőben – tör fel.

A siratás/elsiratás szokása tehát nem ismeretlen: az elválás előtti elbúcsúzás kényszere – ami az eltávolítás tartalmi vonatkozására utal – itt is működött. Viszont csak a családi, a halotthoz közelálló „siralmas” szájából elhangzott sírva mondott búcsú a hiteles, az elfogadható mód. A szentdomokosiak szerint az egyéni fájdalom elmondása nem bízható másra. Tehát tudatos választásról van szó: „Nem kell külön sirató, hogy ott mindenfélt esszehordjanak” (29); „Nálunk fogadott sirató nincs. Hogy megfizessem: sírard meg apámat vagy anyámat? Ilyen nincs!” (30); „Fogadott siratót nem tudunk elképzelni, met annak belülről nem fáj a halott. Mindenki a saját lelke szerint sír” (15); „Ez mégis csak a hozzátartozónak illik” (17).

Ezért van az, hogy más néprajzi tájak szokásaival szemben, ahol a „siratás, siratózás a nők feladata”⁸⁶ Szentdomokoson, ha nem is a nőkre jellemző gyakorisággal, de (a helyi modell szerint) a férfiak is siratnak.

Annak ellenére, hogy a siratás egyéni teljesítmény, mégis találunk néhány közösségi vonást is benne:

– rendszerint olyankor kerül rá sor amikor a gyászoló közönség is hallja (koporsó leszegezése előtt, „a sír martyán”). Ez a megfigyelésem meglepően összecseng egy általánosabb kultúrképpel. Malinowski írja, hogy a fájdalom és lamentáció, többé-kevésbé konvencionálisan és dramatizálva de mindig feltör, és ez mindig nyilvánosság előtt következik be.⁸⁷

– a hangos sírás, zokogás közben „elhullatott szavak” elsírási/elmondási stílusjegye a szaggatottság, tagoltság, illetve többnyire azonos gondolatelmek, szófordulatok ismétlése és az alternatív sírás, amely szintén hagyományozódó siratásmodellre vall. A szófoszlányokat mindig egy személy mondja, a mellette levők zokognak, majd váltás következik: ugyanaz a szövegfelépítés, a szövegmondó személyéhez igazítva: „Mennyit dolgoztunk együtt... mennyit küzdöttünk együtt”; „Mennyit dolgozott, küszködött értünk...” stb., az együttlét pozitív értékeinek felemlítése, bocsánatkérés, az elválás visszafordíthatatlansága: „Jaj, jaj, jaj! Itt kell hagyjunk, eb-be a mély gödör-be! Ahon-nat nem jö-hetsz ki!... Is-te-nem! Is-te-nem!...”

– a sírás hangminősége, drámaisága és az elmondott szavak tartalma valamint ezek összecsengése társadalmi elbírálás alá esik: „Ilyenkor mondják, hogy milyen szépen megköszönte” (36).

A szavakkal átszőtt elsiratás nem kis lelki feszültséget okoz a hozzátartozók számára: ha nem mond semmit is megítélik, ha pedig megszólal, azt is. „Erősen figyelik, ki hogy sír, ki mit mond. A véleményt levonják mindenkiről.” (29).

. 20. Az eltávolítás proxemikai (térbeli) célirányosságát jelzi a koporsó házbéli és udvarbéli elhelyezése: mindkét esetben lábbal a kijárat felé.

21. A rítusok cselekvéstéri összefüggésében különbséget kell tenni az ima és szertartási alkalmak irányultsága között. Míg a társulati tagok imádkozó-esti és a mindennapi déli harangszó idején mondott imádsága halottcentrikus – a koporsó körül zajlik –, addig az egyházi szertartás a gyászoló közönség felé fordul. A papi szertartás akkor is az udvarban folyik, ha a ravatal a házban marad. Az imádkozó asszonyok tekintete, hangja, gesztusai a halott felé, míg a papé az élők felé irányul.

22. A halál hírüladása, a harangozás által, mindenkinek szól. A temetésre elmenni viszont egyéni döntés kérdése. A temetésen való részvétel is a társadalmi megmérettetés alkalmá: a halottra és családjára való odafigyelés ki nyilvánítása. „Amikor meghal valaki, akkor meg is ítélik. Akkor ítélik meg a legjobban” (36).

A család a részvételt felbecsüli, leméri, hallgatólagosan tudomásul veszi.

Többszöri megfigyelésem és az adatközlők tájékoztatása szerint is állítható, hogy soha nem tapasztaltam közönyt, alacsony számbeli részvételt egyik vagy másik halott temetésén. Láttam ugyan igen népes, az egész falut megmozgató temetést, de 200-300-an akkor is elmennek, ha az elhunyt nem tartozott a falu közéletének élvonalába. A népes részvét az öngyilkos temetésén is megnyilvánul, bár az öngyilkosság, mint látni fogjuk, egészen más elbírálás alá esik.

23. A temetési szokás kiforrottságát jelzi, hogy „mindenki tudja a maga dolgát”, a maga helyét a menetben. A többszintű kommunikáció rendszerének ismerete által a temetésen közvetlenül részt nem vevő is megtudhatja a halott nemét, korát, társadalmi (sőt politikai) státusát: például abból, hogy kik viszik a koporsót, a gyertyákat, a megkülönböztető díszeket, koszorúkat, mit énekelnek a sírgödörmél, hogyan van a ház díszítve stb.

24. Hagyományosan szabályozott a temetésen közvetlenül részt nem vevők erkölcsi és etikai magatartása, illő és kötelező viselkedési formája, amennyiben a halottas menettel találkoznak. A halott iránti tisztelet jeleit ki kell nyilvánítani: megállnak, félrehúzódnak, a sapkát, kalapot leveszik, a koporsó irányába keresztet vetnek. A látható gesztushoz belső hangon mondott engesztelő formula is elhangzik: „Isten adjon örök nyugalmat neki.”

25. A halott bevitele vagy be nem vitele a templomba közösségileg számontartott; ez utóbbi súlyos megrovás azokkal szemben, akik a közösség hagyományos, elsősorban vallásos normáit nem tartották tiszteletben. Érdekes felfigyelni e jelenség társadalmi, tömeglélektani bonyolódására. Mint láttuk, kezdetben megszorító intézkedés volt: a gyászolók vegyenek részt a halottért végzett teljes egyházi szertartáson. Tehát a szentmisén is. Azáltal, hogy a be nem vitel szankciónak minősült, a bevétel státus-szimbólum lett a

faluköztudatában. Mind a bevitelt, mind a be nem vitelt a faluközvéleménye „letárgyalja”, jóváhagyja, vagy ha igazságérzetét bármelyik egyházi döntés sérti, akkor zúgolódik.

26. A sírgödörnél, a pap elvonulása után történő búcsúztatás, ami csak a férfiakat illeti meg (!), újabb példája annak, hogy az egyházi kegykiszolgáltatását mindig kiegészíteni kívánják: szónoklattal, búcsúztató, halott-méltató szavakkal, imádsággal, énekléssel. Ilyen módon az egyház uniformizált szertartása az elhunyt személyiségére irányuló rítusokkal egészül ki.

27. Igen érdekes domokosi szokás, hogy az eltávolítás rítusai a halott elvitelével nem üresednek ki szellemi, lelki tartalmuktól. Az otthonmaradottak, akik a tort, „alamizsnát” készítik elő továbbra is szinkronban maradnak a temetéssel azáltal, hogy a harangozás révén követik a halott útját: világi-pogány-keresztény rítusok összekapcsolásával átéli a sírbaeresztés pillanatát: elfogyasztják a csontokról leszedett húst, pálinkát töltenek és elimádkozzák a Hiszekegyet.